

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN'IN HİCÂZ SİYASETİ

Hasan YILDIZ

Danışman
Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI



YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi / Projesi olarak sunduğum “**MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN’IN HİCÂZ SİYASETİ**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.... / /2019

Hasan YILDIZ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Muâviye b. Ebî Süfyân ‘ın Hicâz Siyaseti

Hasan YILDIZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi Programı

İslâm’dan önce ve sonra Mekke, Medîne ve Tâif gibi önemli merkezleri kapsayan Hicâz, sosyal, iktisadi, dînî ve siyasî açıdan çok önemli roller üstlendi. Zamanla bu alanlarda uygulamalar değişime uğradı. İslâm’dan sonra Müslümanların kiblesi Kâbe’yi içinde barındırdığı için önemi eskiye nazaran daha da arttı. Hz. Muhammed’in yanı sıra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanlarında da hilafet merkezi Medîne oldu. Fakat Hz. Ali yönetim merkezini Medîne’den Kûfe’ye taşıdı. Muâviye ise başkenti Kûfe’den Şam’a nakletti. Bu sebeple Hicâz’ın konumunda ve oradaki uygulamalarda farklılıklar meydana geldi. Bu farklılıkları birbirleriyle karşılaştırarak ele almak, Hicâz bölgesinde yaşanan değişimi daha rahat gözler önüne serebilir.

Muâviye’nin Hicâz siyaseti, tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bölgenin en önemli şehirleri olan Mekke, Medîne ve Tâif’te, Muâviye’nin valileri ve bizzat kendi ziyaretleri vasıtasıyla sosyal, iktisadî, dînî ve siyasî alanlardaki uygulamalarını, önceki dönemlerdeki uygulamalarla karşılaştırarak ele alacağız. Çalışmamızda özellikle Muâviye’nin bizzat yaptığı ve yaptırdığı iktisadi uygulamaları aktarmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Muâviye, Hicâz, Medîne, Mekke, Tâif.

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

Muawiyah b. Abî Sufian and His Policies on Hijaz

Hasan YILDIZ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

Islamic History Program

Before and after Islam, Hijaz, which includes important centers such as Mecca, Medina and Taif, played a very important role in social, economic, religious and political terms. Over time, applications in these areas have changed. After Islam, the importance of the Qibla of Muslims increased because it contained the Kaaba. As well as Hz. Muhammad, the Prophet, In the times of Abu Bakr and Omar, Medina became the center of the caliphate. But Hz. Ali moved his headquarters from Medina to Kufa. Muâwiyah transferred the capital from Kufa to Damascus. Therefore, differences occurred in Hijaz’s position and practices there. Comparing these differences with each other may reveal the changes in Hijaz region more easily.

Muâwiyah’s Hijaz policy is the main subject of our thesis. we will try to compare the practices of Muâwiyah governors and and their visits by means of social, economic, religious and practical areas in the most important cities of this region, Mecca, Medina and Taif with in the previous periods.

Keywords: Muâwiyah, Hijaz, Medina, Mecca, Ta’if.

MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN'IN HİCÂZ SİYASETİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
YEMİN METNİ	III
ÖZET	İV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VALİLİKTEN HİLAFETE MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN

1.1. HİCÂZ BÖLGESİ	5
1.1.1. Coğrafi Konumu ve Önemi	5
1.1.2. Sosyal Yapı	6
1.1.3. İktisâdî Yapı	7
1.1.4. Siyasî Yapı	11
1.1.5. Dînî Yapı	13
1.2. VALİLİK DÖNEMİNE KADAR MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN	15
1.3. MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN 'IN VALİLİK DÖNEMİ	24
1.3.1. Cemel Savaşı'nda Muâviye b. Ebî Süfyân	34
1.3.2. Amr b. el-Âs'ın Muâviye'ye Katılması	36
1.3.3. Muâviye'nin Mekke ve Medîne Halkına Mektubu	38

1.3.4. Muâviye'nin Halifeliği Yolunda Mervân b. Hakem'in Rolü	39
1.3.5. Sıffîn Savaşı	40
1.3.6. Hâricîlerin Muâviye'nin Halifelik Mücadelesindeki Roller	49
1.3.7. Hz. Hasan ve Muâviye	50

İKİNCİ BÖLÜM

HİLAFETİ DÖNEMİNDE HİCÂZ SİYASETİ

2.1. SOSYAL HAYAT	52
2.2. KÜLTÜREL VE İLMÎ HAYAT	56
2.3. İKTİSADÎ HAYAT	57
2.3.1. Fey	60
2.3.2. İktâ	64
2.3.3. Zekât	65
2.3.4. Mekke (Kâbe) Evlerini Kiraya Vermenin ve Satın Almanın Mekruh Olması Hususunda Uygulamalar	69
2.4. SİYASÎ HAYAT	75
2.4.1. Medine'de Hz. Hasan Meselesi	81
2.4.2. Muâviye'nin Halifeliği Döneminde Mervân b. Hakem	82
2.4.3. Muâviye'nin Halifeliği Döneminde Sâid b. el-Âs	84
2.4.4. Muâviye'nin Halifeliği Döneminde Ebû Hureyre	86
2.4.5. Muâviye'nin Siyasî Hayatında Tâif ve Sakif Kabilesi	86
2.5. DÎNÎ HAYAT	88
2.6. VEFÂTINA DOĞRU MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN 'IN HİCÂZ'DA SALTANAT SİYÂSETİ	90
2.6.1. Muâviye'nin Yezid'e Biat Çağrısında Mervan'ın Tavrı	90
2.6.2. Muâviye'nin Yezid'e Biat Çağrısında Saîd'in Tavrı	91
2.6.3. Muâviye'nin Yezîd'i Veliahtlığı Meselesinde Medîne Ziyaretleri	94
2.6.4. Muâviye'nin Vefatı	99

SONUÇ

101

KAYNAKÇA

105



KISALTMALAR

as.	Aleyhisselam
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	İbn
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Derl.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
m.	Miladi
Nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm yılı
s.	Sayfa
Thk.	Tahkik eden
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
Y.y.	Yer yok.

GİRİŞ

İslam tarihi boyunca Muâviye b. Ebî Süfyân ve onun siyasî faaliyetleri daima tartışmaların odağında olmuştur. Bunun sebebi, Müslümanlar arasında en büyük ayrılıkların meydana geldiği Cemel Savaşı, Sıffin Savaşı, tahkim hadisesi ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesi gibi olayların Muâviye ile ilişkisinin olmasıdır.

Şam valiliği boyunca Hz. Ali'ye biat etmemeyi tercih ederek halifelığe elde etmeye çalışan Muâviye, Hz. Ali'nin katledilmesiyle buna tam yaklaşmışken, Müslümanlar Hz. Hasan'a biat etmeyi tercih etmişlerdi. O, bu sefer Hz. Hasan ile mücadeleye başlamış lakin Hz. Hasan, Müslümanlar arasında çok kan döküldüğü, yeniden ayrılıkların olmasından çekindiği ve destekçilerine güvenmediği için halifeliği Muâviye'ye devretmişti. Böylece İslam dünyası Hz. Osman'ın vefatının ardından tekrar bir arada toplanmıştı. Aynı zamanda İslam'dan önce toplumda nüfuz sahibi olmasına rağmen İslam'ın ortaya çıkmasıyla bu gücünü kaybeden Ümeyyecoğulları, Müslümanların en üst yönetim kademesi olan halifelığe ulaşmıştı.

Mekke, Medîne ve Tâif şehirlerini oluşturan Hicâz bölgesinin, İslam'ın doğuşundaki yeri ve daha sonra üstlendiği rol çok önemlidir. Bu önem İslam'dan önce ve sonra dînî ve ticari merkez konumunda bulunan Mekke ile İslam devletinin yönetim merkezi olan Medîne'nin bu bölgede yer almasından kaynaklanmaktadır. İslam'ın doğuşuyla birlikte daha da önem kazanan Hicâz, Hz. Ali devrinde başkent Medîne'den Kûfe'ye taşınmasıyla birlikte siyasî önemini kaybetmişti. Daha sonra ise başkent, Muâviye tarafından Kûfe'den Şam'a nakledilmişti. Medîne her ne kadar yönetim merkezi olarak kullanılmasa da, nüfuz sahibi sahabelerin burada yaşamalarından dolayı Muâviye, Hicâz halkına hassas davranmaya dikkat etmişti.

Bu çalışmada “*Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Hicâz Siyaseti*” ele alınmaya çalışıldı. Bu tezi seçme amacımız, Muâviye konusunda yapılan araştırmaların özellikle Irak-Şam bölgeleri üzerinde yoğunlaşmasına rağmen, Hicâz bölgesinde bulunan Mekke, Medîne ve Tâif'te Muâviye'nin dinî, siyasî, iktisadî, sosyal ve idarî konularda ki uygulamalarının modern araştırmalarda ya ihmal edildiği ya da çok kısıtlı malumat ile geçirildiğini tespit etmemizdir. Dolayısıyla biz burada Muâviye'nin Hicâz bölgesinde yukarıda adlarını zikrettiğimiz alanlardaki siyasetini ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Araştırma bir giriş ve sonuç ile iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Hicâz bölgesinin genel olarak coğrafi, sosyal, iktisâdî, Siyasî ve dinî yapısının yanı sıra Muâviye b. Ebî Süfyân 'ın hayatını, siyasî kişiliğini, valilik öncesi ve valilik dönemi ele alınmaya çalışıldı. Bu bölümün sonunda Muâviye'nin haricîlerle mücadelesi ve Hz. Hasan'dan halifeliği devralmasına temas edildi. İkinci bölümde ise Muâviye'nin halife seçildikten sonra Hicâz bölgesinde sosyal, iktisâdî, siyasî ve dinî hayata dair uygulamalarıyla birlikte oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmek için verdiği mücadelede bölge halkının takındığı tavırlarını ve Muâviye'nin vefatını ele aldık.

İşin başında Türkçe yapılan araştırmalar konusunda sıkıntılar yaşadık. Bunun sebebi Muâviye konusunda ülkemizde yapılan çalışmalarda, onun Irak-Şam bölgelerinde ki siyaseti hakkında oldukça fazla bilgi mevcutken, Hicâz bölgesinde ki siyasetinde aynı durumun söz konusu olmamasıdır. Bu hususta karşılaşılan diğer bir güçlük ise herhangi bir konuda yazılan eserlerde Muâviye ya da Emevîler konusuna gelindiğinde çok kısa bilgi verilerek geçilmesidir.

Bu çalışmamızın temel kaynaklarını İslam tarihinin ilk döneminde ortaya çıkan genel tarih, coğrafya, tabâkat, neseb ve fütûh alanlarında ki eserler oluşturmaktadır. Muâviye'nin valilik döneminden vefatına kadar geçen dönemi ele alan bu kaynaklardan en önemlileri olan Vâkidî'nin (ö. 207/823) **Futûhu's-Şam**,¹ İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) **es-Sîretü'n-Nebeviyye**,² Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) **Kitâbü'l-Emvâl**,³ İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) **Tabakâtü'l Kübrâ**,⁴ Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) **et-Târîh**,⁵ Ezrakî'nin (ö. 250/864) **Ahbâru Mekke**,⁶ İbn Şebbe'nin (ö. 262/876) **Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere**,⁷ İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) **el-**

¹ Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), **Kitâbü'l-Meğâzî**, thk. Marsden Jones, I-III, Beyrut, 1989.

² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833), **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, nşr. Mustafa es-Sekkâ, I-IV, Kâhire, 1375/1955.

³ Ebû Ubeyde, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), **Kitâbü'l-Emvâl**, thk. Muhammed Halil Harrâs, Beyrut, 1986.

⁴ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), **Tabakâtü'l Kübrâ**, I-VIII, Dâru'l-Sadr, Beyrut, 1968.

⁵ Halîfe b. Hayyât, Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), **et-Târîh**, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, I, Beyrut, 1397.

⁶ Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed (ö. 250/864 [?]), **Ahbâru Mekke**, Beyrut, t.y.

⁷ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (ö. 262/876), **Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere**, nşr. Fehîm M. Şeltût, I-IV, Cidde, 1979.

İmâme ve's-Siyâse,⁸ Fâkihî'nin (ö. 278/891-92) **Ahbâru Mekke**,⁹ Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) **Fütûhu'l-Büldân**¹⁰ ve **Ensâbü'l-Eşrâf**,¹¹ Dineverî'nin (ö. 282/895) **Ahbâru't-Tivâl**,¹² Ya'kûbî'nin (ö. 292/905) **Târîhu'l-Ya'kûbî**,¹³ Taberî'nin (ö. 310/923) **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk**,¹⁴ İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) **el-Kâmil Fi't-Târih**¹⁵ ve İbnü'l-Kesîr'in (ö. 774/1373) **el-Bidâye ve'n-Nihâye**¹⁶ adlı eserlerinden ziyadesiyle istifade ettik. Bu eserlerden Muâviye dönemini diğer eserlerden daha ayrıntılı ele alan İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) "**el-İmâme ve's-Siyâse**" adlı eserini ayrıca burada zikretmek gerekir.

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, ülkemizdeki modern çalışmaların ağırlıklı olarak Muâviye'nin Irak-Şam bölgesi siyasetine yoğunlaşmış olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Türkçe araştırmalardan yeteri kadar istifade edemediğimizi belirtmek isteriz. Bunlara ilaveten ise Türkçe araştırmalardan, Muâviye konusunda çalışmalarıyla bilinen İrfan Aycan'ın **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan**¹⁷ ve Meir Jacob Kister'in makalelerinin tercümelerinden oluşan **İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine**¹⁸ adlı çalışmalardan istifade ettik.

Çalışmamızın başında konu seçiminde ve çalışma süresince kıymetli zamanının büyük kısmını ayıran başta değerli hocam Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT'e, her aşamada ve özellikle çalışma bitince her yardım istediğimde birikimini esirgemeyerek, çalışmayı baştan sona okuma sabrını gösteren değerli ağabeyim Arş. Gör. Ali TEKROYUN'a teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışma masasına her

⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), **el-İmâme ve's-Siyâse**, thk. Ali Şiri, I-II, Beyrut, 1410/1990.

⁹ Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs (ö. 278/891-92 [?]), **Ahbâru Mekke**, Beyrut, 1414.

¹⁰ Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), **Fütûhu'l-Büldân**, Beyrut, 1988.

¹¹ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, nşr. Süheyl Zekkâr -Riyâz Ziriklî, I-XIII, Beyrut, 1417/1996.

¹² Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend (ö. 282/895), **el-Ahbâru't-Tivâl**, nşr. Ömer Faruk Tabbâ, Kâhire, 1960.

¹³ Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (ö. 292/905), **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Beyrut, 2010.

¹⁴ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, thk. M.J. de Goeje, I-XV, Leiden, 1879-1965.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), **el-Kâmil fi't-Târih**, I-X, Beyrut-Lübnan, 1997/1417.

¹⁶ İbnü'l-Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XV, Beyrut, 1986/1407.

¹⁷ İrfan Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan**, Ankara, 2014.

¹⁸ Meir Jacob Kister, **İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, (Der. Prof. Dr. Ali Aksu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014

oturduğumda manevi desteğini esirgemeyen ve daima yanımda olan eşime
teşekkürlerimi bir borç bilirim.



BİRİNCİ BÖLÜM

VALİLİKTEN HİLAFETE MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN

1.1. HİCÂZ BÖLGESİ

1.1.1. Coğrafi Konumu ve Önemi

Hicâz adının ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte İslâm öncesi döneme ait rivayetlerde ve Cahiliye şiirlerinde bu isme rastlanmaktadır. Tihame ile Necd adlı yerler ile Yemame ve Arüz; Yemen ile Necd, Yemen ile Şam ve Necd ile Serât dağlarını ayıran bölge için Hicâz ismi kullanılmıştır. Sözlükte “iki şeyi birbirinden ayıran sınır, engel” anlamına gelen Hicâz kelimesi Arap Yarımadasında yukarıda zikredilen bölgeleri birbirinden ayırdığı için bu isimle anılmıştır.¹⁹ Hicâz bölgesinin sınırları, kuzeyde Ürdün’ün liman şehri Eyle’den güneyde Yemen sınırındaki Asir’e ve doğuda Necd çöllerinden batıda Kızıldeniz’e kadar uzanır.²⁰ Bu bölgenin en önemli şehirleri Mekke, Medîne ve Tâif’tir.

Hicâz, coğrafi özellikler bakımından farklılık arz eder. Bölgede düz araziler, dağlar, alçak araziler, harreler²¹, vâdiler ve çöller bulunmaktadır. Bu sebeple birçok iklim çeşitliliği görülmektedir. Hicâz’ın neredeyse tamamında kuraklık hâkimdir. Mes’ûdî (ö. h.626/m.1229), burayı “kurak ve verimsiz arazilerin bol olduğu bir yer.” şeklinde tarif etmektedir. Hicâz şehirleri arasında diğer Hicâz şehirlerine göre kışları görece daha soğuk geçen bölge Tâif’tir.²²

Hicâz bölgesinin ticari ve dinî açıdan en önemli bölgesi şüphesiz kadîm Mekke şehridir. Şehir, Arap yarımadasının kuzeyinde *Batnu Mekke* olarak adlandırılan bir vadi üzerinde kurulmuştur. Merkezinde, Kâbe’nin de yer aldığı bu vadinin ortasındaki çukur alana ise “Bathâ-ü Mekke” (sel yatağındaki kumluk)

¹⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 567; Yâkût, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî (ö.626/1229), *Mü’cemü’l-Büldân*, Beyrut, 1995, Cilt: II, s. 218; Semhûdî, Ali b. Abdullah (ö. 911/1506), *Vefâ’ü’l-Vefâ’ bi-Ahbâri Dâri’l-Mustafa*, I-II, Beyrut, 1419, Cilt: IV, s. 55.

²⁰ Ezrakî, Cilt: III, s. 313; Yâkût, *Mü’cemü’l-Büldân*, Cilt: II, s. 219.

²¹ Arabistan yarımadasındaki bazalttan oluşan volkanik alanlar.

²² Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi’l-‘Arab Kable’l-İslâm*, I-XX, Beyrut, 2001, Cilt: VII, s. 142; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Hicâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1998, Cilt: XVII, ss. 433-435.

denilmişti. Bu alanın doğusunda Safâ Tepesi ile bu tepenin hizasında Merve tepelerinin bulunduğu Ebû Kubey's, batısında Ku'aykuân, güney batısında Sevr, kuzey doğusunda Nur (Hira) ve Sebîr dağları yer almaktadır. Hac ibadetinin yerine getirildiği mekânlardan Arafat, Müzdelife ve Mina Mekke'nin doğusundadır.

Kur'an'da "ekin bitmeyen bir vadi"²³ olarak nitelenen Mekke çevresi, çöl karakterli bir araziye ve bunun üzerinde görülen dikenli bodur ağaç ve çalılıklardan meydana gelen cılız ve seyrek bir bitki örtüsüne sahiptir. Kurak ve sıcak bir iklime sahip olan Mekke, düzensiz yağışlar ve konumu sebebiyle tarih boyunca birçok defa sel baskınlarına maruz kalmıştır. Şehrin ticarî bağlantısı Cahiliye döneminde Kızıldeniz'de bulunan Şu'aybe Limanı, İslam'dan sonra ise Cidde Limanı vasıtasıyla yapılmaktaydı.²⁴

Hicâz'ın ikinci önemli şehri ise şüphesiz Medîne'dir. Medîne, Mekke'nin kuzeyinde yer alır. Şehrin kuzeyinde Uhud Dağı, güneyinde 'Âir Dağı, doğusunda Vâkım Harresi batısında ise Vebere Harresi bulunur.²⁵

Hicâz'ın bir diğer önemli şehri ise Tâif'tir. Mekke'nin yaklaşık 88 km. doğusunda yer almaktadır. Tâif'in etrafında cahiliye döneminde inşa edildiği bilinen bir sur bulunmaktaydı Bu surlar sebebiyle duvar ve sur manasına gelen Tâif ismi verilmişti.²⁶

1.1.2. Sosyal Yapı

Arap yarımadası genel olarak Kuzeyli ve Güneyli Araplar olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzeyli Araplar göçebe ve bedevî hayat tarzını seçerken, Güneyli Araplar yerleşik hayat sürmekteydiler. Fakat Kuzey Araplarından Mekke-Medîne-Tâif halkları çoğunlukla yerleşik yaşamaktaydı.²⁷

Hicâz bölgesinde Arapların bilinen bir devlet sistemi yoktu. Şehirlerin siyasi kaderini kabile reisleri belirliyordu. Bazı kabileler çeşitli ayrıcalıklara sahipken,

²³ "Ey Rabbimiz, ailemden bir kısmını, senin kutsal evinin yanında bulunan hiçbir şeyin yetişmediği vadiye yerleştirdim. Bunu namazı kılmaları ve bunun sonucunda gönüllerini yumuşatman ve onlara sana şükretmeleri için rızık vermen için yaptım" **İbrahim Sûresi**, 14/37.

²⁴ Tefik Berrû, **Târihü'l-Arabi'l-Kadîm**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001, s. 238; Küçükaşçı, "Hicâz", Cilt: XXVIII, ss. 555, 560.

²⁵ Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân**, s. 24; Küçükaşçı, "Medine", Cilt: XXVIII, ss. 305-306.

²⁶ Belâzürî, **Büldân**, s. 63; Yâkût, **Mü'cemü'l-Büldân**, Cilt: IV, s. 9; Tefik Berrû, s. 193.

²⁷ Hasan İbrâhim Hasan, **Siyasi-Dînî-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi**, çev. İ. Yiğit-S. Gümüş, I-VI, İstanbul, 1991, Cilt: I, ss. 26-28.

diğer kabileler arka planda kalmıştı. Mesela Kureyş kabilesinin Mekke ticaretinde önemli bir yere sahip olmasının yanısıra başkumandanlık, sikâye(hacılara su temini) vb. siyasî görevleri de bulunmaktaydı.²⁸ Aynı zamanda Temim Kabilesinin de, İslâm'dan önce Mekke tarihinde önemli bir yeri vardı. Temim Kabilesini önemli kılan husus ise bu kabilenin itibarı ve ticaretteki etkin rolleriydi.²⁹

Diğer taraftan İslâm geldiği zamanda Yesrib şehrinde putperestlerin yanı sıra Yahudi halk da yaşamaktaydı. Bu kabileler, Benû Kaynuka, Benû Kurayza ve Benû Nadir idi. Burada en önemli Arap kabilesi ise Evs ve Hazrec olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kabileler aslen Yemen kökenliydi.³⁰

Hicâz bölgesinin diğer bir yerleşim yeri olan Tâif'te ise, Sakif Kabilesi çoğunluğu oluşturmakta idi. Bu sebeple onlar burada söz sahibiydiler.³¹ Bu kabilenin Mekke halkıyla evlilikler vasıtasıyla çok güçlü akrabalık ilişkileri vardı.³²

1.1.3. İktisâdî Yapı

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren Hicâz, Şam ile Yemen'i birbirine bağlayan ana ticaret yolu üzerinde bulunuyor ve yarımadanın bu iki bölgesi arasında bir geçit noktası görevi yapıyordu.³³ Bu sebeple Mekke halkı coğrafi olarak kuzeyde Suriye ile İran, batıda Mısır ve güneyde Yemen ile ticari ilişkilere önem vererek coğrafi konumunun avantajlarını çok iyi kullanmaktaydı.

İslâm'ın zuhurundan kısa bir süre önce Kızıldeniz'den yapılan ticaret hacmi oldukça genişlemişti. Birbirleriyle mücadele halinde olan Bizanslılar ve İranlılar ticaretten daha çok pay alabilmek için buraya hâkim olmak istemişler, fakat Hicâz'ın (Mekke'nin liderliğindeki) ticari faaliyetlerde var olan nüfuzunu kıramamışlardı. Bütün bu faaliyetler Hicâz bölgesinin ticari cazibesinin artmasına katkı sağlıyordu. İslâm diniyle birlikte bu cazibe daha da arttı. Hac ibadeti için Mekke ve Medîne'ye gidecek kişilerin yolculuklarını kolaylaştırmak ve yol güvenliğini sağlamak,

²⁸ Belâzürî, **Büldân**, s. 64; İbnü'l-Esîr, Cilt: I, s. 623; İbrahim Hasan, Cilt: I, s. 67.

²⁹ İbnü'l-Esîr, Cilt: VII, s. 275; Kister, ss. 43, 62.

³⁰ Semhûdî, Cilt: I, s. 126; Tahsin Koçyiğit, **İslâm Tarihinin İlk Yıllarında (h. 1-41 / m. 622-661) İskân**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İzmir, 2006, s. 27.

³¹ Belâzürî, **Büldân**, s. 63; İbnü'l-Esîr, Cilt: I, ss. 604-605; Cevâd Ali, Cilt: VII, s. 151.

³² Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh (ö. 236/851), **Kitâbü Nesebi Kureyş**, Kâhire, ty, s. 316; Küçükaşçı, "Tâif", Cilt: XXXIX, 443, 444.

³³ İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed (ö. 340/951-52), **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Kahire, t.y. s. 14; Küçükaşçı, "Hicâz", Cilt: XVII, ss. 433, 434, 435; Cevâd Ali, Cilt: VII, s. 113.

idarecilerin ilk devirlerden itibaren büyük önem verdikleri işlerin başında geliyordu. Bu amaçla mevcut yolları ıslah ediyorlar, yeni yollar açıyorlar, misafirhaneler, menziller, sebiller vb. inşa ediyorlardı. Bu faaliyetler bir taraftan bölgenin imarına, diğer taraftan ticari faaliyetlerin canlanmasına katkı sağlamaktaydı. Diğer yandan Mekke-Medîne şehirleri dini ilimler alanında bir eğitim ve kültür merkezi haline gelmişti.³⁴

İslamiyet'ten önce ve sonra haram aylarda kurulan panayırlar ve özellikle hac ibadeti için yarımada içinden ve dışından gelen kabileler bölgeye büyük bir ticari canlılık kazandırıyor. Bu panayırlar ve pazarlar bölge halkının, özellikle bedevilerin ürettiklerini pazarlamaları için bir fırsattı. Bu panayırlar Dûmetu'l-Cendel'de kurulan Muşakkar, Mehre'de Şıhr, Ukâz'da kurulan Ukâz, yine aynı yerde Mecenne, Zü'l-Mecaz, Netât ve Hubâşe adlı panayırlardı.³⁵ Söz konusu panayırlara getirilen mallar daha çok mübadele esasına göre el değiştiriyordu. Öte yandan İslam'ın ortaya çıktığı ilk dönemlerde Hicâz'da Müslümanlara ait bir para birimi mevcut değildi. Bu nedenle kullanılan para birimlerinin çoğunluğunu Sasâni ve Yemen dirhemleri ile Bizans dinarı oluşturmaktaydı. İslam'a ait ilk para basma girişimi ise Hz. Ömer zamanında Sasani dirheminin var olan nakşı ve şekli üzerine "Elhamdülillah" ve "Muhammed Resûlullah" yazıları basılarak ortaya çıkmıştı.³⁶

İslam öncesi ve sonrasında Mekke şehri için en önemli unsur ticaret ve hac zamanında elde edilen gelirlerdi. Mekke'yle ticaret özellikle Suriye, İran, Mısır ve Yemen'le yapılmaktaydı.³⁷

Haram aylar olarak bilinen Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları Mekke ticareti için büyük önem arz etmekteydi. Bu aylarda savaşmak yasak olduğu için tüccarlar güvenli bir şekilde seyahat etmekteydiler. Bunun bir sonucu olarak ticari faaliyetlerde bir canlanma meydana gelmekteydi.³⁸

Abdümenaf b. Kusayy'ın Mekke ekonomisini geliştirmek için başlattığı girişimler oğlu ve Hz. Muhammed'in büyük dedesi Hâşim b. Abdümenaf tarafından

³⁴ Cevâd Ali, Cilt: XIV, ss. 59, 63, 64, Küçükaşçı, "Hicâz", Cilt: XVII, ss. 433-435.

³⁵ İbn Habîb, Muhammed b. Habîb el-Hâşimî, **el-Muhabber**, Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, Beyrut, t.y., Cilt: I, s. 267; İbnü'l-Esîr, Cilt: I, s. 528.

³⁶ Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997; Küçükaşçı, "Hicâz", Cilt: XVII, ss. 433-435; Cevâd Ali, Cilt: XIV, ss. 175, 183.

³⁷ Fâkihî, Cilt: III, s. 302; Tevfik Berrû, s. 85; Cevâd Ali, Cilt: VII, s. 40; Küçükaşçı, "Mekke", Cilt: XXVIII, ss. 555, 560.

³⁸ Cevâd Ali, Cilt: XI, s. 349; Hüseyin Algül, "Haram Aylar", **DİA**, Cilt: XVI, ss. 105-106.

devam ettirildi. Hâşim, kabilesi adına Sasâniler, Himyeriler, Habeşliler, Gassâniler ve Bizanslılar başta olmak üzere bazı devlet ve kabilelerle diplomatik ve ticari ilişkiler kurarak Kureyş'in Mekke ve çevresiyle sınırlı olan ticaretini daha geniş alanlara yaydı. Böylece Mekke milletlerarası ticaret merkezlerinden biri haline geldi. Saldırı korkusu bulunmaksızın gelinebilecek ve sığınılabilir kutsal bir yer oluşu Mekke'nin hızla gelişmesini sağladı. Her yıl kış aylarında Yemen ve Habeşistan'a, yazın Suriye ve Anadolu'ya kadar uzanan ticari amaçlı yolculuklar yapmaya başlayan Mekkeliler, bir yandan Bizans-Sasâni rekabetinden faydalanmaya çalışırken bir yandan da Kâbe'ye bağlı olarak düzenlenen hac merasimlerinden daha çok gelir elde etmeye gayret gösteriyorlardı.³⁹

Hâşim Mekke'nin zengin insanlarıyla fakir insanların aralarındaki maddi farklılıkları gidermek için her fakirin bir zengin tüccarın yanında seyahat ederek ona yardım etmesini ve buradan maddi kazanç elde etmesini teklif etmiş, Mekkeliler de bunu kabul etmişlerdi.⁴⁰ Böyle yaparak ticarete sosyal dengeyi korumaya gayret etmişti.

Mekke dışına ticaretin çıkışı, ancak dönemin diğer devletleriyle yapılan anlaşmalarla mümkün olmuştu. Hâşim, Himyerlilerin ve Yemenlilerin siyasî karışıklıklarını fırsat bilerek ticaret yollarında bulunan kabileler ile geçiş güvenliği konusunda anlaşma yaparak ticarî canlılığı artırmıştı. Buna benzer olarak Hâşim Şam'a giderek Bizans Kayseri ile ticaret güvenliği konusunda anlaşma sağlamıştı.⁴¹

Mekke'de İslam'dan önce ticaret için herhangi bir verginin olmadığını da görmekteyiz. İslam'dan sonra Müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaşmalarını yasaklayan Tevbe Sûresi 28. ayetin gelmesiyle birlikte, Müslümanlar bundan endişe etmeye başlamışlardı. Çünkü Hac aylarında müşrikler, ticaret için Mekke'ye gelmekteydiler. Daha sonra Tevbe Sûresi 28. ayetin devamı gelmiş, bu ayetlerde Müslümanların fakirlikten korkmamaları gerektiği müjdelenmiştir.⁴² Bu ayetin inzalından sonra müşriklerin vergi vermeye başladıkları görülmektedir.

³⁹ İbn Sa'd, Cilt: I, ss. 75-77; Küçükaşçı, "Mekke", Cilt: XXVIII, ss. 555, 560; Cevâd Ali, Cilt: VII, s. 69.

⁴⁰ Cevâd Ali, Cilt: IX, s. 82.

⁴¹ Ahmet Turan Yüksel, **İslâm'ın İlk Döneminde Ticarî Hayat**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 34-36.

⁴² "Ey imam edenler! Müşrikler gerçekten necistirler. Onlar bu yıllardan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah dilerse sizi lütfuyla zenginleştirecektir. Allah iyi bilendir. Hikmet sahibidir." Tevbe Sûresi, 9/28.

Bu arada Cahiliye dönemi Mekke evleri, mimari ve işlevsel açıdan farklılık arzetsede özellikle büyük meskenlerin ticarî faaliyetler ile şehir halkı ve hacılar için yemek ikram edilen yerler olması da dikkat çekicidir.⁴³ Mekke fethedilince, Kâbe civarındaki evler insanlar arasında paylaştırılmamış ve evlerin sahiplerine, bu evlerde geçici bir süre kalmalarına müsaade edilmiştir.⁴⁴ Bu evlerin kullanımında herhangi bir maddi kazanç elde edilmemiştir. Bu konuda Hz. Muhammed'den nakledilen bazı rivayetler şunlardır:

- Âişe dedi ki: “Resûlullah’a dedim ki “Ey Allah’ın Elçisi! Seni güneşten koruyacak bir ev, bir bina yapmayacak mısın?” dediğimde, Resûlullah “Hayır, o (yani Mekke), öncekilerin yurdudur.” dedi.

-Mekke, Haram beldedir. Allah onu haram bir şehir kılmıştır. Onun arsalarını satmak ve evlerini kiraya vermek helal değildir.

- Mekke bir yurttur. Arsaları satılmaz, kiraya verilmez.

- Kim Mekke evlerinin gelirlerinden yerse, ancak cehennem ateşinden yemiş olur.⁴⁵

Mekke’de bulunan evler, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde ise “Sevâib” olarak adlandırılmıştır. Es-Sevâib kelimesi isteyenin ücretsiz olarak elde edebileceği mallara verilen bir isimdi. Bu mallar alınmaz ve satılmazdı. Kişi sadece ihtiyacı kadarını kullanırdı. Yine bu dönemde Mekke’ye gelenlerin istediği yerde çadırını kurmalarında bir kısıtlama bulunmamaktadır.⁴⁶

Hicâz bölgesinin Mekke’den sonra ikinci öneme sahip şehri Medîne’dir. Medîne başlangıçta tam anlamıyla bir şehir olmaktan ziyade, bahçeler ve ekilmiş tarlalarla çevrili evlerden oluşmaktaydı. Şehir sakinlerinin en önemli geçim kaynağı tarımdı.⁴⁷

Medîne, Arap yarımadasında su bakımından zengin olan nadir yerlerden biridir. Fakat suyun büyük kısmı içmeye elverişli değildir.

Medîne’de bulunan Yahudiler ekonomik olarak güçlüydüler. Bu kabileler ziraat, iç ve dış ticaret, demircilik, silah yapımı, dokumacılık ve kuyumculuk gibi

⁴³ İbnü’l-Esîr, Cilt: I, ss. 620, 623; Geniş Bilgi İçin Bkz. Yaşar Çelikkol, **İslam Öncesi Mekke**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 85.

⁴⁴ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, I-XX, Kâhire, 1964, Cilt: XII, s. 33.

⁴⁵ Ebû Ubeyde, ss. 83-85; Kurtubî, Cilt: XII, s. 33.

⁴⁶ Kurtubî, Cilt: XII, s. 33; Kister, s. 37.

⁴⁷ İbnü’l-Esîr, Cilt: I, s. 53; Cevâd Ali, Cilt: XIII, s. 314.

mesleklerle uğraşmaktaydılar. Fakat Yahudiler yönetim olarak Medîne'ye hâkim olamamışlardı.⁴⁸

Hiz. Muhammed, Medîne'ye Hicret ettikten sonra burada vergisiz bir serbest Pazar kurulmasına karar verdiği görülmektedir.⁴⁹

Hicaz'ın bir diğer önemli şehri ise Tâif 'dir. Hicâz'ın diğer şehirlerine nispeten iklimi daha yumuşak olan Tâif'te meyvecilik ve ziraat daha fazla gelişme göstermişti. Bu sebeple Hicâz'da Tâif'in meyveleri meşhurdu.⁵⁰

Tâif şehrinde, ticaret ve ekonominin bir başka kaynağı dinîdir. Bu sebeple Tâifliler Hiz. Peygamber'den İslâm'ı kabul edeceklerini fakat Lât adını verdikleri putun ortadan kaldırılmamasını istememişlerdi. Hiz. Peygamber tüm bu istekleri reddetmişti.⁵¹ Taiflilerin bu istekleri muhtemelen dinî değil ticarî amaç gütmekteydi. Bu Tâiflilerce Lât putunun kendileri için önemli bir gelir kaynağı olmasıyla izah edilebilir.⁵²

Mekke fethedildikten sonra Kureyş halkının tamamı Müslüman olunca bu durumu fırsat bilen Tâif'in elit kabilesi Sakif, Mekkelilerin, Kureyşe ait Tâif'te bulunan arazilerine el koymuş; ancak buranın fethi gerçekleşince bu araziler asıl sahiplerine iade edilmişti.⁵³

1.1.4. Siyasî Yapı

V. yüzyılın ilk yarısında Kusay b. Kilâb, Kinâne ile Kudâa kabilelerinin destekleriyle Mekke'ye hâkim oldu. Böylece kuruluşundan itibaren iç içe olan Mekke ve Kâbe'nin yönetimi Kureyş'e geçti. Kusay, Mekke ve Kâbe'nin idaresiyle ilgili nedve⁵⁴, kıyâde⁵⁵, livâ⁵⁶, hicâbe(sidane)⁵⁷, sikâye⁵⁸, rifâde⁵⁹ gibi hizmetlerin

⁴⁸ İbnü'l-Kesîr, Cilt: XII, s. 267; Cevâd Ali, Cilt: 14, s. 245.

⁴⁹ Belâzürî, **Büldân**, s. 24.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, Cilt: I, s. 605; Cevâd Ali, Cilt: VII, s. 142.

⁵¹ İbn Habîb, s. 318; Kister, s. 133.

⁵² İbnü'l-Kesîr, Cilt: II, s. 192; Kurtubî, Cilt: 17, ss. 99, 100; İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, **Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtde' ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men Âserahüm min Zevî's-Sultânî'l-Ekber**, Beyrut, 1988, s. Cilt: II, s. 469.

⁵³ Belâzürî, **Büldân**, s. 64; İbnü'l-Kesîr, Cilt: V, s. 42.

⁵⁴ Mekke ile ilgili kararların alındığı meclis.

⁵⁵ Câhiliye devrinde Mekke'de ordu kumandanlığı.

⁵⁶ Sancaktarlık.

⁵⁷ Kâbe'nin bakımı, kapısının ve anahtarlarının muhafazası görevi.

⁵⁸ Mekke'de zemzem işleriyle ilgili görev.

tamamını üstlendi. Kusay'dan sonra Mekke ve Kâbe'nin yönetimini oğlu Abdüddâr devraldı. Lakin bu durum Kureyş'in kabileleri arasında görev dağılımı konusunda tartışmaların çıkmasına sebep oldu. Varılan anlaşma sonucunda hicâbe, livâ ve nedve görevleri Abdüddâr oğullarına; sikâye, rifâde ve kıyâde ise Abdümenaf oğulları'na verildi. Paylaşılan bu görev dağılımları Mekke'nin fethine kadar devam etti. İlerleyen zamanda kıyâde görevi Abdüşşems'e, sonra onun oğlu Ümeyye'ye ondan ise oğlu Harb'e geçti.

Hz. Peygamber'in doğduğu yıllarda Beni Abdümenaf'ın kolları olan Hâşim, Muttalib, Abdüşems ve Nevfel oğulları şehirde hâkimiyetlerini hissettirmeye başlamışlardı. Hâşimoğulları'nın lideri Abdülmuttalib, Zemzem Kuyusu'nu yeniden halkın hizmetine sunması ve Ebrehe ile yapılan görüşmelere Mekkeliler adına katılması sebebiyle Mekke'de seçkin bir konuma sahip oldu. Abdülmuttalib'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Zübeyr oldu.⁶⁰

İslam öncesi Mekke'de Kureyş'e mensub Ümeyye ile Hâşim boyları arasında şehrin liderliği hususunda bir rekabet söz konusu olmaya başladı. Nitekim Ebû Süfyân'ın dedesi Ümeyye'nin Hâşim ile aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle 10 yıl süreyle Mekke'den Şam'a sürüldü. Bu olay Hâşimoğullarıyla Ümeyyeoğullarının ilk ayrılıkları olarak kabul edilmektedir.⁶¹ Bu anlaşmazlık İslam'dan sonra da hissettirmiş gözle görülebilir bir Emevî-Hâşimî çatışmasına zemin hazırlamıştı.

Medîne'ye baktığımızda İslam'dan önce Evs ve Hazrec isimli Arap kabilelerinin yönetimde söz sahibi olduğu görülmekle birlikte aralarında uzun geçmişe dayanan rekabet söz konusuydu.⁶² Burası Hz. Peygamberin hicretinden, Kûfe'nin başkent oluşuna (h.35/m.656) kadar Müslümanların yönetim merkezi olma özelliğini korumuştur. Hz. Ebû Bekir zamanında zekât vermeme bahanesiyle "Ridde" olayları sürecinde Medîne ciddi olarak saldırı tehlikesi yaşasada Hz. Ebû Bekir'in kararlı bir şekilde bu grupların üzerine gitmesiyle yeniden Medîne merkezli siyasî birlik sağlanmış oldu. Hz. Ömer devrinde de siyasî birliği muhafaza eden bu

⁵⁹ Hac döneminde hacılara yemek dağıtma görevi.

⁶⁰ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, Cilt: III, s. 889; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: I, s. 364; İbn Haldûn, Cilt: II, s. 402.

⁶¹ İbn Sa'd, Cilt: I, s. 76; İbnü'l-Esîr, Cilt: I, s. 619.

⁶² Belâzürî, **Büldân**, s. 26; İbnü'l-Esîr, Cilt: I, s. 584; İbrahim Hasan, Cilt: I, s. 67.

şehir Kûfe, Basra ve Fustât'tan gelen isyancıların halife Hz. Osman'ı kendi evinde katletmeleriyle ardı arkası kesilmeyen ayrılıklara sürüklemişti.⁶³

Tâif'te ise İslam'dan önce Sakîf kabilesinin siyasî üstünlüğü mevcuttu.⁶⁴ İslam geldikten sonra h.8/m.630 yılı Şevval ayında Hz. Peygamber, Tâif'i almak için sefere çıktı. Daha sonra Tâif Müslümanlar tarafından 15 gün boyunca kuşatıldı. Tâif'liler ilk kuşatmanın ardından Müslümanların geri çekilmesini sağlamalarına karşın, Müslümanların tekrar savaşacağından korktukları için Hz. Muhammed'e elçi göndererek anlaşma yapmak istediklerini ifade ettiler. Bunun üzerine Müslüman olma, kendi mallarına el konulmama, faiz almama ve şarap içmeme konularında anlaşma yaptılar.⁶⁵ Böylece, -Ridde olayları da dâhil- Tâif, Râşid halifeler devrinde başkent Medîne'ye bağlı bir şehir olma özelliğini korudu.

1.1.5. Dînî Yapı

Mekke, kutsal mabed Kâbe'yi de içinde barındırdığı için hem İslam'dan önce hem de İslam'dan sonra dînî bir merkez olmuştur. Hz. İbrahim ve ailesinin buraya gelmesinden önce Mekke'nin kadîm tarihi hakkında fazla bir bilgi yoktur. Ancak Mekke ve civarında Amâlika ve Cürhüm kabilelerine mensub insanların yerleşik hayatına dair işaretler bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de⁶⁶ Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile birlikte Mekke'ye geldikleri ve Kâbe'yi yeniden inşa ettiklerine dair ayetler yer almaktadır.⁶⁷

Ayrıca Mekke'ye Kâbe'yi barındırması ve kutsal bir belde sayılması sebebiyle Kur'an'da pek çok isim verilmiştir. Örneğin Âl-i İmrân Sûresi'nde Mekke;⁶⁸ İslam'da yeryüzündeki bütün yerleşim birimlerinin merkezi ve

⁶³ Dineverî, s. 51; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 629; Mahmood İbrahim, **The Social and Economic Background of The Umayyad Caliphate: The Role of Mu'awiya İbn Abi Sufyan**, University of California, Los Angeles, 1981, s. 179; Kister, s. 30.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, Cilt: I, s. 604; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, Cilt: II, s. 591; Cevâd Ali, Cilt: VII, s. 151.

⁶⁵ Belâzurî, **Büldân**, s. 63; İbnü'l-Kesîr, Cilt: IV, s.345.

⁶⁶ "İbrâhim, Rabbim burayı güvenli şehir kıl, Allah'a ve Ahirete inananları rızkınla mükâfatlandır" **Bakara, 1/126**; "Rabbimiz, bizden bunu (Kâbe'yi) kabul et, şüphesiz sen işiten ve bilensin" **Bakara, 1/127**.

⁶⁷ İbnü'l-Kesîr, Cilt: II, s. 187; İbn Haldûn, Cilt: II, ss. 396-398.

⁶⁸ "Şüphesiz insanlar için yapılan ilk ev, âlemlere rahmet ve doğru yol kaynağı olan Mekke'deki evdir", **Âl-i İmrân, 3/96**.

müslümanların kiblesi kabul edilmesinden dolayı ise En'âm Sûresi'nde "Ümmü'l-Kurâ (Şehirlerin anası)"⁶⁹ isimleri kullanılmıştır.

Hız. Muhammed, peygamber olunca İslamiyet'in tebliğine yönelik faaliyetlerde bulundu, Mekke'de geçmişten gelen tevhd inancına aykırı bütün geleneklere karşı çıktı. O, İslamiyet'i önceleri gizlice tebliğ etti. Nübüvvetin dördüncü yılından itibaren Müslümanların belli bir sayıya ve güven duygusuna erişmesiyle davet şehrin tamamını kapsadı. Bunun üzerine kurulu düzenin zarar göreceğinden endişe duyan Ümeyyeoğulları ve Mahzumoğulları gibi şehir aristokrasisini temsil eden kabilelerin önemli bir kısmı İslam'a ve Hız. Muhammed'e karşı cephe aldı. Mekke'li müşriklerin şiddetli hücumlarına ve işkencelerine maruz kalan bazı Müslümanlar, Habeşistan'a hicret etti. İslam'ın Mekke'de tebliğine imkân kalmadığını gören Hız. Peygamber ve ashabı Medîne'ye hicret etmek zorunda kaldılar.⁷⁰

İslam'dan önce dağınık, şehir olma hedefinden uzak bir yerleşim yeri olan Yesrîb, hicretten sonra hem şehir statüsüne hem dini merkez hem de yönetim merkezi olma özelliğine kavuştu. Medîne Kur'an'ın nüzulüne beşiklik yapan Mekke'den sonra ikinci şehirdir. Hız. Peygamberin hatırasını yaşatması ve kabrinin burada olmasından dolayı Müslümanlar tarafından dînî önemini tarih boyunca korumuştur.

Tâif'te ise İslam'dan önce dînî inanç olarak Arap yarımadasında olduğu gibi putperestlik mevcuttu. Tâif 'in yönetimini elinde bulunduran Sakîf Kabilesi'nin, Lât adında bir putunun olduğunu daha önce zikretmiştik.⁷¹ Buranın fethinden sonra şehir sakinleri büyük oranda İslam'ı kabul etmekle birlikte az da olsa Yahudi ve Hristiyan unsurlar da bulunmaktaydı. Söz konusu bu gruplar İslâmî dönemde ehli zimme statüsüne alınarak cizye vergisi karşılığında can, mal, namus, ibadet ve yerleşme özgürlükleri garanti altına alınmıştır.⁷²

⁶⁹ "Bu, Ümmü'l-Kurâ ve çevresindekileri uyarmak üzere inen ve kendilerinden öncekileri tasdik eden bir kitaptır. Ahirete inanan insanlar buna da inanırlar ve namazlarını kılmaya devam ederler", **En'âm, 6/92**.

⁷⁰ Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (ö. 355/966), **el-Bed ve't-Târîh**, I-VI, Kâhire, t.y., Cilt: IV, s. 149; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 550; İbnü'l-Kesîr, Cilt: IV, s. 457.

⁷¹ İbn Hişâm, Cilt: I, ss. 47, 85; İbnü'l-Kesîr, Cilt: II, s. 192; İbn Haldûn, Cilt: II, s. 469.

⁷² Belâzürî, **Büldân**, s. 212.

1.2. VALİLİK DÖNEMİNE KADAR MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN

Tam adı Ebû Abdirrahmân Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-Kureşî'dir. Milâdî 602 veya 603 yılında Mekke'de doğdu ve 680 yılında Şam'da vefat etti. Muâviye, Mekke'de İslâm'ın en büyük düşmanlarından Ebû Süfyân ile Hind bint Utbe b. Rebîa'nın oğlu olup aynı zamanda kardeşi Ümmü Habîbe bint Ebû Süfyân'dan dolayı Hz. Muhammed'in kayınbiraderidir.⁷³

Muâviye'nin babası Ebû Süfyân ticaretle uğraştığı için çevresi genişti. İslâm'dan önce Suriye'de ticarethaneleri mevcuttu. Ebû Süfyân Mekke ticaretinde de güçlü bir şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁴

Muâviye'nin yöneticilik tecrübesi, babasının siyasî konumu ve mensubu olduğu Ümeyyeoğullarının câhiliye döneminden itibaren siyasî anlamda etkin ve güçlü kabileler arasında yer almasından dolayı, onun küçük yaşından itibaren başlamıştı. Örneğin Bu dönemin en önemli görevleri arasında yer alan Kıyâde (başkomutanlık) bu ailenin yetkileri arasına verilmişti.⁷⁵

İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanlığı reddeden Ebû Süfyân, Bedir Savaşı'nda (h.2/m.624) oğlu Hanzala, kayınpederi Utbe b. Rebîa, kardeşi Velid b. Utbe ve amcası Şeybe b. Rebîa gibi en yakınları öldürülünce İslâm'a daha da kin duymaya başlamıştı.⁷⁶ Bu savaştan sonra Muâviye'nin annesi olan Hind, yakınlarının öcünü alabilmek için Uhûd Savaşı'nda, var gücüyle savaşmış, bu savaşta Hz. Muhammed'in amcası olan Hz. Hamza'nın öldürülmesi için uğraşmıştı. Savaş esnasında Hz. Hamza'yı öldürtmüş ve bununla da kalmayarak Hz. Hamza'nın göğsünü yararak ciğerini çıkarıp ağzında çiğnemiştir. Bu sebeple Muâviye'ye "ciğerleri çiğneyen kadının oğlu" manasına gelen "İbni Âkileti'l-Ekbâd" Muâviye ve ailesi, Mekke fethedilince İslâm'ı kabul etmiş, lakin annesi Hind

⁷³ Zübeyrî, ss. 126, 127, 128; İbn Habîb, s. 19; İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 344; Belâzürî, **Büldân**, s. 137.

⁷⁴ İbnü'l-Kesîr, Cilt: IV, s. 10; Cevâd Ali, Cilt: XIII, s. 295.

⁷⁵ Ezrakî, s. 109; Cevâd Ali, Cilt: IX, s. 250.

⁷⁶ İbn Hişâm, Cilt: II, s. 195; Zehebî, **Nubelâ**, Cilt: I, s. 171.

⁷⁷ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, Cilt: I, ss. 274, 286, 287; Zehebî, **Nubelâ**, Cilt: I, s. 181/Cilt: III, s. 141.

Müslüman olmak istememiş, hatta Müslüman olduğu için Ebû Süfyân'ın öldürülmesini dahi istemişti. Fakat kısa bir süre sonra, o da İslam'ı kabul etmişti.⁷⁸

İslam'dan önce Muâviye ile ilgili bilgilerin çok kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu konu hakkında İrfan Aycan şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Muâviye'nin hayatının ilk dönemlerine ait bilgilerin hemen hemen olmayışı, bizim onu ailesi içinde ele almamızı gerektirmektedir. Konuyu bu şekilde ele almak Muâviye'yi daha iyi anlamamıza imkan verecektir.”⁷⁹

“Gençlik yıllarını yaşayan Muâviye, Hubeyb b. Adîy'in idam edilmesi esnasında babasıyla birlikte. Muâviye'nin Müslümanlara karşı ilk savaşa katılması h.5/m.627 yılında vuku bulan Hendek Savaşı'nda olmuştur. Müşrik ordusuna Hz. Peygamber, Huzeife b. el-Yeman'ı casus olarak gönderir. Bir ara müşriklerin ordu komutanı Ebî Süfyân, maiyetindeki herkese seslenerek, yanındaki arkadaşını kontrol etmesini ister. Huzeife b. el-Yeman, kendisini ele vermemek amacıyla önce davranır ve yanındakinin elini tutarak “Sen kimsin?” der, o da “Muâviye b. Ebî Süfyân” diye cevap verir.”⁸⁰

yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere İslam'dan önce Muâviye'nin yaşının küçük olması ve siyasette yer almaması hasebiyle kaynaklar genel bilgilerle yetinmiştir.

Muâviye'nin Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber döneminde, ilk görevi kâtipliktir. Hz. Peygamber, İslam devletini kurduktan sonra özellikle Mekke'nin fethinden sonra devlet başkanlarıyla resmi yazışmalar yapmaktaydı. Bu yazışmalar için kâtipler belirlemişti.⁸¹ Müslüman olan Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'den Muâviye'yi yanına kâtip olarak görevlendirilmesini rica etmiş Hz. Muhammed de bu isteği geri çevirmemişti.⁸² Bu görevlendirme Muâviye'nin İslam devletinde ilk resmi görevlendirmesi olarak kayıtlara geçmiştir.

Muâviye, Hz. Muhammed'in vefatından sonra siyasî alanlarda daha önemli görevlere gelmeye başlamıştı. Hz. Muhammed'in vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebû Bekir, Amr b. el-Âs ve Muâviye'nin ağabeyi Yezîd b. Ebû Süfyân'ı Suriye'ye ordu komutanı olarak göndermişti. Bu orduda Muâviye b. Ebî Süfyân ise yavaş yavaş siyaset sahnesine adımını atmaya başlayarak ordu sancaktarı olarak görevlendirildi.⁸³ Muâviye'nin ilk askerî başarıları, Müslümanların Ürdün sahillerinin fethi sırasında görülmektedir. Bu dönemin halifesi Ömer b. el-Hattâb,

⁷⁸ İbn Hişâm, Cilt: II, s. 405; İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176), **Târîhu Medîneti Dimaşk**, Dâru'l-Fikr, 1995, Cilt: 59, s. 67.

⁷⁹ Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan**, s. 25.

⁸⁰ Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan**, s. 29.

⁸¹ İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 117; Cevâd Ali, Cilt: XV, s. 121.

⁸² İbn Asâkir, Cilt: IV, s. 349; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 21.

⁸³ Belâzürî, **Büldân**, s. 120; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 21; İbrahim, s. 182, 183, 189.

tarafından Ürdün sahilleri için Şurahbil b. Hasane ve Amr b. el-Âs'ı görevlendirdi. Fakat Rumlar buraya takviye kuvvet gönderince Amr da genel komutan Ebû Ubeyde'den destek kuvvet istedi. Ebû Ubeyde ise Yezîd b. Ebû Süfyân önderliğinde bir orduyu gönderdi. Bu ordunun içerisinde Muâviye de yer almaktaydı. Amr ve Yezîd tarafından bu bölgenin tamamı fethedilmiş ve bu fetihler halifeye rapor edilirken Muâviye'nin bu mücadelelerde gösterdiği katkılar Hz. Ömer'e bildirilmişti.⁸⁴

Hiz. Ömer zamanında Kayseriye'nin kuşatıldığı sırada Yezîd b. Ebû Süfyân'ın hastalanıp Şam'a dönmesiyle Hiz. Ömer tarafından Kayseriye'nin fethini tamamlamak üzere Muâviye b. Ebû Süfyân görevlendirildi. Muâviye bu şehri ele geçirdikten sonra yaklaşık dört bin esiri Hiz. Ömer'e gönderdi. Böylece o, Halifenin dikkatini çekmiş ve siyasî görevlerde yer almaya başlamıştı.⁸⁵ Daha sonra ise Muâviye, Hiz. Ömer tarafından yirmi yıl kadar sürecek olan ve İslam tarihinde çok önemli olan Şam valiliğine atanmıştı.⁸⁶

Görüleceği üzere doğduğu ve yetiştiği çevre itibariyle büyük avantajlara sahip olan Muâviye, İslam'da peygamberle başlayan kâtiplik görevinin ardından siyasî konumu her geçen gün daha da artarak devam etmişti.

Muâviye'nin Siyaset Anlayışı

Muâviye İslam tarihinde Arabın dâhileri anlamına gelen “Dühât-ı Arab” sıfatı verilen şahıslardan biridir. Bunun birçok sebebi vardır. Şimdi Muâviye'nin siyasî bakış açısına değineceğiz.

Muâviye'ye göre, insan için en temel ölçü akıldır. Aklın üçte biri zekâ geri kalan kısmı ise bazı şeyleri görmezlikten gelmektir. Aklın bir başka ölçüsü ise başaramayacağın bir işe girişmemektir. O, “Ben içinden çıkılamayacak bir işe girmedim.” demektedir.⁸⁷

Muâviye kabilelerin desteğini alabilmek için siyasî evlilikler yapmıştı. Bu evliliklerden biri Suriye'nin en büyük kabilesi olan Kelb'den Meysûm b. Bahdâl el-

⁸⁴ Halîfe b. Hayyât, s. 151; Belâzürî, **Büldân**, s. 112; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 251.

⁸⁵ Belâzürî, **Büldân**, s. 144; İbn Asâkir, Cilt: 46, s. 486.

⁸⁶ Belâzürî, **Büldân**, s. 142; İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 359.

⁸⁷ İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 328/940), **el-İkdü'l-Ferîd**, I-VIII, Beyrût, 1404, Cilt: II, s. 105.

Kelbî'yledir. Bu kişi Yezîd b. Muâviye'nin annesidir. Bu evlilik ise Hz. Osman halifeliğe geldiği zamanda gerçekleşmişti.⁸⁸ Bu sebeple Muâviye halifeliği boyunca Kelb Kabilesi'nin desteğini almıştı.

Muâviye'nin siyasî hayatı boyunca takip ettiği en önemli yollardan biri, parasını kullanarak işini çözebildiği durumlarda konuşmaya, konuşmasının işini çözebildiği durumlarda kırbaça, kırbacının işini çözebildiği durumlarda ise kılıç kullanmaya gerek duymaması, lakin bunların hiç biri fayda etmezse güç kullanmaya başvurmasaydı.⁸⁹ O, insanlarla olan ilişkileri hakkında şöyle söylemektedir: “İnsanlarla aramda asla koparmadığım bir dostluk bağı vardır. Onlar ipe asılıp koparmaya çalışırlarsa ipi gevşetirim, eğer ipi gevşetirlerse ben ipe asılırım.”⁹⁰

Muâviye'nin siyasetteki bu başarısı ve izlediği yol rakipleri tarafından da takdir edilirdi. Örneğin, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah “Rasulullah'tan sonra Muâviye'den daha iyi bir siyasetçi görmedim” diyerek Muâviye'nin başarısını dile getirmişti. Bu esnada etrafındaki insanlar ona Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den de mi daha iyi siyasetçi olduğunu sorduklarında ise Abdullah, onların Muâviye'den daha hayırlı olmasına rağmen Muâviye'nin daha iyi idareci olduğunu ifade etmişti.⁹¹ Görüldüğü üzere toplumda nüfuz sahibi kişiler dahî Muâviye'nin siyasî dehasını göz ardı edememişlerdi.

Muâviye son derece hilm, hoşgörü ve sabır sahibi biri idi. Ehl-i Beyt'ten olup huzuruna çıkan ve bizzat yüzüne karşı hakaret edip, sert davrananları bile anlayışla karşılar, öç almak yerine onları ödüllendirirdi. Hatta kimi zaman hizmetinde bulunan önemli kişilerin yanında dahî Ehl-i Beyt'ten biri onun huzuruna çıkıp, halifeliği zorla ele geçirdiğini en ağır sözlerle söylemiş; Hz. Ali'yi kendisine tercih ettiğini belirtmişti. Ancak, Muâviye yine de âdeti olduğu üzere müsamaha ve anlayıştan vazgeçmemişti. Ona saygılı davranmış, bağış ve hediyelerle ikramda bulunarak onun gönlünü almasını bilmişti. Bu kişi Hz. Ali'nin akrabalarından birisi olsa bile, gördüğü güzel davranış ve verilen hediyelerden dolayı Muâviye taraftarı olabilmekteydi.⁹²

⁸⁸ İbn Habîb, s. 21; İbn Asâkîr, Cilt: 62, s. 127; İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 124.

⁸⁹ Belâzurî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, Cilt: V, s. 21.

⁹⁰ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071), **el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb**, I-IV, Beyrut, 1992, Cilt: III, s. 1418.

⁹¹ İbn Abdilberr, Cilt: III, s. 1418.

⁹² Corcî Zeydân, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, çev. Nejdet Gök, I-II, İstanbul, 2015, Cilt: II, s. 312.

Muâviye'nin olaylar karşısında müsamakar yaklaşımına işaret eden başka bir örnek şöyledir; Dönemin en önemli şairleri arasında yer alan Hassan b. Sabit'in oğlu Abdurrahman, Muâviye'nin kız kardeşi hakkında halifeliğinin en parlak zamanında bir gazel yazdı. Muâviye'nin oğlu Yezîd bu gazeli duyunca çok sinirlenmiş, babasından söz konusu şairin öldürülmesini istemişti.⁹³ Fakat Muâviye, ani karar vermekten kaçınıyor ve sakinliğini korumaya çalışıyordu. Yezîd ise tam zıddı sakinliğini koruyamıyor, sürekli şâirin söylediklerini tekrarlıyordu. Muâviye ise şairi savunmaya devam ederek gazelin ceza gerektiren bir suç unsuru olmadığını ifade ediyordu. Yezîd odadan çıktıktan sonra, Muâviye'nin ileri gelen adamlarından bir kısmı huzuruna girdiler. Şâirin büyük bir cürette bulunduğunu, mutlaka cezalandırılması gerektiğini söylediler. Ancak Muâviye yine de istekleri uygun bulmadı ve "başka bir yolla onun hakkından gelirim" dedi. Farklı bir ortamda söz konusu şâir Abdurrahman tesadüfen Muâviye'nin huzurunda bulunuyordu. Şâir, halifenin huzuruna diğer adamlardan sonra girmişti. Muâviye şâire iltifatta bulunarak tahtı üzerine oturttu. Onunla konuşurken "Abdurrahman, diğer kızım, sana kırıldı" dedi. Şâir sebebini sorduğunda Muâviye devam etti: "çünkü kız kardeşini övmüş ancak ondan hiç söz etmemişsin!" Abdurrahman, Muâviye'nin hilesini fark etmeyerek, "Onu da memnun edeceğim. Kendisi için güzel bir şiir yazacağım" cevabını verdi. Abdurrahman, Muâviye'nin ikinci kızı için de bir gazel söylemişti. Bunu işiten halk, "şairin, Muâviye'nin kızı hakkındaki gazelini büyük bir cesaret sanıyorduk. Meğer o gazel, Muâviye'nin arzu ve emriyle söylenmiş" demeye başladı.

⁹³"- Abdurrahman'ın neden öldürülmesini istiyorsun?

-Çünkü kız kardeşim hakkında ahlaksızca bir gazel söylemiş.

-Gazelde ne demiş?

- 'Cîrun'da gecem çok uzun sürdü, burada kalmaktan bıktım. '

-Oğlum! Geceyi uzun bulmuş, mahzun olmuş ise bize ne!

-Fakat babacığım! Demiş ki: 'İşte bunun için Şam'da gurbeti seçtim. Hatta yakınlarım bu gurbetimi farklı yorumladılar. '

-Peki oğlum! Herkes onun gurbetini kötü yorumlamışsa bize ne?

-Babacığım! İş bildiğin gibi değil. Demiş ki: 'Öyle beyaz, güzel, parlak bir kızdır ki bir inci gibidir. '

-Çok doğru söylemiş oğlum! Kız kardeşin öyle güzel değil midir?

-Ama babacığım şöyle demiş: 'Asalet ve soyluluğunu araştırarak olursanız en yüce bir hanedanın mensubu olduğuna görürsünüz. '

-Oğlum! Bunu da çok doğru söylemiş. Bağlı olduğu hanedan yüce bir hanedandır..." İbn Asâkîr, Cilt: 34, s. 296; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et- Türkî (ö. 654/1256), **Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân**, I-XXIII, Dımaşk, 2013, Cilt: VIII, s. 102; Zeydân, Cilt: II, s. 313.

Muâviye'nin diğerk bir kızı olmadığını bilenler ise şâire kurnazca bir oyun oynadığını, onu halkın huzurunda yalancı çıkarmak istediğini anladılar.⁹⁴

Muâviye'nin kızı ile ilgili bir başka olay ise şöyledir:

Muâviye'nin kızını hac esnasında gören Ebû Dehbel adlı bir kişi ona âşık olmuş ve şiir yazmıştı. Hac bittikten sonra kızı ile birlikte o da Şam'a gelmiş fakat Muâviye'den korktuğu için Mekke'ye geri dönmüştü. Döndükten sonra da kızıyla mektuplaşmalarını gizlice devam ettirmekteydi. Bu gizli mektuplaşmadan Muâviye'nin haberi olunca hac mevsimini beklemiş ve vakit gelince Mekke'de Ebû Dehbel ile özel bir görüşme yapmış ve ona bahşış vererek bu sorunu çözmeyi bilmişti.⁹⁵

Muâviye, sakinliğini her alanda koruma başarısı gösteriyordu. Örnek olarak ise kabile reisleri ve toplumun ileri gelenleri tarafından yapılan en ağır eleştiri ve hakaretleri bile anlayışla karşılaması gösterilebilir.⁹⁶

Muâviye bazen yalnızca hilm ve müsamahanın yeterli olmadığını gördüğü zamanlarda şahıslara hediyeler verme yoluna giderdi. Düşmanlığından çekindiği herhangi biri huzuruna çıktığı zaman, o kişiyi memnun etmeden bırakmazdı. Bazı kimselerin sırf bağış ve hediye amacıyla huzuruna çıkıp yalan söylediklerini bildiği halde yine de onlara hediyeler takdim ederdi. Örneğin Abdullah b. Zübeyr halifelik mücadelesine başlamadan önce Muâviye'nin kız kardeşinin oğlu Abdurrahman b. Hakem'in yanından kaçarak Muâviye'ye sığınmıştı. Abdurrahman, Abdullah'ın evini yakmıştı. O, Muâviye'ye şikâyetle bulunarak, "Abdurrahman evimi yaktı" demiş bunun üzerine Muâviye, "Evinin değeri nedir?" diye sorunca İbn Zübeyr, "Yüz bin dirhem ederdi" dedi. Bunun üzerine Muâviye şahit istedi; İbn Zübeyr dostlarından birini şahit olarak gösterip paranın ödenmesini talep etti. Muâviye bu talebi geri çevirmemişti. İbn Zübeyr parayı alıp gittikten sonra Muâviye meclisinde bulunanlara dönerek, "Davacı mı daha yalancı yoksa şahit mi? Evini ben iyi biliyorum, kamıştan yapılmış birkaç odadan ibaretti. Fakat onlar söylerler, biz dinleriz. Bizi aldatırlar, biz de aldırırız" diyerek, bile bile aldatıldığını ifade etmişti.⁹⁷

⁹⁴ İbn Asâkîr, Cilt: 34, s. 296; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: VIII, s. 102; Zeydân, Cilt: II, s. 313.

⁹⁵ İbn Asâkîr, Cilt: 34, s. 296; Zeydân, Cilt: II, s. 644.

⁹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: VII, s. 118; Zeydân, Cilt: II, s. 313.

⁹⁷ İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî (ö. 356/967), **Eğânî**, I-XXV, Beyrut, 1863, Cilt: XIV, s. 140; Zeydân, s. 313.

Muâviye'nin müsamahasına, Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında yeralan Ahnef bin Kays ile yaşadığı diyalog da ilginç olsa gerektir. Muâviye Ahnef'e, "Allah'a yemin ederim ki Sıffin Savaşı'nı hatırladıkça kıyamete kadar sürecek bir ızdırıp hissediyorum," deyince, Ahnef de "Vallahi senden nefret eden yüreklerimiz hâlâ göğsümüzde, sana karşı savaşılan kılıçlarımız ise hala kınlarında duruyor. Savaşa bir nokta yaklaşırsan, biz ona bir karış yaklaşıyoruz, sen savaşa yürüyerek gidersen biz ona koşuyoruz" cevabını vererek huzurundan ayrılır. Muâviye ona hiçbir cevap vermez. Perde arkasında bu konuşmayı dinleyen kız kardeşi hayretle, "Ey müminlerin emiri! Seni tehdit eden bu adam da kim?" diye sorunca Muâviye, "Bu adam öyle güçlü bir adam ki o öfkelenildiğinde Temîm kabilesinden yüz bin kişi neden öfkelenildiğini sormadan ve anlamadan onunla birlikte öfkelenir" cevabını vermişti.⁹⁸

Yukarıdaki zikrettiğimiz birkaç örnekten hareketle Muâviye'nin idarecilik kabiliyeti ve müsamahalı tavırları, kendi devrinde Abdullah b. Zübeyr gibi muhalif kişilerin hilafet meselesinde başarılı olmalarını engelleyen adımlar olarak zikredilebilir. Muâviye bu şekilde hoşgörü, af ve cömertlik temeli üzerine kurulmuş bir siyaset takip ederek halkın kalbini kazanırken, Hz. Ali bunun tam aksine, mutlak adalet, safiyane doğruluk, dürüstlük ve hakkaniyet ölçüleri doğrultusunda hareket ediyor, valilerinin durumlarını gizliden gizliye araştırıyor, halka karşı adil olmaları doğrultusunda onlardan hesap soruyor, bu nedenle de kendi taraftarları dahi onu terk ediyordu.⁹⁹

Hoşgörüsünün yanında Muâviye, mal ve ihsanla elde edemediği veya zorla dize getiremediği rakiplerini de ağır bir şekilde cezalandırmaktan ya da bertaraf etmekten çekinmediğine dair örnekler de mevcuttur. Örneğin Halid b. Velid'in oğlu Abdurrahman, Şam bölgesinde büyük nüfuz elde etmişti. Onun bu durumundan rahatsızlık duyan Muâviye İbnü'l Asal adlı tabibi görevlendirerek Abdurrahman'ın ortadan kaldırılmasını istedi. Bunun karşılığında ondan hayatı boyunca haraç vergisi almamayı vadettiği gibi birde onu haraç toplama memuru olarak tayin etti. Bunun üzerine İbnü'l Asal, kölelerinin biri vasıtasıyla Abdurrahman'a zehirli bal şerbeti içirerek onu öldürtmüştü. Bunun bir diğer örneği de Hz. Ali'nin en önemli komutanlarından biri olan Eşter'le alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Eşter Hz. Ali

⁹⁸ İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), **Vefeyâtü'l-A'yân**, I-VII, Beyrut, 1990, Cilt: II, s. 500.

⁹⁹ Vakidî, Cilt: I, s. 197; İbn Haldûn, Cilt: I, s. 263.

tarafından Mısır'a vali olarak görevlendirilince Muâviye bu durumdan hiç hoşnut olmamıştı. Bunun üzerine Eşteri ortadan kaldırmak için Kulzüm bölgesi vergi memurunu görevlendirdi. Bunun akabinde memur Eşter'e konakladığı esnada bir bal şerbeti ikram ederek onu öldürdü.¹⁰⁰

Muâviye'nin en belirgin özelliklerinden biride savaş meydanlarından ziyade diplomatik yöntemlerle zafer kazanmasıdır. Aşağıda yer alan ifadeler bu görüşü destekler niteliktedir:

*Ben Ali 'ye karşı dört konuda daha avantajlıydım. Ben sırrımı saklerken o gizleyemezdi; benim ordum düzenli ve bana bağlıydı, fakat onun ordusu düzensiz ve sadakatsizdi; ben onu Cemel ashabıyla birlikte bıraktım ve şunu dedim, eğer cemel ashabı onu yenerse, onlar bana Ali'den daha kolaydır. Eğer Ali onları yenerse, bende onları dininde şüpheye düşürürüm. Ben Kureyş'e Ali'den daha yakınım. Ne mutlu Ali'den kaçıp bana gelenlere.*¹⁰¹

Muâviye'nin hilmi toplumda çok iyi biliniyordu. İşlerini çözmede ciddi miktarda meblağlar ödemekten çekinmezdi. Bu konuda hayretini gizleyemeyen Amr b. Uteybe ona bunun sebebini sorduğunda, Muâviye ona Müslümanlar arasında çıkabilecek bir iç savaşın ekonomik olarak kendisine daha fazla yük olacağını ifade etmişti.¹⁰²

Muâviye'yi kendi ifadeleriyle anlatan bir başka örnek ise şöyledir; Bir gün Ziyad'ın mevlası Muâviye'nin yanında Ziyad'ın başarılarını övmüş Muâviye'nin buna cevabı ise "Ziyad'ın kılıcıyla kazandığı başarılarından daha fazlasını ben dilimle kazandım" olmuştu.¹⁰³ Muâviye'nin siyasette kullandığı dilinin ne kadar etkili olduğunu anlayabiliriz.

Tarihi kaynaklar Muâviye'nin bir günlük yaşantısını şöyle anlatmaktadır:

Muâviye, halkın sorunlarını dinlemek için günde beş defa onlarla bir araya gelirdi. Sabah namazından sonra devlet kademelerinde görevlendirdiği insanlardan ülkenin genel durumu hakkında bilgi alırdı. Sonra odasına çekilir ve bir süre orda kalarak şahsi işlerini giderir sonrasında ise dört rekât namaz kılardı. Namazdan sonra devlet memurlarını bir araya toplar ve onların isteklerini dinledikten sonra gerektiği

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 705; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VII, s. 252.

¹⁰¹ İbn Abdîrabbîh, Cilt: V, s. 115.

¹⁰² İbn Abdîrabbîh, Cilt: III, s. 277.

¹⁰³ İbn Kuteybe, **Uyûnü'l-Ahbâr**, Cilt: I, s. 63; Tartûşî, Muhammed bin el-Velîd bin Muhammed bin Halef bin Süleymân, **Sirâcü'l-Mülûk**, Mısır, 1872, s. 119.

takdirde, kendi düşüncelerini de ifade ederdi. Bu kişileri dinlerken aynı zamanda kahvaltısını yapardı. Kahvaltıdan sonra tekrar odasına çekilir bir müddet sonra camiye gitmek için odasından çıkardı. Camiye varınca kendisi için ayrılan yere oturur ve kendisiyle konuşmak isteyen olursa korumalarının izniyle Muâviye'ye yaklaşıp dertlerini anlatırlardı. Yatsı namazını da kıldırdıktan sonra devlet kademesinde görevli olan kişileri tekrar yanına toplar ve gecenin üçte birini devlet işleri hakkında istişarelerle geçirirdi. Gecenin diğer üçte birini ise Arap ve Arap olmayan diğer devlet başkanlarının siyasetlerini, halkı yönetmelerini, savaşlarını ve hilelerini dinleyerek geçirirdi. Gecenin son üçte birlik kısmını ise uykuya ayırırdı. Fakat uyku tutmadığı zamanlarda olurdu. Bu vakitlerini ise sarayda görevli kitap okuyan kimseleri çağırır ve yine devlet başkanlarının hayatlarını, savaşlarını, siyasetlerini ve hilelerini dinlerdi. Sonra başka bir güne başlamak için sabah namazına giderdi.¹⁰⁴

Babası Ebû Süfyan Arap geleneklerine bağlı kalarak, oğlu Muâviye'yi şiir ve edebiyata vâkıf olacak derecede yetiştirmişti. Bu yüzden, Muâviye yöneticiliği zamanında şiir ve edebiyata oldukça ehemmiyet vermiştir. Ferazdak, Hassân b. Sâbit, Kâ'b b. Cuayl, İbnü'l-Etnâbe el-Ensârî ve Ahtâl gibi birçok şaire mâli destek sağlayarak himaye etmiş, şiir divanı derlemiş, Müslüman kamuoyunun desteğini almak için şiir ve şairlerin en önemli araçlardan biri olduğunu bilerek hareket etmiştir.¹⁰⁵ Muâviye'nin Hristiyan bir şâir olan Ahtâl'ı sarayında kabulü, bu konuda din farkı gözetmediği konusunda bizlere bir ipucu vermektedir. Muâviye'nin müsamahalı yaklaşımından ve cömert kişiliğinden devrin bazı mûsikîşinasları da bolca istifade etmişlerdir.

Muâviye'nin devlet işlerinde eşi Fahite bint Kuraza'nın başta olmak üzere bazen kadınların görüşlerine başvurduğu, onların tavsiyelerinden yararlandığını da kaydetmek gerekir.¹⁰⁶

Bütün bu örneklerden hareketle Muâviye b. Ebî Süfyan'ın çok yönlü bir siyasî yöntem takip ettiğini görmekteyiz. Muâviye, Amr b. el-Âs, Ziyâd b. Ebîh ve

¹⁰⁴ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, **Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher**, thk. M. Muhyittin Abdülhamid, I-IV, Dımâşk, 1979, Cilt: III, ss. 39-41.

¹⁰⁵ İbn Abdîrabbih, Cilt: VII, ss. 20, 21, 53; Cevâd Ali, Cilt: II, s. 156.

¹⁰⁶ Zübeyrî, s. 306; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: V, ss. 105,106; Rıza Savaş, **İslâm'ın İlk Asrında Kadın**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2017, s. 490.

Muğîre b. Şu'be kimi tarihçiler tarafından siyasî dehaları hasebiyle Arabın dâhileri anlamında “Dühât-ı Arab” ismiyle anılmışlardır.¹⁰⁷

1.3. MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN'IN VALİLİK DÖNEMİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Muâviye İslâm'ı kabul ettikten sonra Hz. Peygamber'in yanında kâtiplik yapmış, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında ilk defa vali sıfatıyla Bilâdü's-Şâm'da görevlendirilmişti. Fakat Hz. Ömer, Muâviye'nin Şam bölgesindeki siyasî sorumluluğunu ve ordu komutanlık yetkilerini sınırlı tuttu. Dolayısıyla Hz. Ömer, Muâviye'nin görev alanına giren Dımaşk ve Ürdün çevresine Ebû'd-Derda'yı, Hıms ve Kınnesrîn bölgelerine de Ubâde b. Sâmit'i namaz kıldırma ve kadılık görevlerini yerine getirmeleri için tayin etti.¹⁰⁸

Ardından Hz. Ömer, Şam valisi Muâviye'den Filistin'in daha önce ele geçirilmeyen bölgelerini fethetmesini talep etti. Halifenin bu isteği üzerine Muâviye askerî hareketler düzenleyerek söz konusu bölgelerde hâkimiyet sağladı. Fetihden sonra sâkinleri şehri boşaltmaya karar verince Muâviye, bu bölgelere, yeniden imar etmeleri şartıyla Ürdün Yahudilerinden bir topluluğu yerleştirdi. Bu fetihlerin bir devamı olarak sahil kısımlarında bulunan Akkâ, Sûr ve Yafa şehirlerini de İslam topraklarına kazandırdı.¹⁰⁹

Muâviye, Filistin bölgesinde elde ettiği başarılarından sonra bu fetihlerin bir devamı olarak Kıbrıs'a sefer düzenlemek istemiş ancak Hz. Ömer Müslümanların deniz seferleri konusunda tecrübesiz olduklarını dile getirmiş; bu konuda denizciliği az çok bilen Amr b. el-Âs ile istişare etmiş ve bu istişare sonucunda Muâviye'nin Kıbrıs seferine müsaade etmemiştir. Hz. Ömer'e göre Müslümanların can güvenliği de Halifenin sorumluluğundaydı.¹¹⁰ Muâviye, Hz. Ömer'in Kıbrıs fethine izin vermemesinin ardından Rum topraklarına yaz ve kış olmak üzere seferler düzenlemeye başlamıştı. Muâviye bu seferlerden bol ganimet elde ederek dönmekteydi.¹¹¹ Muâviye'nin Filistin bölgesinin fetihleriyle birlikte kendine

¹⁰⁷ İbn Abdîrabbih, Cilt: II, s. 105.

¹⁰⁸ Belâzürî, **Büldân**, s. 133; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VII, s. 227.

¹⁰⁹ Belâzürî, **Büldân**, s. 120.

¹¹⁰ Belâzürî, **Büldân**, s. 153.

¹¹¹ İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 125.

güveninin daha da arttığını Kıbrıs'a fetih hareketi düzenlemek istediğinden anlayabiliriz. Muâviye bu fetihlerle her geçen gün kendini ispatlamaktaydı.

Suriye'nin fethedilen bölümlerinde yaşayan halk, göç edince Muâviye bu toprakları yeniden imar ederek buralara asker yerleştirmişti. Göç etmeyen halk ise ehl-i zimme statüsünde vergi verme koşuluyla kendi topraklarında sorunsuz bir şekilde yaşamlarına devam ettiler.¹¹²

Hiz. Ömer, fetihlerde elde ettiğı başarıları yanında, Muâviye'nin kişisel yaşantısını da gözden uzak tutmuyordu. Zira Muâviye Şam'da devletten maaş alan bir vali standardının üzerinde bir yaşam tarzı sürdürmekteydi. Nitekim Halife, Şam bölgesine gerçekleştirdiğı ziyaret esnasında, Muâviye'ye bu denli zenginliğinin ve lüks yaşantısının sebebini sormuş, ondan “düşmanlarına karşı gösterişli ve güçlü görünmek için” cevabını alınca Muâviye'yi eleştirmek için “Arapların Kısrası” ifadesini kullanmıştır. Elbette varlıklı bir ailenin mensubu olarak doğup, yetişen Muâviye'nin vali olduğu zaman da mütevâzi bir hayat sürmesi beklenemeyebilir.¹¹³ Nitekim hükümdar kıyafetini ve kaftanını ilk kullanan ‘halife’ Muâviye olmuştur. Kaldı ki henüz Şam valisi iken bu tür kıyafetleri giymekte olduğu bilinmektedir.¹¹⁴

Hiz. Ömer vefat ettikten sonra Ümeyyegoğullarına mensub Hiz. Osman'ın halifelik görevini üstlenmesi ile birlikte Muâviye'nin Şam bölgesindeki yetkileri daha da genişletildi ve daha rahat hareket etmeye başladı.¹¹⁵ Örneğin evvelce Hiz. Ömer zamanında Kıbrıs'ın fethi için Muâviye'ye izin verilmemesine karşın Hiz. Osman bu izni vermişti.¹¹⁶ Fakat Hiz. Osman, Muâviye'nin bu isteğine yanına eşini, çocuklarını ve gönüllü askerleri almasını şart koşarak onay verdi.¹¹⁷ Hiz. Osman belli ki Muâviye'nin kararlılığını ve kendine olan güvenini sınamak için bu şartları öne sürmüştü. Muâviye'nin, Hiz. Osman'ın Kıbrıs seferine izin vermesinden hemen sonra, sahil kısımlarının fetihleri esnasında Rumlardan ganimet olarak elde edildiğı tahmin edilen gemilerin onarımı için talimat verdiğini görmekteyiz. Muâviye, sefer

¹¹² Belâzürî, **Büldân**, s. 140.

¹¹³ Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, Beyrût, 1993, Cilt: IV, s. 311; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 125.

¹¹⁴ Zeydân, Cilt: II, s. 712

¹¹⁵ Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), **el-Meğazi'n-Nebiyye**, Dımaşk, 1981, s. 152.

¹¹⁶ Belâzürî, **Büldân**, s. 153.

¹¹⁷ İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî el-Ahbârî (ö. 320/932), **Kitâbü'l-Fütûh**, I-VIII, Beyrut, 1991, Cilt: I, s. 348.

hazırlıkları sebebiyle, Sûr ve Akkâ limanlarını yeniden inşa ettirdi. Gemi yapımında tecrübeli ustaları Akkâ limanında bir araya getirerek sefer için gönüllü olanları burada topladı. Hz. Osman'ın yukarıda değindiğimiz şartını yerine getirmek için Muâviye eşi Fâhite bint Karazâ ve çocuklarını da yanına alarak önce Akkâ sonra ise iki yüz yirmi iki kadirga ile Kıbrıs'a hareket etti. Bu seferde Kıptîlerden de yararlandı. Bu, Müslümanlar tarafından kurulan ilk deniz filosu idi.¹¹⁸ Sefere katılanlar arasında Ubâde b. Sâmî, Ebû Zer, Mikdât, Ebû'd-Derdâ, Şeddâd b. Evs ve Vâsile b. el-Esga gibi önemli sahabîler de mevcuttu.¹¹⁹ Dikkat çekici bir başka husus da sekiz binden fazla kadın ve çocuğun bu savaşa iştirak etmesidir. Bu askerî deniz kafilesini, Kıbrıs açıklarında gemilerini demirledi. Yaklaşmakta olan tehlikeden haberdar olan Kıbrıs valisi, bir elçi göndererek sulh yapmak istediğini Müslümanlara belirtti. Buna göre şu maddeleri kabul edilerek anlaşma sağlanmıştı:

Eğer Müslümanlar başkalarıyla savaşırsa Kıbrıslılar onlara bir müdahalede bulunmayacak; Kıbrıs, Müslümanlara yıllık yedi bin dinar vergi ödeyecek; Rumlara karşı yapılacak bir savaşta Kıbrıs müdahalede etmeyecek ve Müslümanlar da Kıbrıs'ın Bizans ile yaptığı anlaşmalarına engel olmayacaktır.”¹²⁰

Ne var ki Kıbrıs yöneticileri, çok geçmeden Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı bozdular. Bunun üzerine Muâviye beş yüz gemiden oluşan donanmayla Kıbrıs üzerine yeni bir sefer düzenleyerek, burayı anveten/kılıçla aldı ve Kıbrıslıları çok büyük hezimete uğrattı.¹²¹

Kıbrıs'ın fethi konusunda kaynaklarda 27/647, 28/648 ve 29/649 gibi farklı tarihler yer almaktadır.¹²² Kıbrıs fethiyle birlikte kendine güveni ve cesareti daha da artan Muâviye, Hz. Osman'dan bu defa Rodos adasının fethi için izin istedi. Hz. Osman Kıbrıs başarısını da göz önünde bulundurarak Muâviye'nin bu isteğini de geri çevirmeyerek Muâviye'ye izin verdi. Bu seferde Kıbrıs'tan farklı olarak Rodoslular Müslümanları denizde karşılasalarda, yenilmekten kurtulamadılar. Müslümanlar bu seferde bolca ganimet elde ettiler.¹²³

¹¹⁸ Belâzürî, **Büldân**, ss. 120, 153; Halîfe b. Hayyât, Cilt: I, s. 160.

¹¹⁹ Halîfe, Cilt: I, s. 160.

¹²⁰ İbn A'sem, Cilt: I, ss. 349-350; Belâzürî, **Büldân**, s. 154; İbrahim, s. 216.

¹²¹ Belâzürî, **Büldân**, s. 154.

¹²² Ya'kûbî, Cilt: II, s. 60; Belâzürî, **Büldân**, s. 154.

¹²³ İbn A'sem, Cilt: I, ss. 352-354.

Muâviye'nin, Hz. Osman dönemindeki fetih hareketlerini Kıbrıs ve Rodos adalarıyla sınırlı tutmadığını görülmektedir. Bu dönemde Muâviye, Bizans'a yapılan seferleri sıklaştırdı. O, öncülüğündeki Müslüman-Arap orduları önce Mersin ve Tarsus'a sonra oradan Malatya'ya kadar ulaştırdı. Muâviye bu seferleri Hz. Osman'ın halifeliğinin sonuna kadar devam ettirdi. Bunun neticesi olarak da Muâviye, fethedilen bu topraklara farklı Arap kabilelerine mensup unsurları iskân etti.¹²⁴

Muâviye Şam bölgesinde sahip olduğu nüfuzunu, Hicâz'dan gelip buraya yerleşenlerden ziyade Suriye'de ikamet eden Kelb kabilesine dayandırmak istedi. Bunun için ilk önce Kelb kabilesinden Meysûn adlı hanımla evlendi. Ardından Hz. Osman'ı Kelb Kabilesinden ve aynı zamanda Hristiyan olan Nâile ile evlendirdi. Görüldüğü üzere Muâviye Hz. Osman devrinde yetkileri genişlemesine ve Hz. Osman ile zaten akraba olmasına rağmen halifeye iyice yakınlaşmaya çalışmış, akrabalık bağlarını daha da güçlendirmişti.¹²⁵ Muâviye, Esed, Temim, Kays, Rebia ve Mudar kabilelerine mensup insanları belli yerlere yerleştirerek Suriye'deki destekçilerini daha da artırmaya çalıştı. Bunun bir sonucu olarak Hicâz'dan gelen muhalif söylemleri umursamadı.¹²⁶ Muâviye aslında burada ileride kurulacak olan Emevî devletinin temellerini atmaktaydı.

Medîneli Müslümanların, yönetimde Ümeyye ailesine ayrıcalıklar tanınması, Hz. Peygamber devrinde Medîne'den Tâif'e sürgün edilen Hakem b. el-Âs'ın affedilerek tekrar Medîne'ye gelmesinin önünün açılması¹²⁷ ve hazine görevlisine, Hakem b. el-Âs'a beytûlmâlden bir miktar para verilmesini emretmesi gibi sebeplerden dolayı Halife Hz. Osman'a muhalif oldukları bilinmektedir. Yukarıda geçen muhalefet örneklerinden olan Hakem b. el-Âs'a Beytûlmâ'ldan para verilmesi olayını açarsak muhalefetin boyutları anlaşılabilir. Hz. Osman, Hakem b. el-Âs'a Beytûlmaldan para verilmesi için hazine memuruna emir verdiğinde hazine memurunun; “Ben sizin veya ailenizin hazine memuru değilim, ben Müslümanların hazine memuruyum” sözleriyle tepkisini göstererek hazinenin anahtarlarını halifenin önüne atmış, Hz. Osman ise ona, kendisinin memuru olduğunu, ne derse onu

¹²⁴ Belâzürî, **Büldân**, s. 165.

¹²⁵ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî es-Sicistânî (ö.354/965), **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, Beyrut, 1417, Cilt: II, s. 505.

¹²⁶ Belâzürî, **Büldân**, ss. 178, 179.

¹²⁷ İbn Sa'd, Cilt: V, s. 36.

yapması gerektiğini hatırlatmış, bunun üzerine söz konusu memur görevinden istifa etmişti.¹²⁸

Hız. Osman'a insanların muhalefet etmelerine neden olan başka bir husus da sahipsiz araziler meselesidir. Muâviye Şam'da vali iken Hız. Osman'a bir mektup yazarak, Şam'a misafir olarak gelen ordu heyetlerini, valilerin elçilerini ve Rum elçilerini karşılamada kullanmak için bazı sahipsiz toprakların kendisine verilmesini istemişti. Hız. Osman, Muâviye'nin bu isteğini geri çevirmemişti. Elbette bu durum, insanlar arasında tepki çekmeye müsait bir uygulamaydı.¹²⁹

Yukarıda bazılarına değindiğimiz nedenlerden dolayı Hız. Osman'a karşı muhalefet edenlerin sayısı artmaya başlıyordu. Mesela daha önce birçok defa Muâviye'yle fetihlere katılan Ebû Zer, Şam'da müşahade ettiği problemleri Hız. Osman'a şikâyet için Suriye'den Medîne'ye gitmişti. O, Suriye'deki Müslümanların, Bizans kültürü içerisinde kaybolmaya doğru gittiğini ve bazı zengin insanların, fazla paraları ihtiyaç sahiplerine harcamayarak daima biriktirdiklerini de bildirmişti. Fakat halife işlerini halleden kişilere hazineden para verme konusunda bir sıkıntı görmediğini söyleyerek Ebû Zer'i Şam'a geri göndermişti.¹³⁰

Ebû Zer Şam'da, Muâviye'ye insanların mal biriktirme hevesinin arttığını ve bunun önüne geçilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Bunun için ise Kur'an'daki "... Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda sarf etmeyenler var ya, işte onlara acı bir azabı haber ver"¹³¹ âyetini insanlara hatırlatıyordu. Fakat Muâviye ise bu âyetin Müslümanlar için değil Ehl-i Kitâb için indiğini söylemişse de Ebû Zer sadece onlara değil Müslümanlara da hitap ettiğini anlatmaya çalışmıştır. Nihayet Şam'da muhalefetin sesi daha da yükselmeye başladı. Bu muhalefetin öncüsü görüldüğü üzere Ebû Zer idi. O, insanları etrafına toplayarak yaşadıkları dönemi Hız. Peygamber devriyle mukayese ediyor; Emevî yönetim anlayışına karşı eleştirilerini sürdürüyor hatta Emeviler için "ateş taşıyan kervan" sıfatını kullanıyordu.¹³² Ebû Zer önderliğinde Şam'da, idarenin ve hilâfetin Emevî ailesinin elinde olduğu bir dönemde, Şam Camii'nde, Muâviye'nin sarayının hemen yanında ve Emevi ailesinin

¹²⁸ Ya'kûbî, Cilt: II, ss. 70, 71.

¹²⁹ M. Dayfullah el-Batâyine, **Muâviye b. Ebû Süfyân Döneminde Devletin Mâlî Yapısı**, İslâmî Araştırmalar, çev. Ahmed Nedim Serinsu-İrfan Aycan, Cilt: 3, Sayı:4, Ekim 1989, s. 214.

¹³⁰ Mes'ûdî, **Mürûcû'z-Zeheb**, ss. 348, 349.

¹³¹ Tevbe, 9/34.

¹³² İbn Sa'd, Cilt: IV, s. 226.

yoğun olduğu yerde yapılan bu karalama propagandasına sonunda Muâviye sessiz kalmayarak bu durumu Halife Hz. Osman'a bildiren bir mektup göndererek derhal duruma müdahale etmesini talep etti.¹³³

Gittikçe yükselen muhalefet hareketinin ciddiyetinin farkında olan Halife Hz. Osman, hac mevsiminde Suriye valisi Muâviye, Kûfe valisi Sâid b. el-Âs, Basra valisi Abdullah b. Âmir ve Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i Medîne'de bir araya getirerek sorunlar hakkında görüş alış verişinde bulundu. Fakat bu toplantının çok da işe yaramadığını ileride temas edeceğiz.¹³⁴

Hiz. Ali bu karışık ortamda Hiz. Osman'ı Muâviye konusunda uyarmış fakat Hiz. Osman ise Muâviye'yi Hiz. Ömer'in atadığını ifade ederek kendini savunmuştur. Hiz. Ali ise Muâviye'nin, Hiz. Ömer'den, Hiz. Ömer'in kölesinin korktuğundan daha çok korktuğunu, valililerini daima kontrol altında tuttuğunu ifade etmişti. Fakat onun devrinde Muâviye'nin istediği gibi hareket ettiğini, Halife'nin bir müdahalede bulunmayı tercih etmediğini dile getirerek eleştirmiştir. Hiz. Ali'nin eleştirilerinin bir diğer konusu ise Hiz. Osman'ın kendi akrabalarına iltimas göstermesiydi.¹³⁵

Nihayet işler artık kontrol edilemez bir hal almış ve insanlar Hiz. Osman'a isyan etme derecesine gelmişlerdi. Muâviye, Medîne'de olabilecek olayların farkında olduğu için Hiz. Osman'a, isyan eden halk karşısında, kendi himayesinde Şam'a gitmeyi teklif etmiş fakat Halife bunu kesin bir dille reddetmiştir. Muâviye, Hiz. Osman'a yaptığı bu teklifin Hiz. Osman tarafından kabul edilmemesi üzerine bu defa Hiz. Osman'ı korumak için bir ordu göndermeyi teklif etmiş fakat Hiz. Osman bu teklifi de kabul etmemiştir.¹³⁶

Burada şu konuya değinmek elzemdir: Muâviye bu teklifleri sadece yardım amacıyla mı yaptı? İki olayla bu durumu ele alacağız. Birincisi Muâviye'nin Ammâr b. Yâsir adlı kişiye, Hiz. Osman'ı ikna edememesine karşın olası bir durumda halifeyi savunacağını şu sözlerle ifade etmesidir. "Şam'da, Hicâzlılardan daha fazla insan bıraktım, hepsi kahraman, hepsi atlı. Hepsi namazını kılıyor, zekâtını veriyor, Kâbe'yi tavaf ediyor. O kişiler Ammâr veya ondan önce ki kişileri bilmezler. Ali veya akrabalarını da bilmezler".¹³⁷ İkinci durum ise Muâviye'nin halife Hiz.

¹³³ İbn Şebbe, ss. 1034-1035.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s.527

¹³⁵ Taberî, Cilt: VI, ss. 2937-2939.

¹³⁶ İbn Şebbe, Cilt: III, ss. 1094-1097.

¹³⁷ Taberî, Cilt: VI, ss. 2937-2939.

Osman'ın evi isyancılar tarafından kuşatıldığı sırada yardım konusundaki tutumudur. Muâviye Hz. Osman'ın evi isyancılar tarafından kuşatıldığı sırada askerî yardımı geciktirmiş ve sonradan yardıma gönderdiği askerlere de Medîne'ye girmemelerini şehrin dışında beklemelerini emretmişti. Halife'nin öldürüldüğü haberi kendilerine ulaşınca askerleri olaya müdahale etmeden geri dönmüşlerdir.¹³⁸ İbn Şebbe (ö. 262/876), Muâviye'nin Hz. Osman'ı korumaya isteksiz oluşunu onun hilafet talebinden ileri geldiğini ifade etmektedir. Nitekim Muâviye'nin Hz. Osman'ın katlinden sonra Ebû Tufeyl adlı kişiyle aralarında geçen diyalog bunu destekler niteliktedir. Muâviye, Ebû Tufeyl'e kendisinin Hz. Osman'ın katillerinden biri olup olmadığını sorduğunda o, Hz. Osman katledildiği esnada orada olmadığını ve ona yardım etmediğini, katili de olmadığını ifade etti. Muâviye, ona neden yardım etmediğini sorduğunda, Ensarın ve Muhacirin yardım etmediğini bu sebeple kendisinin de yardım etmediğini belirtti. Bunun üzerine Muâviye halifeye yardımın vacip olduğunu dile getirdi. Muâviye'nin bu sözüne karşılık Ebû Tufeyl “Ya Emîr’ül-Mü’minîn, Şam halkı senin yardımcın olmasına rağmen sen neden Hz. Osman’a destek olmadın?” deyince “Ben Osman’ın hakkını arıyorum -kanını talep ediyorum- Bu yardım değil mi?” diyerek cevap verdi. Nihayet Ebû Tufeyl, Muâviye’ye gülerek, “Ben hayattayken ihtiyaç duyduğum yardımı yapmadın, ama öldükten sonra benim için yas tutuyorsun” diye cevap verir.¹³⁹

Konuyla alakalı bu ve benzeri rivayetler Muâviye'nin Hz. Osman'ın öldürülmesi hadisesindeki tutumu ona karşı doğal olarak muhalefetleri artırdı. Fakat asıl muhalefet yine Muâviye'nin ve Ümeyyeoğullarının takındığı siyasî tutum sebebiyle Hz. Ali'ye karşı oluştu. Medîne'de bulunan Ümeyyeoğulları bu işi Hz. Ali'nin müdahalesinin olduğunu iddia ederek daha sonraki olaylara yön verdiler. Bu arada Muâviye, Ensâr ve Muhâcir'i bu konuda tehdit etti. Çünkü onlara göre Hz. Osman'dan sonra en önemli halife adayı Hz. Ali idi. Velid b. Ukbe'nin “Hâşimoğulları, Osman'ın yerine geçmek için onu öldürdüler” sözü de bu görüşü destekler niteliktedir.¹⁴⁰ Muâviye'nin burada kendi lehine olacak siyasî gelişmeleri çok iyi yönettiği aşîkârdır. Zaten Şam bölgesindeki Müslümanlar, Emevî taraftarı idiler. Dolayısıyla Muâviye'nin sıkı destekçileri derhal devreye girerek Medînelileri

¹³⁸ İbn Şebbe, Cilt: IV, s. 1289.

¹³⁹ Mes’ûdî, **Mürûcû’z-Zeheb**, Cilt: III, s. 25.

¹⁴⁰ İbn Şebbe, Cilt: III, ss. 1093-1094, 1097.

susturmaya çalışmaları ve Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın katlinde parmağı olduğunu iddia etmeleri sonucunda Hz. Osman'dan sonra halifelğe gelme ihtimali çok yüksek olan Hz. Ali'yi yıpratma gayreti içerisinde girdiler.

Muâviye taraftarlarının Hz. Ali'yi yıpratma çabalarına karşılık elbette Muâviye de boş durmadı. Hz. Osman'ın katledildiği vakit yanında bulunan eşi Nâile ile yazışarak, Hz. Osman'ın kanlı gömleğini, yazdığı bir mektupla beraber, mescidinde sergilenmesi için Şam'a göndermesini istedi.¹⁴¹ Nâile bint el-Ferâfisa, cevap mektubunda Hz. Osman'ın evinin kuşatılmasına tanık olduğunu; bu işi Medînelilerin yaptığını; evlerinin kapısında insanların nöbet tuttuğunu; kendilerinin dışarı çıkmasına izin verilmediğini; su temin etmelerine dahi izin verilmediğini, Hz. Ali'nin de Medîneliler ile birlikte hareket ettiğini ve olaylara müdahale etmeyerek toplanan âsileri dağıtmaya ikna etmediğini; Mısırlıların Muhammed b. Ebû Bekr ve Ammâr b. Yâsir'den emir aldıklarından bahsederek Hz. Osman'ın katillerinin bulunarak intikamının alınmasını istedi.¹⁴² Nâile'nin bu mektubu Suriye halkı için önemliydi. Çünkü Nâile, Suriye de yaşayan Kelb Kabilesine mensuptu. Nâile'nin, kanlı gömleği Suriye'ye göndermesinin sebebi, Hz. Osman ile Muâviye'nin akraba olmasının yanı sıra Muâviye'nin eşi Meysun'un da Naile ile akrabalık bağının bulunması ve Muâviye'nin Suriye'de elde ettiği siyasî gücüydü. Bu ortamda bu işi üstlenebilecek başka bir ifadeyle Hz. Osman'ın katillerinin hesabını sorabilecek en uygun kişi elbette Muâviye idi.¹⁴³ O, Hz. Osman'ın eşi Nâile'nin bu talebini vakit kaybetmeden yerine getirmiş ve Şam Camii'nde Hz. Osman'ın kanlı gömleği ve eşi Nâile'nin saldırı sırasında kesilen parmaklarının sergilenmesini sağlamıştı. Netice itibariyle bu tavır, amacına ulaştı ve insanların Hz. Osman'ın katillerine karşı kinleri daha da arttı. Bunda şairlerin ve hatiplerin şiirleri ile etkili hitaplarının büyük rolünün olduğunu da zikretmek gerekir.¹⁴⁴

Muâviye, Şam'da taraftar elde etmek için sarf ettiği siyasî gayreti Medîne'de de sergilemekteydi. Nitekim Medîne'de yaşamakta olan Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer ve Ubeydullâh b. Ömer gibi önde gelen sahabîlere mektuplar yazdı. Mektubunda Hz. Osman'ın öldürülmesi sorumluluğunun kendi üzerinden

¹⁴¹ İbn Abdirabbih, Cilt: V, s. 50/Cilt: VII, s. 98.

¹⁴² Belâzurî, **Ensâb**, Cilt: V, ss. 592, 593.

¹⁴³ İbn Abdirabbih, Cilt: V, s. 50/Cilt: VII, s. 98.

¹⁴⁴ Belâzurî, **Ensâb**, Cilt: V, ss. 592-593; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 64.

kalksa bile Medînelilerden kalkmayacağını ve Hz. Osman'ın yalnızlaştırılarak katledilmesinde Hz. Ali'nin rolünün olduğu ve asıl meselenin Hz. Osman'ın katillerinin tespit edilerek ve cezalandırılması gerektiğini ifade etti.¹⁴⁵ Muâviye büyük sahabîlerin fikirlerini öğrenmek ve ona göre hareket etmek arzusundaydı. Hatta Osman'ın öldürülmesi davasına kendisine yardımcı olabilecek en uygun kişinin Sâ'd b. Ebî Vakkâs'ın olduğunu kendine söyledi. Sâ'd, Hz. Osman'ın öldürülmesini haklı bulmadığını, başlangıcında bu olaylara müdahale etmediği gibi sonrasında da karışmak istemediğini ifade etti.¹⁴⁶ Muâviye, Sa'd'ın bu yaklaşımından anlaşıldığı üzere ondan beklediği desteği alamamıştı. Benzer bir teklif ile Abdullâh b. Ömer'e gittiğinde ise daha sert bir cevapla karşılaştı. Muâviye'nin asıl niyetini tahmin ettiği anlaşılan Abdullah, "Siz kim, hilafet kim?" diyerek Muâviye'nin Hz. Osman'ın katli meselesinde yardım isteğini geri çevirdi.¹⁴⁷ Hülâsa Muâviye'nin destek teklifini sadece Ubeydullâh b. Ömer olumlu karşıladı. Zira babası Hz. Ömer'in katillerini Hz. Osman devrinde kendi eliyle öldürmesi sebebiyle Hz. Ali tarafından, hakkında kısas davasının talep edilmesiydi. Fakat Hz. Osman, Hz. Ali'nin bu isteğini yerine getirmemişti. Ubeydullah bu sebeple öldürülme korkusu yaşadığı için, Hz. Ali halife olur olmaz Muâviye'nin yanına kaçtı.¹⁴⁸ Muâviye'nin özellikle Medîne'den kendisine destek aramasının belki de en temel nedeni, Hz. Ali'nin Muâviye'ye karşı her fırsatta Ensâr ve Muhâcir'in kendisi desteklediğini vurgulamasıydı.¹⁴⁹

Burada sözü Hz. Osman sonrası yaşanan olaylara getirecek olursak, bilindiği üzere onun isyancılar tarafından katledilmesinin ardından yerine halife seçilen Hz. Ali, son derecede kaotik bir sosyopolitik ortamda halife olmuştu. Onun ilk icraatı Hz. Osman devri Şam, Mısır, Kûfe, Basra ve Yemen valilerini değiştirmek oldu. Bazı kişiler, Hz. Ali'ye valileri azletme konusunda acele etmemesini tavsiye ettiler. Ancak Hz. Ali, Hz. Osman devri valilerinin uygulamalarını sürekli olarak tenkit etmişken artık azillerinin ötelenmesinin söz konusu olamayacağını dillendiriyordu.¹⁵⁰ Hz. Ali, İbn Abbas'ın tayinin gerçekleşmemesi üzerine bu defa Şam'a Sehl b. Huneyf'i atadı.

¹⁴⁵ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 120.

¹⁴⁶ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 120.

¹⁴⁷ Minkârî, Ebu'l Fadl Nasr b. Müzâhim, **Vak'atu Sıffin**, thk. Abdüsselâm Hârûn, I, Beyrut, 1990, ss. 63-64.

¹⁴⁸ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 123.

¹⁴⁹ İbn Abdirabbih, Cilt: V, ss. 80-81.

¹⁵⁰ Taberî, Cilt: VI, ss. 3085, 3086.

Bu atamadan sonra Şam'a doğru ilerleyen valinin yolu, Hz. Osman'ın kanını dava eden kişiler tarafından kesilince Sehl çaresiz Medîne'ye dönmek zorunda kaldı. Bunun ardından Hz. Ali, Şam'a elçi olarak Sebre el-Cüheni'yi gönderdi. Elçi, Hz. Ali adına Muâviye'nin itaat etmesi teklifini götürdü. Fakat Muâviye Hz. Ali'nin gönderdiği sunduğu bu teklifini de reddettikten sonra kendisine gönderdiği elçiyi derhal Medîne'ye yolladığı gibi arkasından propaganda yapmaktan da geri durmadı. Ayrıca elçiden, maktûl halifenin intikamını almak için altmış bin kişinin Şam'da hazır halde beklemekte olduğunu Hz. Ali'ye iletmesini de istedi.¹⁵¹

Muâviye, Şam ve Hicâz bölgesinin yanında Mısır bölgesinde de Hz. Ali'ye karşı muhalif çalışmalarını sürdürmekteydi. Bunun için Mısır'a Hz. Ali tarafından atanan vali Kays b. Sad b. Ubade ile yazışmaya başlamıştı. Kays, Mısır'ın Heribta dışında bölgenin tamamının biatini almıştı. Bu bölgede on bin civarında Hz. Osman taraftarı yaşamaktaydı. Kays onların üzerine gitmenin daha kötü sonuçlar doğuracağını bildiği için üzerlerine yürümedi tam aksine onlara maddi yardımlarda bulundu. Muâviye onun yaptığı bu yardımı kendi lehine kullanarak Kays'ın Şam'lılarla yazıştığına hatta Muâviye ve taraftarlarını desteklediğine dair söylentilerin çıkmasına sebep olduğu gibi, bu dedikoduların Irak ve Medîne'deki taraftarlarına ulaştırdı. Nitekim gönderdiği mektuplarda kasıtlı olarak, "Kays, Hz. Osman taraftarlarına sağladığı desteği kesti. Siz bu durumu gizleyin! Aksi takdirde Hz. Ali'nin Kays'ı azletmesinden endişe ediyorum" ifadelerine yer verdi.

Sonunda Muâviye hedefine ulaşmıştı. Söylentiler Hz. Ali'nin kulağına kadar gidince Mısır'daki sözde gelişmelerden oldukça rahatsız olmuş, hatta Kays'ın samimiyetini sınamak amacıyla ondan Heribta'da bulunan Hz. Osman taraftarlarına karşı savaş açmasını istediğinde Kays bunun kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını dile getirdi. Bunun üzerine Hz. Ali Kays b. Sa'd'ı Mısır valiliğinden azlederek yerine Muhammed b. Ebû Bekr'i tayin etti. Bütün bu gelişmeler, Muâviye'nin Hz. Ali'nin Mısır üzerindeki otoritesini ortadan kaldırmayı başarak hedefine ulaştığı anlamına geliyordu.¹⁵²

Artık Şam bölgesi dışında bütün Müslümanlar arasında gruplaşmalar meydana gelmeye başladı. Nitekim Hz. Ali'yi destekleyenlerden başka bu dönemde halifeye biat etmeyen Muâviye ve destekçileri, Cemel grubu olarak da adlandırılan

¹⁵¹ İbn Hibbân, Cilt: II, s. 276.

¹⁵² Zührî, ss. 155, 156; Belâzürî, **Büldân**, s. 225.

Hiz. ÂiŖe, Talha, Zübeyr taraftarları ve Hicâz bölgesinde hiçbir gruba katılmayan Hâricîler olarak adlandırılan siyasî karakterli gruplaşmalar ortaya çıktı.¹⁵³

1.3.1. Cemel Savaşı'nda Muâviye b. Ebî Süfyân

İslam tarihinde Hiz. Osman'ın öldürölmesinden sonra Müslümanlar arasında meydana gelen en önemli gelişme şüphesiz Hiz. Peygamber'in eŖi Hiz. ÂiŖe ile damadı ve amcaoğlu Hiz. Ali'den oluşan iki Müslüman ordunun karşı karşıya geldiğı ilk mücadele Cemel savaşıdır.

Cemel Savaşına gelene kadar hilafetin serüvenine kısaca değinelim. İslam tarihinde hilafet meselesi, Hiz. Muhammed vefat ettiğı andan itibaren bir sorun olmaya başlamıştı. Hiz. Muhammed'in naâşısı daha ortada dururken Medîneliler Sakîfetü Benî Sâ'ide toplantısında halifelîğe talip olduklarını bildirdiler. Bunun için Hiz. Peygamber sonrası devlet idaresinin kendi hakları iddia ederek derhâl toplandılar ve aday olarak da Sâ'd b. Ubâde'yi öne çıkardılar. Bu haber kendilerine ulaştığı anda Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer ve Ebû Ubeyde hemen olay yerine gitmişler ve Sakîfe'ye ulaşınca Hiz. Ebû Bekir, bir konuşma yaparak hilafetin Kureyş'in hakkı olduğunu insanlara izah etmeye çalıştı. Nihayet Hiz. Ebû Bekir insanları buna ikna edince yanında bulunan Hiz. Ömer ve Hiz. Ebû Ubeyde'yi insanlara halife olmaları için önerdi fakat Hiz. Ömer, bu önemli göreve en layık kişinin Hiz. Ebû Bekir olduğunu belirten bir konuşma yaparak orada bulunan sahabîleri ikna etti.¹⁵⁴ Medîne'de bulunan insanların Hiz. Ebû Bekir'e genel beyati ile hemen Hiz. Peygamber sonrası ortaya çıkabilecek büyük bir kaostan önüne geçilmiş oldu.

Hiz. Ebû Bekir'in halifeliğinin sonuna doğru kendisinden sonra halifenin kim olacağı konusunda, Abdurrahmân b. Avf, Hiz. Osman, Ensâr ve Muhâcirlerin ileri gelenlerinin de onayını alarak Hiz. Ömer'i yerine halife olarak bıraktı.¹⁵⁵ Böylece Hiz. Ebû Bekir'in h.13/m.634 yılında vefatından sonra ise halifelik görevini Hiz. Ömer devraldı. Hiz. Ömer uğradığı suikast neticesinde vefat edince, yerine Hiz. Osman seçildi. Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız üzere Hiz. Osman'ın halifeliğinin sonuna

¹⁵³ Taberî, Cilt: VI, s. 3153.

¹⁵⁴ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 22, 23.

¹⁵⁵ Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), **Kitâbu'l-Harâc**, Mısır, t.y., ss. 23, 31.

doğru halifeye karşı tepkiler ortaya çıkmaya başlamış, süreç Hz. Osman'ın öldürülmesine kadar ileri noktaya gitmiş, Muâviye, Hz. Osman'ın öldürülmesi sonucu katilleri teslim etmemesi ve ordusunda katilleri bulundurduğu gerekçesiyle Hz. Ali'ye biat etmeyeceğini ilan etmişti.¹⁵⁶ Tekrar özetleyecek olursak, Hz. Ali Muâviye'nin bu tavrına karşı, Muâviye'ye kendisine biat etmesini, Muâviye ise Hz. Ali'den Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını istemişti. Muâviye, meşru halifeden Hz. Osman'ın katilleri bulunmazsa Şamlıların savaşa hazır olduklarını söyleyerek tehdit mektupları yollamış, Hz. Ali'den halifeliği bırakmasını ve yeni halifenin şûrayla seçilmesini talep etmişti. Hülâsa Muâviye'nin bu isteğinden de anlaşılacağı üzere artık o, kendisini halifeliğe götürecek olan yolun tek tek taşlarını döşemeye devam ediyordu.¹⁵⁷

Yine bir önceki bölümde değindiğimiz gibi Muâviye'nin Şam, Hicaz ve Mısır'da Hz. Osman'ın katillerinin bulunması temeline dayanan siyaseti yavaş yavaş meyvelerini vermeye başlamıştı. Mekke'de Hz. Osman'ın kanını dava etmek üzere Hz. Âişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'den oluşan muhalif bir grup ortaya çıkmış; lakin Muâviye, bu oluşumun içinde yer almayarak bir süre olacakları uzaktan takip etmeyi tercih etmişti.¹⁵⁸ Çünkü ona göre Hz. Osman'ın kanını talep hakkı kendine aitti ve başkalarının olaya müdahil olmasını istemiyordu. Cemel ashabının Şam'a gitme isteğine sıcak bakmalarına karşın Muâviye onlara yardım etmeyeceğini ifade etti. Aynı zamanda Muâviye, Cemel ashabının Şam'a gelmelerini de istemiyordu. Cemel ashabının Hz. Ali'yle buluşmalarını bekliyor ve planlarını buna göre yapıyordu. Muâviye bu planını "Eğer Cemel ashabı kazanırsa onlar bana Ali'den daha kolaydır, eğer Ali kazanırsa benim de Ali'ye karşı planlarım var" sözleriyle dile getirmekteydi.¹⁵⁹

Hz. Âişe liderliğinde toplanan grup h.36/m.656 yılında Cemel Savaşında Hz. Ali ile karşı karşıya geldi. Bu savaşın galibi Hz. Ali oldu.¹⁶⁰ Bu savaşın ardından, Şam'ın dışında bütün şehirler Hz. Ali'ye biat etmişti. Hz. Ali'ye biat eden şehirlerde

¹⁵⁶ Dineverî, s. 141.

¹⁵⁷ İbn Abdirabbih, Cilt: V, s. 81.

¹⁵⁸ İbn Habîb, s. 100; Makdîsî, Cilt: V, s. 123; Apak, s. 26.

¹⁵⁹ İbn Abdirabbih, Cilt: V, s. 115.

¹⁶⁰ Dineverî, s. 150.

yaşayan Hz. Osman destekçileri ise Muâviye'nin hâkimiyetinde yer alan bölgelere kaçtılar.¹⁶¹

Bir taraftan bu gelişmeler yaşanırken diğer taraftan Şamlıların Muâviye'ye bağlılıklarının doğal bir sonucu olarak Muâviye, Şam valiliğini bırakmaya yanaşmadı. Valiliği boyunca zaten insanları hoşnut etmeye ve dostluklarını kazanmaya çalışmaktaydı. Artık bu siyasetinin meyvelerini itaatkâr bir ordu ve sadık destekçileriyle devşirmeye başlayacaktı. Görüleceği üzere Muâviye, Cemel Savaşı'nda doğrudan sıcak bir çatışmaya girmeyerek risk almamış, olayları uzaktan izlemeyi tercih etmiş böylece sonucu aleyhine dönebilecek bir girişimde bulunmamıştır. Netice itibarıyla Cemel savaşından en avantajlı çıkan taraf olarak Muâviye, devlet başkanlığı hedefine yönelik çalışmalarını hız kesmeden daha da artırmıştır.

1.3.2. Amr b. el-Âs'ın Muâviye'ye Katılması

Cemel Savaşı'ndan sonra Muâviye'nin artık bir halife gibi davranmaya başladığı görülmektedir. Bu noktada belki de en önemli adımlardan biri siyasî kabiliyeti, tecrübesi ve manevra gücü yüksek bir şahsiyet olan Amr b. el-Âs ile yazışarak onu kendi tarafına çekmeye çalışmasıdır.

Cemel Savaşı'nda, Mervân b. el-Hakem, Velid b. Ukbe ve Sa'id b. el-Âs gibi bazı önemli kişiler kendilerini Muâviye'den uzak tutmak istemedikleri biliniyordu. Bunlar, Medîne'de olup biten gelişmelerden kendilerini uzak tutmak için Mekke'ye kaçmışlar ve Hz. Osman'ın kanını talep etme faaliyetlerine başlamışlardı.¹⁶² bu kişilerden Amr b. el-Âs'a bir mektup yazarak kendisine bu süreçte ihtiyacının olduğunu ifade ederek onu Şam'a davet etti.¹⁶³ Amr b. el-Âs, Muâviye'nin mektubu kendisine ulaşınca, oğulları Abdullah ve Muhammed ile istişare etmek için onlara, "Oğullarım! Osman öldürülmesinde bazı hatalarım oldu. Hala bunları telafi etmedim. Osman'ın öldürüleceğini tahmin edip Medîne'den kaçtığım için Muâviye bana kırgın olabilir. Muâviye bana bunu yazdı. Sizin görüşünüz nedir?" dedi. Bunun üzerine büyük oğlu Abdullah babasına;

¹⁶¹ Minkârî, Cilt: I, ss. 16-20.

¹⁶² Taberî, Cilt: VI, s. 3075.

¹⁶³ Dineverî, s. 157.

*Görüşüm o ki Resûlullah vefat ederken senden razıydı. Ondan sonraki iki halife de senden razıydılar. Osman öldürülünce sen hazır değildin. Sen evinde otur. Halife seçilecek sen değilsin. En fazlası Muâviye'nin yanında basit bir dünya menfaati karşılığında ikinci planda olacaksın. Sonra ikiniz de kaybetmeye aday olarak eşit bir seviyeye geleceksiniz.*¹⁶⁴

diyerek görüşünü ortaya koydu. Diğer oğlu Muhammed ise,

*Seni Kureyş'in bir büyüğü ve ona yön veren bir şahsiyeti olarak görüyorum. Eğer bu mesele çözülür ve sen dışında kalırsan konumun küçülecek. O nedenle Şam grubuna katıl ve Osman'ın kanının davacısı ol. Böylelikle Ümeyye oğullarına meyletmiş olursun.*¹⁶⁵

Sözleriyle babasını Muâviye'nin yanında yer alması için teşvik etti. Bunun üzerine Amr b. Âs, oğullarına “Ey Abdullah! Bana dinim için hayırlı olanı tavsiye ettin. Ey Muhammed! Sen de bana dünyam için hayırlı olanı söyledin.” dedi.

Ardından Amr b. Âs, zeki kölesi Verdân'ı yanına çağırdı. Ona önce birkaç defa oturmasını ardından gitmesini emretti. Amr'ın içinde yaşadığı gel-gitleri derhal farkına varan eden Verdân, efendisinden söz isteyerek “Dünya ve ahiret senin kalbinde mücadeleye tutuşmuş. Kendi kendine Ali ile olursam orada dünya yok ahiret var; Muâviye ile olursam orada dünya var ama ahiret yok deyip bunlar arasında gidip geliyorsun” diye duygularını ifade etti. Amr, “İçimdekileri yanlış söylemedin, ya sen ne düşünüyorsun, ey Verdân?” diyerek kölesinin nihaî fikrini sorunca Verdân, “Bana kalırsa evinde otur, din ehli galip gelirse dinlerinin müsamahasında yaşarsın. Dünya ehli galip gelirse senden yararlanırlar” diyerek görüşünü bildirdi. Son tahlilde Amr, “Vakit, Arapların benim Muâviye'ye katılımını anma vaktidir”¹⁶⁶ sözleriyle Muâviye'nin “câzip” teklifine artık kayıtsız kalamayacağını ifade ederek oğullarını da alarak Şam'a gitti. Elbette bu gelişme Hz. Ali'nin hiç hoşuna gitmedi.¹⁶⁷ Çünkü Muâviye safına katılmasından sonra onun, Şam'daki organizasyonlarını Amr b. el-Âs ile yürütmeye başlaması aşıkardı.¹⁶⁸

¹⁶⁴ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 116.

¹⁶⁵ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 117.

¹⁶⁶ İbn Abdilhakem, Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Kureşî (ö. 257/870), **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs**, Kahire, 1995, s. 37; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 117.

¹⁶⁷ Dineverî, s. 157.

¹⁶⁸ İbn Hibbân, Cilt: II, s. 529.

1.3.3. Muâviye'nin Mekke ve Medîne Halkına Mektubu

Muâviye, halifelik makamını elde etmek için bazı sahabeleri ikna etmesi gerektiğini düşünüyordu. Nihayet, bu fikrini yol arkadaşı Amr b. el-Âs'a açtı, Mekke ve Medîne halkına Osman'ın öldürülmesiyle ilgili mektup yazmak istediğinden bahsetti. Amr maktupları kimlere göndereceğini merak edince, Muâviye bu mektupları, Hz. Ali taraftarı olup ondan başkasını istemeyenler ile Hz. Osman'ı sevip savaş istemediği için bir kenara çekilmiş olanlara göndereceğini bildirdi. Bunun üzerine Amr, Muâviye'ye, bahsettiği kişilere mektup yazmasında bir sakınca görmediğini belirtti. Bunun üzerine o Mekke ve Medîne halkına şöyle yazdı:

Her ne kadar gıyabımızda olmuş olsa da kaçırmamamız gereken husus şudur: Ali, Osman'ı öldürmüştür. Bunun delili, katillerin yanında yer almasıdır. Biz Osman'ın kanını dava konusu yaparak katilleri bize teslim etmesini ve Allah'ın kitabına uygun bir şekilde onlara kısas uygulanmasını istiyoruz. Onları bize teslim ederse hilafetten vazgeçecek, böylece bu meseleyi Müslümanlar arasında şûrâ ile halledeceğiz.¹⁶⁹

Muâviye'nin bu mektubuna Mekke ve Medîne halkı şöyle cevap verdi:

Sen çok büyük bir hata yaptın. Kimlerden yardım isteyeceğini bilmiyorsun. Bu işe de çok uzak bir noktadan başladın. Ey Muâviye! Sen 'talik' bir kimse, baban da Ahzâb'dan iken hilafet ile senin ne işin olabilir. Sen bizi bırak. Bizden sana ne dost ve yardımcı olacak birini bulursun.¹⁷⁰

Muâviye, İbn Ömer'e de özel bir mektup daha yazdı. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra halife olarak İbn Ömer'i halife olarak tercih etmeyi düşündüğünü, fakat onun Hz. Osman'ı yalnız bırakması ve taraftarlarını eleştirmesi sebebiyle bu tutumunu değiştirdiğini ifade etti. Bu arada İbn Ömer'in Hz. Ali'ye muhalif olduğu için tekrar kendisine iyi duygular beslediğinden söz etti. Bunlara ilave olarak Muâviye halife olmak istemediğini, bilakis İbn Ömer'i destekleyeceğini, eğer o bunu istemiyorsa bu seçimin Müslümanlar arasında şûrâ ile yapılmasını talep edeceğini dillendiriyordu. İbn Ömer ise ona cevaben, Muhâcir, Ensâr, Hz. Ali ve Hz. Âişe gibi en önemli şahsiyetlerin tarafında yer almadığını, bu aşamada Muâviye'yi de desteklemeyeceğini açıkça ifade etti.

¹⁶⁹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 118.

¹⁷⁰ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 119.

Hız. Ali'yi eleştirdiği konusunda ise o, İşlam'daki konumu itibariyle asla onun gibi olamayacağını, ancak hilafet m¼cadelesinde geri planda durmayı tercih ettiğini belirtti.¹⁷¹

1.3.4. Muâviye'nin Halifeliği Yolunda Mervân b. Hakem'in Rol¼

Mervân b. el-Hakem, tarihte Muâviye'nin hem halifelik m¼cadelesinde hem de halifeliği d¼neminde kayda değer bir konuma sahiptir. Bu konum, Hız. Âişe'nin, Muâviye'nin içine yarayacak şekilde siyasî yol takip etmesiyle ilgiliydi. Hız. Osman'ın evi kuşatıldığında Mervân, Hız. Aişe'den Hız. Osman'a yardım etmesini istemiş; o ise hacca gitmek i¼in hazırlık yaptığını öne sürerek bu isteği reddetmişti.¹⁷² Mervân, bu sebeple Hız. Osman öld¼r¼ld¼kten sonra Hız. Aişe'yi suçladı.¹⁷³ Mervân'ın bu tavrı, Muâviye'nin işini kolaylaştıran nedenlerden biri oldu. Çünkü Muâviye'nin halifeliğinin temel taşını Hız. Osman'ın öld¼r¼lmesi ve sonrasında meydana gelen olaylar oluştırmaktaydı.¹⁷⁴ Bu suçlamaya rağmen aslında Mervân ve Muâviye gibi kişilerin de kuşatma zamanında halifenin yanında olmamaları aşıkârdır. Zira Mervân'ın halifenin katledilmesinden ziyâde hem hilâfet makamı hem de Ümeyyeoğullarına verilen imtiyazları kaybetme kaygısı taşıdığı, Hız. Osman'ın evini kuşatan isyancılara “Siz bizim uhdemizde olan yönetimi almak i¼in geldiniz!” söz¼nden anlaşılmaktadır.¹⁷⁵

Hız. Osman'dan sonra, tartışmalar gölgesinde halife se¼ilen Hız. Ali'ye biatler başladı. Lakin Medîne'de ikamet eden Mervân b. Hakem, Sâid b. el-Âs ve Velîd b. Ukbe gibi Ümeyyeoğullarının en önemli siyasî fig¼rleri arasında yer alan bu insanlar Hız. Ali'ye biati kabul etmedi. Hız. Ali'ye biat etmeme sebepleri olarak Bedir Savaşı'nda Hız. Ali'nin de i¼inde bulunduğu İşlam orduları tarafından akrabalarının öld¼r¼lmesi ve onun Hız. Osman'ı yalnız bırakmasını gösterdiler. Bu şahsiyetler daha sonra Mekke'ye ka¼arak muhalif konuma ge¼tiler.¹⁷⁶ Aynı zamanda Hız. Ali'ye

¹⁷¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 119.

¹⁷² Belâzurî, **Ensâb**, Cilt: V, s. 565; Dineverî, s. 141.

¹⁷³ İbn Abdirabbih, Cilt: V, s. 40.

¹⁷⁴ İbn Hibbân, Cilt: II, s. 536; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VII, s. 97.

¹⁷⁵ Taberî, Cilt: VI, s. 2975.

¹⁷⁶ İbn A'sem, Cilt: I, ss. 441, 442.

muhalif bu üç siyasetçi Muâviye'nin halifeliği boyunca önemli görev ve sorumluluklar yüklediği devlet adamı olarak tarihte yerlerini aldılar.

Muâviye'nin Mervân'ı kendi tarafına çekmesinde, onunla akraba olması, siyâsi tecrübeleri ve Müslümanlar arasında çatışmalar yaşanırken kendini geri planda tutarak toplum nezdinde olumsuz bir imaj oluşturmamış olması gibi hususlar etkili olmalıdır. Muâviye ona, Medîne valiliği gibi önemli bir görev vererek onu yanında tutmaya çalışmıştı.

1.3.5. Sıffin Savaşı

İslam tarihinde Muâviye b. Ebî Süfyân ile Hz. Ali arasında gerçekleşen savaş (h.37/m.657), Sıffin olarak adlandırılan bölgede meydana gelmişti. Bu bölge, günümüzde Suriye'de yer alan Rakka ve Balis arasında olup, Fırat Nehrinin kıyısında yer almaktadır.¹⁷⁷

Muâviye, başlangıçta Halife Ali'den Hz. Osman'ın katillerinin yakalanarak cezalandırılması karşılığında ona biat edeceğini dile getirirken, zaman ilerledikçe bu söylemlerini değiştirerek, Hz. Ali'nin halifeliğinin meşruluğunu tartışmaya açmaya başlamış ve ardından onun azledilerek yeni halifenin şûra ile belirlenmesini talep etmeye başlamıştı. Muâviye'nin Hz. Ali'nin halifeliğine karşı bu tutumu, onun taraftarlarının yoğun olduğu Şamlılarla Hz. Ali taraftarlarının yoğun olduğu Iraklıları savaşa sürükledi.¹⁷⁸

H.36/m.657 yılının sonlarına doğru Hz. Ali, Irak, Muâviye ise Şam'dan hazırlıklarını tamamlayarak Sıffin'e doğru ilerledi.¹⁷⁹ Muâviye ordusunun ana unsurlarını Suriye'de yerleşik olan Fezâre, Lahm, Cüzzam, Akk, Mudar, Rebî'a, Kaysîler, Kindeliler, Himyerîler, Hadramevtliler, Filistin Kinâneleri, Ürdün ve Mısır Kudâ'aları, Ha'samlar ve Ürdün kökenli Gassânîler oluşturuyordu.¹⁸⁰ Hz. Ali'nin ordusunu ise daha çok Ensâr, Muhâcir, Kureyş, Esed, Kinâne, Kinde, Basra ve Kufe Bekrîleri, Basra ve Kûfe Temîmleri, Huzaa, Becile, Basra ve Kufe Benî Amr'ı, Basra ve Kûfe Hanzalası, Kudâ'a, Tâif, Yemen Ezdîleri, Hemdân, Mezhic, Basra ve Kûfe

¹⁷⁷ Dineverî, Cilt: I, s. 154; Yâkût, **Mü'cemü'l-Büldân**, Cilt: I, s. 328/ Cilt: III, s. 414.

¹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 660; İbn Haldûn, Cilt: II, s. 625.

¹⁷⁹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 123, 124; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 631.

¹⁸⁰ Halîfe b. Hayyât, Cilt: I, ss. 195, 196.

Abdulkaysları, Basra ve Kûfe Kaysîleri oluşturmaktaydı. Elbette burada dikkat çeken husus, hilafet merkezinin bulunduğu Kûfe'den Hz. Ali'ye katılımın çok az olmasıdır. Bunun nedeni, o zaman Kûfe valisi olarak görev yapan Ebû Musa el-Eş'arî'nin amcaoğullarının Muâviye'yi desteklemeleridir.¹⁸¹ Görüldüğü üzere Hz. Ali'nin ordusunda önemli kabilelere mensup askerler bulunmaktaydı. Ensâr ve Muhacirler, kahr ekseriyetle Hz. Ali'nin yanında yer alırken, Ensâr'a mensup sadece birkaç kişinin Muâviye'nin ordusun saflarına bulunduğunu belirtmek gerekir.¹⁸²

Savaş başlamadan önce Muâviye siyasî birkaç hamle yaptı. O, Hz. Ali'nin ordusunun düzenine dikkat ederek kendi ordusunu şekillendirdi. Yani Hz. Ali cephesinde yer alan kabileler hakkında bilgi toplamak suretiyle ordusunda bulunan kabileleri, Hz. Ali ordusunda bulunan aynı kabileye mensup unsurlarla karşı karşıya gelecek şekilde tertip etti.¹⁸³ Nihayet iki ordu Sıffin'e geldi. Ama Muâviye siyasî ve askerî öngörüsünü kullanarak buraya daha erken ulaşarak Fırat nehri kıyısına kendi askerlerini yerleştirdi. Bunun üzerine Hz. Ali su kaynağından iki ordunun da yararlanabilmesi için Muâviye'ye bir anlaşma teklif etmesine rağmen askerleri, Hz. Osman'ın da kuşatma esnasında susuz bırakıldığını öne sürerek suyun karşı tarafla paylaşılmasını istememeleri üzerine, Muâviye su kullanımı konusunda Hz. Ali ve taraftarlarına müsaade etmedi. Bunun üzerine taraflar arasında ilk çatışma suyun paylaşılmasında başladı. Hz. Ali'nin ordusunda yer alan Eş'as b. Kays ve Malik el-Eşter, Muâviye'nin komutanı Ebû'l-A'ver es-Sülemi'yi mağlup ederek su kontrolünü eline geçirdi. Oysa Hz. Ali, Muâviye'nin aksine her iki tarafın da kullanabilmesi için serbest bırakmıştı.¹⁸⁴ Savaş esnasında her iki tarafın elçileri müzakereleri sürdürmekteydi. Muâviye, Hz. Ali'nin biat teklifini geri çevirirken Hz. Osman'ın katillerinin teslim edilmesi talebini de tekrarlıyordu. Diğer taraftan o, Hz. Ali'nin ordusunda yer alan bazı kişilerle de gizlice yazışarak kendisiyle savaşmamaları konusunda ikna ediyordu.¹⁸⁵ Anlaşılacağı üzere Muâviye, Hz. Ali ordusunu içeriden çökertmeye, moral ve motivasyonunu kırmaya çalışıyordu.

Leyletu'l Herîr diye adlandırılan gecede savaş, şiddetini iyice artırdı. Hz. Ali'nin askerleri Muâviye ordularını bozguna uğratarak çadırına kadar yaklaştılar.

¹⁸¹ Minkârî, s. 457, 458.

¹⁸² Minkârî, s. 157; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 124.

¹⁸³ Zeydân, Cilt: II, ss. 309, 310.

¹⁸⁴ Minkârî, ss. 161, 162, 167, 168; Mes'ûdî, **Mürûcû'z-Zeheb**, Cilt: II, ss. 384, 385.

¹⁸⁵ Minkârî, ss. 366-368.

Neredeyse Muaviye'nin ordusu bozguna uğramak üzereydi. Dağılma tehlikesi baş gösterince Muâviye'nin ordusunda yer alan Amr b. el-Âs, Muâviye'nin askerlerinin Kur'an sayfalarını mızrakların uçlarına takmalarını ve aralarında anlaşmak üzere hakem olarak Kur'an'ı talep etmelerini teklif etti.¹⁸⁶ Nihayet bu uygulama, savaşı kazanmak üzere olan Hz. Ali'nin ordusunda dağılmalar başlamasıyla amacına ulaştı. Hz. Ali'yi askerî açıdan zaafa uğratan kişilerin başında, sayıları yirmi bini bulan Kûfeli kurrâlar gelmekteydi. Hatta bunlardan bazıları sadece Hz. Ali'yi terk etmekle yetinmeyip, eğer Muâviye ile Kur'an'ın hakemliği konusunda anlaşmazsa Hz. Osman'a yaptıklarını Hz. Ali'ye de yapmakla tehdit ettiler. Hz. Ali'nin Iraklı askerleri, ondan savaşı durdurmasını ve iki taraf arasında toplantı yapılarak sorunun çözülmesi hususunda baskı yaptılar. Son tahlilde Hz. Ali, Muâviye ile anlaşma yapmak zorunda kaldı.¹⁸⁷ Bu savaşta en büyük kayıp Hz. Ali tarafında yaşandı. Zira Muâviye ile savaşa gelen Hz. Ali, bu defa ordusunda bulunan isyancılarla da mücadele etmek zorunda kaldı. Bunun yanında savaşın durmasıyla birlikte Muâviye halifeye itaat etmeyen isyankâr bir vali konumunda iken, Hz. Ali'yle aynı masada müzakere safhasına, hatta anlaşma yapma aşamasına erişmişti. Savaş durduktan sonra dahi Hz. Ali, kendi askerleriyle uğraştığı için, anlaşmanın teferruatı hakkında Muâviye'nin isteklerini kabul etmek zorunda kalmış, Muâviye ise süreci lehine çevirerek anlaşmayı yönetmeyi başarmıştı.¹⁸⁸ Nitekim hakemleri herkes kendi tarafından seçmesi gerektiği fikrinin Muâviye'ye ait olduğu unutulmamalıdır.

Açıkça söylemek gerekirse Hz. Ali'nin orduları ona itaat etme hususunda kuşkuya düşünce, hakem olayından sonra savaş, bambaşka bir hal aldı. Hz. Ali bunun bir hile olduğunu askerlerine anlatmaya çalışsa da bir türlü başaramadı. Böylece Muâviye'nin kuvvetleri, askerî gücüyle yenemediği Hz. Ali ve askerlerini Amr b. el-Âs'ın manevrası ile anlaşma sağlayarak dağıtmayı başardı.¹⁸⁹

Sıffin Savaşı öylece durduktan sonra Hz. Ali ve Muâviye'nin anlaşması için aralarında birer hakem seçildi. Hz. Ali'nin hakemi Ebû Mûsâ el-Eşarî, Muâviye'nin de Amr b. el-Âs oldu. Her iki taraf da hakemlerin kararına kesinlikle uyacaklarına dair anlaşmaya vardılar. Görüleceği üzere Hz. Ali Sıffin'de Muâviye'ye karşı savaşı

¹⁸⁶ Minkârî, ss. 480, 481; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 135, 136.

¹⁸⁷ Minkârî, ss. 504-511; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 135, 136; Dineverî, s. 194.

¹⁸⁸ Taberî, Cilt: VI, s. 3333; İbn A'sem, Cilt: II, s. 192.

¹⁸⁹ Minkârî, ss. 489, 490; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VII, s. 272.

kazanmak üzereyken Amr b. el-Âs'ın hilesi ile kaybetti. Muâviye'nin Amr b. el-Âs'ı yanında bulundurmasının ne kadar doğru bir tercih olduğunu hem savaş esnasında hem Hz. Ali'nin kuvvetlerinin dikkat ve disiplinlerinin zaafa uğramasında hem de hakem olayında Muâviye'yi halife ilan ederek onun için büyük zafer kazanmasında açıkça gözükmektedir. Muâviye zaten savaş esnasında orduyu teşvik ve tahrik etmek için her türlü yolu başvurmuştu. Ancak Amr'ın fikri olmasa, hem savaşı hem de bütün ümitlerini kaybedecek, yıllardan beri yeşertmeye çalıştığı halifelik hayalini yeniden canlandıramayacaktı.¹⁹⁰ Muâviye olayların seyri değişmese savaşı kaybedeceğini, Leyletü'l Herir gecesi hakkında "İbnu'l Etnâbe el-Ensârî'nin şiirini işitmeseydim savaş meydanından kaçacaktım ya da Hz. Ali'den af dileyecektim" sözleriyle anlatmaktadır.¹⁹¹

Sıffîn'in ardından iki tarafın anlaşma şartlarında dikkat çeken bir detay, Hz. Ali'nin isminin başına "Emiru'l-Mü'mîn" yazılmasına Muâviye ve taraftarının şiddetle karşı çıkmalarıydı. Muâviye'ye göre Hz. Ali eğer meşrû bir "Emiru'l-Mü'mîn" olsaydı zaten kalkıp da onunla savaşılmazdı. Dolayısıyla bunun yerine söz konusu anlaşma metninde "Ebû Talib'in oğlu Ali ile Ebû Süfyân'ın oğlu Muâviye arasında yapılan bir anlaşmadır."¹⁹² ibaresi yazıldı. Yine aynı metinde, hakemlerin Allah'ın hükümlerine, Allah'ın hükümlerinde bir karşılık bulamazlar ise Hz. Peygamber'in sünnetine göre karar verecekleri, verilecek olan bu kararlara her iki tarafında kesin olarak uyacağı, hükümlerin uygulanması konusunda Hz. Ali ve Muâviye'nin ordularının yardımcı olacakları şartı eklendi.¹⁹³ Sıffîn Savaşı'ndan sonra gerçekleşen bu barış anlaşması (h.37/m.657) onar kişilik heyetler tarafından imzalandı. Bu anlaşmaya göre seçilen hakemler yine aynı yıl Ramazan ayında Dûmetü'l-Cendel'de toplanacaklardı. Fakat burada toplantı yapılamazsa ertesi yıl Ezrûh'ta nihaî karar verilecek, toplantıya iki taraftan da dörder yüz kişi katılacaktı.¹⁹⁴

Sıffîn Savaşı'ndan sonra her iki tarafın hakemlerinin bir araya gelmeleri için belirlenen vakit gelmişti. Bu toplantıya gözlemci olarak Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Muğire b. Şu'be gibi önde gelen sahabîler iştirak ettiler.

¹⁹⁰ İbn A'sem, Cilt: II, s. 184; İbrahim, ss. 315-321.

¹⁹¹ Taberî, Cilt: VI, s. 3333; İbn A'sem, Cilt: II, s. 192.

¹⁹² Taberî, Cilt: VI, ss. 3335, 3337; Minkârî, ss. 504-508; Dineverî, s. 194.

¹⁹³ Minkârî, ss. 504-508; Dineverî, s. 194; Taberî, Cilt: VI, ss. 3335, 3337.

¹⁹⁴ Minkârî, ss. 508, 511, 512; Taberî, Cilt: VI, s. 3337.

Müzakereler başlayınca Amr, Ebû Mûsa'ya daima iltifatlı cümlelerle hitap ediyor, "Sen Resulullah'ın sahabesisin, benden büyüksün" türünden övgüler düzerek konuşmasını sürdürüyordu. Sonunda ikisi de Hz. Ali'nin azli ve bir şûrâ heyeti kurularak yeni halifenin seçimi konusunda anlaşmaya vardılar. Fakat bu arada Amr, kararları açıklamak üzere dışarı çıktıkları vakit, önce Ebû Mûsa'nın konuşmasını istedi. Bunun üzerine Ebû Mûsa sözüne başlayarak Hz. Ali'nin halifelikten azledildiğini açıkladı. Daha sonra Amr, Hz. Ali'yi azlettiklerini -Ebû Mûsa'yla yaptıkları görüşmeden farklı olarak- onun yerine Hz. Osman'ın kanını talep etmede yetkili olan Muâviye'yi halife seçtiklerini ilan ediverdi.¹⁹⁵ Her ne kadar Ebû Mûsâ ve Hz. Ali sonuca itiraz etseler de Amr'ın oyunu tutmuştu. Muâviye toplantı sonucunu ileri sürerek insanlardan biat almaya başladı.¹⁹⁶ Bu olaydan sonra Hz. Ali iyiden iyiye güç kaybetmiş, Muâviye ise avantajlı konuma gelmiş oldu. Fakat ortaya Hariciler adı verilen büyük bir grubun çıkmasına ve Müslümanların ayrışmasına sebep olacak bir durum gün yüzüne çıktı. Bu grup Hz. Ali'nin Muâviye ile anlaşması sonrası Hz. Ali'den ayrılanlara verilen bir isimdir. Hz. Ali'den ayrılan yaklaşık 12.000 Hâricî Kûfe yakınında bulunan Harûra'ya çekilerek bundan sonra dinî hususların şûrâ ile olacağını söyleyerek biatın Allah'a ait olduğunu ifade ettiler.¹⁹⁷

Bir taraftan bütün bu gelişmeler olup biterken diğer taraftan Sıffin Savaşı sürecinde ilginç bir olay daha gün yüzüne çıktı. İslam dünyasındaki karışıklıkların bilgisini alarak bu durumdan yararlanmak isteyen Bizans İmparatoru IV. Konstantinos, İslam topraklarına saldırı için bir ordu hazırlamış, Sıffin'de mücadele devam ederken aynı anda başka bir cephede Bizans ile savaşmanın zor olacağını bilincinde olan Muâviye, Fanak (Phanakis) er-Rûmî isimli kişiyi barış için İstanbul'a gönderdi. Varılan anlaşma neticesinde Muâviye, Bizans'a günlük 1.000 dinar, bir köle ve bir at göndermeyi kabul etti.¹⁹⁸

Muâviye, Sıffin Savaşı'ndan sonra da Hz. Ali'ye karşı hilafet mücadelesini sürdürmeye devam etti. Bunun için ilk önce Mısır'ı elde etmeye çalıştı. Zira Mısır'daki Heribta adı verilen bölgede yoğun bir şekilde Hz. Osman taraftarlarının yaşadığı bölge olup, Hz. Ali'nin atadığı yeni Mısır valisi Muhammed b. Ebû Bekr'in

¹⁹⁵ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 152, 153; Taberî, Cilt: VI, ss. 3358, 3360.

¹⁹⁶ Minkârî, ss. 543-547; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 682; İbnü'l-Kesîr, Cilt: X, s. 574.

¹⁹⁷ Makdîsî, Cilt: V, s. 221; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", **DİA**, Cilt: XVI, s. 169.

¹⁹⁸ Avcı, s. 60.

kendilerine baskı uyguladığını iddia ediyorlardı. Bunu fırsat bilen Muâviye, Amr b. el-Âs ve diğer komutanlarıyla bir istişare yaptı.¹⁹⁹ Akabinde Mısır'da yaşamakta olan Hz. Osman taraftarlarını Hz. Ali'ye karşı tahrik eden mektuplar yazdı. Ardından Mısır'a bu işleri kontrol etmeleri için ise Muâviye b. Hudeyc ile Mesleme b. Muhalled'i görevlendirdi. Bu kişiler, Muâviye'ye Mısır'da şartların daha da kötüye gittiğini bu sebeple Mısır'ı ele geçirmenin kolaylaştığını ilettiler.²⁰⁰ Mısır'da kontrolün iyiden iyiye kaybolduğu bilgisi Hz. Ali'ye de ulaşınca Muhammed b. Ebî Bekr'i azlederek yerine Mâlik el- Eşter'i vali olarak tayin etti. Bunu duyan Muâviye durumdan pek memnun olmadı. Çünkü Eşter güçlü bir yönetici olduğu kadar, Hz. Ali'ye sadık bir komutandı. Muâviye Eşter'in Mısır'a gitmemesi için derhal harekete geçti. Eşter, Irak'tan çıkıp Suriye ile Mısır'ın birleştiği bir yerde olan Kulzüm mevkiine gelip konakladığında, Muâviye tarafından görevlendirilen bir şahıs tarafından zehirli bal ikram edilerek öldürüldü. Eşter'in oradan kaldırılma haberi kendisine ulaşınca Muâviye, "Allah'ın baldan askerleri vardır." sözü ile duyduğu menuniyeti dile getirmiş oluyordu.²⁰¹ Eşter'in vefatından sonra Hz. Ali tekrar Muhammed b. Ebû Bekr'i Mısır valisi olarak atadıysa da Mısır'da bir daha eski kontrolünü sağlayamadı. Muâviye ise bu otorite boşluğunu kendi lehine çevirmek için faaliyetlerine devam etti. Nitekim Amr b. el-Âs'ı Mısır'a altı bin kişilik bir orduyla gönderdi. Amr, Mısır'a girmeden önce Hz. Osman taraftarlarının yardım ve desteklerini almayı başardı. Ardından Hz. Ali'nin Mısır valisi Muhammed b. Ebû Bekr'in derhal Mısır'ı terk etmesini istedi. Bunun üzerine Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali'ye mektup yazarak acilen yardım göndermesini aksi takdirde Mısır'ı kaybedeceğini bildirdi. Fakat Hz. Ali, cevaben göndereceği destek kuvvetleri Mısır'a ulaşınca kadar, emrindeki askerlerle mücadeleyi sürdürmesini, durum daha da kötüye giderse canlarını korumalarını emretti.²⁰² Netice itibarıyla bütün gayretine rağmen Muhammed b. Ebû Bekr sadece dört bin asker toplayabildi. Valinin oluşturduğu orduyla Amr'ın orduları Musennât adı verilen yerde karşı karşıya geldi. İki tarafın giriştiği çarpışma sonucunda Muhammed b. Ebû Bekr'in ordusu mağlup oldu. Muhammed ve etrafında bazı askerler canlarını korumak için saklanmak

¹⁹⁹ Taberî, Cilt: VI, s. 3396; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 621; İbn Haldûn, Cilt: II, s. 623.

²⁰⁰ Taberî, Cilt: VI, ss. 3392, 3399; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VII, s. 313.

²⁰¹ Zührî, ss. 155, 156; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VII, s. 312.

²⁰² Taberî, Cilt: VI, s. 3402; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 706.

zorunda kaldılar, fakat Muâviye b. Hudeyc bunları saklandıkları yerden çıkararak hayatlarına son verdi. Hatta daha da ileri giderek Muhammed b. Ebû Bekr'in cesedini bir eşek leşinin içine yerleştirerek yaktı.²⁰³ Bu olay, Hz. Ali için ciddi bir nüfûz kaybı idi. Tarihçimiz Ya'kûbî, Hz. Aişe'nin, kardeşi Muhammed b. Ebû Bekr'in öldürülmesi ve sonrasında yapılan uygulamalardan duyduğu üzüntüyle Muâviye ve Amr'a bedduada bulunduğunu zikretmektedir.²⁰⁴ Bunlar yaşanırken Hz. Ali Mısır'a göndermek için yaklaşık iki bin asker toplayabilmiş; ancak Amr'ın bölgeyi tamamen kontrolü altına aldığı haberi kendisine ulaşınca ordusunu geri çekmek zorunda kalmıştı.²⁰⁵

Muâviye, Hz. Ali'ye rağmen Mısır'a hâkim olmayı başarınca gücünü bir kere daha artırmış oldu. Amr b. Âs h.38/m.658 yılında, Mısır'a hâkimiyet sağlamış ve Muâviye tarafından Mısır'a vali olarak atanmıştı. Ordu ve bazı önemli ihtiyaçlar dışınca Mısır'ın gelirlerinin tamamı Muâviye tarafından Amr'a bırakıldı.²⁰⁶ Mısır'ı böylece ele geçiren Muâviye, artık yönünü Irak, Hicâz ve Yemen bölgesine çevirdi.²⁰⁷

Bunun ilk adımı Irak bölgesinde yer alan Basra şehri olacaktı. Bunu fark eden vali vekili Ziyâd b. Ebîh, derhal durumu Hz. Ali'ye bildirerek ondan gerekli askerî müdahaleleri yaparak Basra'da kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan otoritesini yeniden sağlamlaştırmasını talep etti.²⁰⁸ Buradaki beklediği başarıyı elde edemeyen Muâviye, bu kez Irak'ın bir diğer önemli şehri Kûfe'ye yönelmeye karar verdi. Bunun için Nu'mân b. Beşîr'i Aynuttemr'e; Dahhâk b. Kays'ı ise Kutkutâne'ye gönderdi. Fakat Nu'mân burada etkinlik elde edemedi. Dahhâk ise Kutkutane'ye ulaşır ulaşmaz birçok başarı elde etti. Hz. Ali taraftarlarından birçok kişiyi öldürdü. Hz. Ali, Dahhâk'ın, yakın bölgelere dolaştığını öğrenince, üzerine Hucr b. Adî komutasında bir orduyu sevk etti. Hucr, Dahhâk'ı geri püskürterek Suriye'ye sürdü.²⁰⁹

²⁰³ Taberî, Cilt: VI, ss. 3404-3407; Mes'ûdî, **Mürûcû'z-Zeheb**, Cilt: II, s. 420.

²⁰⁴ Ya'kûbî, Cilt: II, s. 72; İbn Haldûn, Cilt: II, s. 642.

²⁰⁵ Taberî, Cilt: VI, ss. 3409-3410.

²⁰⁶ İbn Abdirabbih, Cilt: V, ss. 92, 93.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 624.

²⁰⁸ Taberî, Cilt: VI, ss. 3416, 3417; İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 217.

²⁰⁹ Vâkîdî, **Kitabu'r-Ridde**, s. 33; Ya'kûbî, Cilt: II, ss. 96-98; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, ss. 724, 726.

Muâviye Basra ve Kûfe'den sonra Süfyân b. Avf'ı, Hiyt bölgesine, oradan da Enbâr ve Medâin'e gönderdi. Süfyân buralara hâkim oldu ve elde ettiği kıymetli ganimetleri Suriye'ye yani Muâviye'ye gönderdi.²¹⁰

Muâviye, Hz. Ali'nin taraftarlarının yer aldığı pek çok bölgeye saldırılar düzenleyerek her geçen gün Hz. Ali güçlerine karşı zaferlerini sürdürmek istiyordu. Bu amaçla Cezîre bölgesine Hâris b. Nemr et-Tennuhî'yi gönderdi. Hâris burada başarılı olarak Hz. Ali taraftarları olan Tağliblilerden aldığı esirleri Şam'a götürdü.²¹¹

Ona göre, elde ettiği tüm bu başarıları artık taçlandırma ve anlamlı kılma vakti gelmişti. Bunun için Muâviye hedefini hilafetin yıllarca yönetim merkezini üstlenen Hicâz bölgesine çevirdi. Bunun için de h.39/m.659 yılında Abdullah b. Mes'ade el-Fezâri'yi Teymâ üzerine sevk etti. Onun emrinde toplam bin yedi yüz askerden oluşan bir ordu bulunmaktaydı. Bu ordunun sevk amacı, Mekke ve Medîne'ye ulaşmaktı. Bir diğeri ise Mekke-Medîne güzergâhında yaşayan insanlardan zekât toplamaktı. Hatta zekât vermek istemeyenleri ölümle cezalandırmaktı. Bu haber Hz. Ali'ye ulaşınca, Muâviye'nin komutanı Abdullah b. Mes'ade el-Fezâri'ye karşı, yine Fezâre kabilesine mensup, toplumda saygın bir yeri olan Müseyyeb b. Necebe el-Fezâri'yi görevlendirdi. Müseyyeb, Abdullah'ı geri püskürttüysede ele geçiremedi. Hz. Ali ise Şamlıları bilerek elinden kaçırdığını düşündüğünden dolayı Müseyyeb'i cezalandırdı.²¹²

Muâviye'nin Hicâz'da hâkimiyet kurma hayalleri bitmek bilmiyordu. O, bu defa Yezîd b. Şecere er-Rehâvi'yi Hac emiri olarak Mekke'ye gönderdi. Muâviye, bu olayı siyasî olarak çok önemsemekteydi. Zira o zamana kadar Hac emirlerini Mekke'ye halifeler tayin ederdi. Aslında Muâviye burada zımnen niyetinin halifelik olduğunu bir kere daha açıkça ilan etmekteydi. Nitekim o, Yezîd b. Şecere er-Rehâvi'den başarılı olması durumunda kan dökmeden Hz. Ali'nin Mekke valisini görevden azletmesini istedi. Muâviye Mekke'de herhangi bir sebeple kan dökülmesi durumunda başına neler gelebileceğinin ve nasıl bir itibar kaybına uğrayacağını bilincinde idi. Hatta isteği kansız gerçekleşir ise bunun da insanlar tarafından ne kadar olumlu karşılanacağını farkında idi.²¹³ Bu arada Hz. Ali'nin Mekke valisi

²¹⁰ Ya'kûbî, Cilt: II, s. 98; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 725; İbnü'l-Kesîr, Cilt: X, s. 676.

²¹¹ İbn A'sem, Cilt: II, ss. 224-225; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 728.

²¹² Ya'kûbî, Cilt: II, ss. 98-99.

²¹³ İbn A'sem, Cilt: II, s. 220.

Kusem b. el-Abbâs b. Abdulmuttalib, şehirde Yezîd b. Şecere'ye karşı koymak için halktan yeterince destek bulamadı. Hz. Ali'nin gönderdiği bin yedi yüz kişiden oluşan askerî destek birliği henüz Mekke'ye ulaşmadan Yezîd ve ordusu Harem'e girmeyi başardı. Bu aşamada Yezîd, dertlerinin asla kan dökmek olmadığını, herkesin emniyette olduğunu ve ancak kendilerine karşı bir müdahale olursa buna misliyle cevap verileceklerini açıkladı. Yezîd daha sonra vali Kusem'in namaz kıldırmasına engel olarak Mekkelilerin ve Şamlıların üzerinde ittifak ettikleri bir kişinin hac emirliğini yerine getirmesinde ısrarcı oldu ve bunda da başarılı oldu. Bunun üzerine Kâbe'de namaz kıldırma ve haccı idare etme görevine Şeybe b. Osman el-Ahderî getirildi. Görüldüğü üzere Muâviye burada da hedefine ulaşıyor, Hz. Ali'nin otoritesi kan kaybediyordu. Nitekim, onun gönderdiği ordu Mekke'ye ulaştığında iş işten çoktan geçmişti. Mekke'ye gelen Hz. Ali ordusu Suriyelilerin peşine düşmüş fakat sadece on kişiyi esir alabilmişlerdi. Bu esirlerde Hz. Ali-Muâviye yazışması neticesinde, Muâviye'nin elinde bulunan el-Cezire bölgesinden elde edilen esirlerin serbest bırakılması karşılığında özgürlüklerine kavuştular.²¹⁴

Bundan sonra Muâviye, Hicâz bölgesine ikinci bir sefer düzenlemeye karar verdi ve göreve 40/660-61'de Benî Âmir b. Lüeyy kabilesinden Büsr b. Ertât'ı getirdi. Büsr'ün ordusu Şamlı askerlerden oluşuyordu. Bu ordu sırasıyla Mekke ve Medîne'den biat almak üzere yola çıktı. Şam ordusu şehre geldiği sırada Medîne valisi Hâlid b. Zeyd (Ebû Eyyûb) el-Ensârî idi. Hâlid Büsr'ün yaklaşmakta olduğunu öğrenince şehri terk ederek Kûfe'ye giderek Hz. Ali'nin yanına sığındı. Büsr, Medîne'ye vardığında Hz. Peygamber'in minberine çıkarak, "Ey Medîneliler! Eğer Müminlerin emiri bana talimat vermemiş olsaydı bu şehirde buluş yaşını geçmiş bir kişiyi bile sağ bırakmazdım ve hepinizi öldürürdüm." diye bağırmaya başladı Bu konuşmadan sonra Medîne halkı Muâviye'ye biat etti. Ardından Mekke'ye geçen Büsr, burada da Muâviye adına biat almayı başardı. Büsr, önce Mekke'ye Şeybe b. Osman'ı, ardından Medîne'ye Ebû Hureyre'yi Muâviye adına vali olarak görevlendirdi.²¹⁵

Muâviye Hicâz'dan sonra Hz. Ali karşıtı olan insanların artması üzerine h.40/m.660 yılında bu kez Büsr b. Ebû Ertât komutanlığında bir orduyu Yemen'e

²¹⁴ Taberî, Cilt: VI, s. 3448; İbn A'sem, Cilt: II, s. 223.

²¹⁵ İbn Hibbân, Cilt: II, s. 550.

gönderdi. Büsr Yemen seferi ile Muâviye adına biatleri kabul etti.²¹⁶ Muâviye'nin Hz. Ali'yi yıpratma çalışmalarında başarı elde ettiği bir başka bölge ise Bahreyn idi. Hz. Ali'nin Bahreyn yöneticisi olan Nu'mân b. el-Aclân devlete ait hazinelerle beraber Muâviye'ye boyun eğerek saflarına katıldı.²¹⁷

Böylece Muâviye ile Hz. Ali doğrudan doğruya karşı karşıya geldiği Sıffin Savaşı'nın ardından, Muâviye, Mısır, Irak, Hicâz ve Yemen bölgelerinde hâkimiyeti sağlayarak halifelik yolunda mücadelesini sürdürmeye devam etti.

1.3.6. Hâricîlerin Muâviye'nin Halifelik Mücadelesindeki Roller

Hâricî ismi Sıffin Savaşı sonrasında, Hakem anlaşmasını kabul eden Hz. Ali'ye tepki neticesinde ondan ayrılanların bir araya gelerek oluşturduğu gruba verilmişti. Bu gruptan olan Abdurrahman b. Mülcem, Burek b. Abdullah ve Amr b. Bekr isimli üç şahıs tüm olaylardan sorumlu tuttukları Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. el-Âs'ı ortadan kaldırmaya karar verdi. Bunun bir sonucu olarak Hz. Ali suikastle katledilmiş (ö.40/660); Muâviye yaralı olarak kurtulmuş ve camide öldürülmesi planlanan Amr b. el-Âs ise o vakit namaz kılmaya kendi yerine başka birini gönderince öldürülmekten kurtulmuştu.²¹⁸ Haricîlerin bu suikast girişimlerinin ardından yine olaylar Muâviye'nin lehine gelişmeye devam etmeye başlamıştı. Çünkü Muâviye'nin baştan beri mücadele ettiği Hz. Ali bir anlamda dolaylı yoldan bertaraf edilmişti. Artık Muâviye'nin işi daha da kolaydı.

Sonuç olarak denilebilir ki, Hz. Ali'nin öldürülmesiyle Muâviye'nin halifeliğinin önünü açan, daha önce Hz. Ali taraftarları olan Haricîler oldu. Yine Muâviye'nin Sıffin'de savaşı kaybetmesini son anda engelleyen Amr gibi bir siyaset ustasının hayatta kalması, Muâviye için kuşkusuz büyük bir avantaj sağlamaya devam edecekti.

²¹⁶ Halîfe b. Hayyât, Cilt: I, s. 198; Taberî, Cilt: VI, ss. 3450, 3451.

²¹⁷ Ya'kûbî, Cilt: II, s. 103.

²¹⁸ Dineverî, ss. 213-215; İbn Sa'd, Cilt: III, s. 35.

1.3.7. Hz. Hasan ve Muâviye

Hz. Ali'nin vefatı, Muâviye için devlet başkanlığı önündeki elbette son engel değildi. Zira Kûfeliler, derhal Hz. Hasan'a biat ederek onu meşrû halife olarak ilan ettiler. Ancak, Muâviye bu meselenin çözümünü Hz. Hasan ile anlaşmakta buldu. Hz. Hasan, babası Hz. Ali gibi kılıç ile mücadele etmeyi tercih etmedi. Zira Iraklılar daha önce babasını bu mücadelede yalnız bırakmışlardı. Tekrar onlara güvenmekle başarılı olamayacağını anlamış; Müslümanlar arasında daha da ciddi ayrılıklara ve kan dökülmemesine sebep olmamak için h.41/m.661 yılının sonunda halifeliği Muâviye'ye bırakmaya karar verdi. Hz. Hasan ile Muâviye'nin anlaştığı bu yıl Müslümanlar tarafından kabul görülmüş olacak ki “Âmü'l-Cemâ'â/Birlik Yılı” olarak adlandırılmıştır.²¹⁹ Böylece, Hz. Osman'ın katlinden sonra İslam dünyasında yeniden bir siyasî birlik sağlanmış oldu. Ülkemizin yetiştirdiği önemli Muâviye uzmanlarından İrfan Aycan'ın ifadeleriyle, “Son on yıldan beri siyasî yönden tamamen farklılaşan duygular, usta idareci bir kimsenin idaresi altında sadece sinelere gizlendi.”²²⁰

Hasan b. Ali'nin Vefatı

Hz. Hasan h.49/m.669 yılında yakalandığı hastalık nedeniyle vefat etti. O rahatsız olduğu zaman, Medîne valisi bu hususta Muaviye'yi bilgilendirdi. Muâviye de valisinden Hz. Hasan'ın sağlık durumu hakkında her gün bilgi vermesini istedi. Hz. Hasan vefat edinceye kadar vali sürekli olarak Muâviye'ye gelişmeler hakkında malumat sundu. Hz. Hasan'ın vefat haberi kendisine ulaşınca Muaviye'nin duruma çok sevindiği, hatta yanındakilerle beraber secdeye kapandığı aktarılır. O sırada Şam'da bulunan İbn Abbâs, derhal onun yanına gitmiş, biraz oturduktan sonra Muâviye, “Ey İbn Abbâs! Hz. Hasan vefat etti” deyince İbn Abbâs ona “Allah'tan geldik ve yine O'na döneceğiz. Görünüşe göre vefatına çok sevinmişsin. Allah'a yemin ederim ki onun ölümü ne senin gömüleceğin çukuru kapattı ne de ömrünü uzattı. O senden daha hayırlıydı...” dedikten sonra hıçkırarak ağlamış, bunun üzerine

²¹⁹ Dineverî, s. 218; İbn A'sem, Cilt: II, ss. 293, 293.

²²⁰ Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyan**, s. 144.

orada bulunanlar da ağlamışlardı. Muâviye'nin de gözünden yaşlar dökülmüştür.²²¹ Fakat burada önemli bir nokta Hz. Hasan'ın Muâviye tarafından öldürüldüğü haberidir. Muâviye, Hz. Hasan'ın eşi Ca'de bnt. Eş'as b. Kâys'ı oğlu Yezîd ile evlendirme ve ona 100.000 dirhem verme vâdiyle Hz. Hasan'ı zehirlettiği nakledilmiştir.²²²

Elbette Hz. Hasan'ın vefatının ardından Muâviye yıllardır süregelen halifelik mücadelesinde önünde daima tehlike gördüğü siyasî bir güce sahip olan şahsiyetin ölmesinden mutluluk duymuştu. Böylece yirmi yıl sürecek olan halifeliği boyunca gücünü iç karışıklıklardan ziyade devlet idaresine ve fetihlere odaklamaya başlayacaktı. Çünkü önünde artık ne potansiyel ciddi bir rakip ne de siyasî nüfuza sahip bir kimse kalmıştı.

²²¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 197.

²²² Makdîsî, Cilt: VI, s. 5; İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 58.

İKİNCİ BÖLÜM

HİLAFETİ DÖNEMİNDE HİCÂZ SİYASETİ

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Hz. Peygamber devrinde kâtib olarak görev almasıyla başlayan sonrasında ise h.17/m.638-39 yılında Hz. Ömer devrinde valilik göreviyle devam eden süreç nihayet h.41/m.661 yılında İslam dininin zirvesi konumundaki halifelik ile taçlandı. Bu dönemde önceki dönemlere benzer uygulamaların yanı sıra birçok “ilk”ler de bulunmaktadır. Bu bağlamda Hicâz bölgesindeki siyasî, dînî, sosyal, iktisadi, kültürel ve ilmî hayata dair Muaviye'nin uygulamalarına temas edeceğiz.

2.1. SOSYAL HAYAT

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın halifeliğinde Hicâz'da sosyal hayata dair uygulamaların başında imar faaliyetleri gelmektedir. Muâviye'nin çarşı/pazar konularındaki uygulamaları önceki dönemlerden farklılık arz etmektedir. Hz. Peygamber, Medîne'de var olan pazarların Müslümanlar için uygun olmadığını ifade ederek Beni Sâide bölgesinde geniş bir alana yeni bir pazar yeri kurdurmuş; bu pazarın olduğu yerde bina inşa etmeyi ve çadır kurmayı yasaklamıştı. Yine Allah Rasûlü, bu pazarın küçültülmesini ve burada satış yapacak kişilerden vergi alınmasını da yasaklamıştı.²²³ Muâviye devrinde ise Medîne çarşısının bulunduğu yere Dâru'l-Katrân ve Dâru'n-Nuksân adında iki çarşı binası inşa edilmiş; burada satış yapacak esnaftan da vergi alınmıştı.²²⁴ Yine bu dönemde Medîne'de pazar arazilerinin bir kısmına, devlet tarafından binalar yapılmıştı.²²⁵

Muâviye devrinde yine önceki dönemlerden farklı olarak Mekke ve Medîne şehirlerinde eğlence hayatına paralel olarak, müzik ve içki kullanımı artış gösterdi. Bu aynı zamanda Emevî Devleti'nin genel bir politikasıydı. Muâviye şarkıcılara çok

²²³ Cengiz Kallek, “Pazar”, **DİA**, Cilt: XXXIV, s. 195.

²²⁴ İbn Zebâle, Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen (ö. 199/814), **Ahbâru'l-Medîne**, y.y., 2003, s. 240; İbn Şebbe, Cilt: I, s. 270.

²²⁵ İbn Zebâle, s. 240; Vecdi Akyüz, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, İstanbul, 1996, s. 129.

büyük meblağlarla destek vermekteydi. Örneğin Hicâz'ın müzik konusunda en önemli isimlerinden biri olan Abdullah b. Câfer, Muâviye'nin en çok maddi destek verdiği şahıslardan biriydi. Bu şahsa Muâviye tarafından yıllık 1.100.000 dirhem gibi yüksek bir meblağ ödendiği rivayetlerden anlaşılmaktadır.²²⁶

İslam tarihinde hapishaneler konusuna gelince, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir devirlerinde Medîne'de suçluları hapsetme uygulaması mevcuttu. Fakat bunun için özel bir yerden ziyade evler ve mescidler kullanılmaktaydı. Hz. Ömer devrinde ise hapishanelerin varlığından söz edilebilir. Hz. Osman dönemine gelindiğinde herhangi bir yapı olmamakla birlikte Hz. Ömer döneminden kalan yapılar kullanılıyordu. Hz. Ali ise yeni hapishane binaları yaptırdı.²²⁷ Muâviye döneminde hapishaneler kurumsallaştı. İslam tarihinde gerçek manada ilk hapishaneleri kuran kişi ise Muâviye oldu.²²⁸

Bu devirde şehir merkezlerinde “Dârü'l-İmâre/Hükümet Binası” inşa edilirken, yeni fethedilen şehirlerde ise mevcut olan binalardan yararlanılmaktaydı. Muâviye, cahiliye dönemi Mekke'sinde askerî, siyasî, dinî, sosyal ve benzeri amaçlarla kullanılan Dâru'n-Nedve'yi, İkrime b. Âmir'den satın alarak Dârü'l-imâre haline getirildi. Medîne'de ise Dârü'l-imâre olarak, Mervân b. Hakem'in evi hükümet kullanılıyordu.²²⁹ Emeviler dönemi Medîne'sinde güvenlik amaçlı saraylar da yaptırıldı. Nitekim Muaviye b. Süfyân, Nu'mân b. Bişr'e, Medîne halkının bir tehlike anında sığınabilmeleri maksadıyla Dûmetü'l-Cendel yolunda bulunan Hull ve Beni Cüdeyle Sarayı'nı yaptırmıştı.²³⁰

Kitâbe konusuna gelindiğinde, İslam'da kitâbe geleneğinin ilk örneği olarak Hz. Peygamber tarafından Medîne'de Hendek Savaşı esnasında “Sel” adı verilen kayalıklara yazılmış kitâbeler gösterilebilir.²³¹ Raşid Halifeler devrinde kitâbe geleneği devam etmiştir. Muâviye zamanında mimarî eserlerin üzerine kitâbeler

²²⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: II, s. 45.

²²⁷ Mehmet Zeki Uyanık, **İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 53.

²²⁸ Zeydân, Cilt: II, s. 337.

²²⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: I, s. 53.

²³⁰ İbn Şebbe, Cilt: I, ss. 271, 272.

²³¹ Ali Alparslan, “Kitâbe”, **DİA**, Cilt: XXVI, s. 78.

konulmaktaydı. Nitekim Emevilerden günümüze gelen en eski kitâbe, Tâif'e yakın bir yerde yaptırdığı seddin kitabesidir.²³²

Muâviye zamanında Medîne'de yapılan bir başka uygulama ise mescitlerin/câmilerin etrafına yapılan kaldırımlardı. O, Medîne valisi Mervân b. Hakem'den mescidin etrafına kaldırım yapmasını istedi. Mervân tarafından bu istek derhal yerine getirildi. Ancak bu kaldırımlar mescid ile sınırlı kalmayarak mescitten pazara kadar uzanmaktaydı. Evinin önünden kaldırım geçen Abdurrahman b. Osman, "Eğer evimin önünden kaldırım geçmiyor olsaydı bu alanı da evime dâhil edecektim" diyerek kaldırım olan yerlerin artık kamuya terkedildiğini ifade etmektedir. Yine Mervân, hasta olan babasının mescide rahat gidip gelmesi amacıyla kaldırımları mescitten babasının evinin yanına kadar yaptırdı. Mervân arasının bozuk olduğu Abdullah b. Zübeyr'e ait olan yere de kaldırım yapmak istemiş fakat Abdullah bu isteği, kendine ait olan arazinin kaldırım yapılarak Muâviye'nin mülküne geçirileceği endişesiyle bu isteği reddetmiştir.

Yapılan bu kaldırımlarla beraber Medîne'ye üç tane de kanal yapıldı. Bu kanalların amacı, yağmur sularının evlere ve yollara zarar vermesini engellemektir.²³³ Bu devirde mezarlıkların temizlik ve bakım görevleri idarecilerin sorumluluğundaydı. Muâviye, Medîne'ye su getirirken, kanallardan biri en mühim şehitliklerinden olan Uhud'dan geçeceği için şehit ailelerini bilgilendirerek, mezarların su kanalından zarar görmemeleri için bazı şehitlerin naaşlarının başka bir yere nakledilmesini emretti.²³⁴

Muâviye'nin halifeliği döneminde Medîne'de, önceki dönemlerde olduğu gibi iki kattan daha yüksek binalara pek rastlanmamaktadır.²³⁵ Bu dönemde at ve atçılık konusunda bilgileri artan Müslümanlar, at besleme ve eğitme konusunda uzmanlaştılar. Hatta Halife Muâviye şehirde özel bir koşu meydanı tesis etti. Burada yapılan yarışmalarda birinci olanlara yüksek meblağda hediyeler verildi.²³⁶ Bu dönemde kadınların da kendi aralarında yarıştığı görülmektedir. Şöyle ki; Mervân'ın valiliği döneminde Ümmü Saîd'in ve Yahyâ b. el-Hakem b. Ebü'l-Asî'nin kızının

²³² Ali Alparslan, "İslam Yazı Sanatı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1989. s. 461.

²³³ İbn Şebbe, Cilt: I, ss. 16-17; Semhûdî, Cilt: II, s. 248.

²³⁴ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, Cilt: II, s. 342.

²³⁵ İbn Şebbe, Cilt: I, s. 257.

²³⁶ Zeydân, Cilt: II, s. 798.

kendi aralarında at yarışı yaptıkları bilinmekte idi. Bu haber Muâviye'ye ulaşınca kardeşinin kızını engellemesini istemiş; Bunun üzerine Mervân, Yahyâ'nın kızının yoluna kuyu kazdırarak Muâviye'nin bu isteğini yerine getirmişti.²³⁷

Görüleceği üzere Muâviye devri sosyal hayata dair bir kısım eski uygulamaların devam ettiği bunun yanında pek çok farklı uygulamaların da ortaya konulduğu görülmektedir.

Birde bu devirde sosyal hayatla ilgili bir sınıf olan “Mevali”^{*} kavramına değinmeye çalışacağız. İslam'ın ilk devirlerinde Hz. Peygamber zamanında Mevâli olarak adlandırılan bu kişilere karşı asla ayırım yapılmamaktaydı. Azâd edilmiş bir köle olan Zeyd b. Hârise'yi Mute'ye gönderilen ordunun başına komutan olarak ataması buna en güzel örnektir. Zeyd b. Hârise, verilen bu görevin yanında birçok seriyyede de görev alma şerefine sahip oldu.²³⁸ Hulafâ-i Râşidîn devrinde de Mevâli'ye karşı bir ayırım yapılmadı. Örneğin Hz. Ömer, Mevâliyi diğer insanlarla eşit tutarak onlara, Muhâcir ve Ensâra verildiği gibi 5000'er dirhem atıyye vermişti.²³⁹

Emevîlere gelince mevâliye uygulanan politikalar hakkında farklı rivayetler mevcuttur. İbn Abdîrabbih'in (ö. 328/940) naklettiği bir rivayete göre Muâviye b. Ebî Süfyân, el-Ahnef b. Kays ve Semüre b. Cündeb ile yaptığı bir toplantıda, döneminde mevâli nüfusunun arttığı, bunun tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini, buna bir çözüm olarak ise mevalilerin öldürülmesi fikrini ortaya atabilmiştir. Semüre, Muâviye'nin bu düşüncesine katıldığını belirtirken, Ahnef b. Kays ise itiraz etmiştir.²⁴⁰ Belâzurî(ö. 279/892-93)'de zikredilen rivayete göre Muâviye döneminde Kûfe haracından sorumlu olarak mevlâsı Abdullah b. Derrâc görevlendirildi.²⁴¹ Bunun yanında savaşlara iştirak eden mevaliye ilk defa maaş veren şahıs Muâviye oldu. Böylece toplumda nüfus olarak da önemli bir yer işgal eden mevâlî sınıfına ekonomik destek sağlayarak devletin kaydı ve kontrolü altında olmalarını temin etmiştir. Kaldı ki, Muâviye, en ufak bir isyan girişimine teşebbüs etmeleri halinde

²³⁷ Savaş, s. 428.

^{*} Arap olmayan Müslümanlara verilen isim.

²³⁸ Bünyamin Erul, “Zeyd b. Hârise”, **DİA**, Cilt: XIII, s. 320.

²³⁹ Ebû Yûsuf, ss. 69, 70.

²⁴⁰ İbn Abdîrabbih, Cilt: III, s. 361; Zeydân, Cilt: II, s. 302.

²⁴¹ Belâzurî, **Büldân**, ss. 284, 287.

mevâliyi maaşlarını kesmekle tehdit etmiştir.²⁴² Muâviye'nin Kûfe haracı gibi önemli bir göreve mevaliden birini getirdiği göz önünde bulundurulduğunda mevâlî sınıfını tamamen ortadan kaldırmaya yönelik politikalar takip ettiğini söylemek zordur.

Yukarıdaki bilgilerden Muâviye döneminde sosyal hayatta yeni uygulamaların yanı sıra eskilerin de devam ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in ticarî uygulamalarının değiştirildiği, müziğe eskiye nazaran daha da önem verildiği, iskân uygulamalarının varlığı ve Mevâliye karşı iyi davranışlar karşımıza çıkmaktadır.

2.2. KÜLTÜREL VE İLMÎ HAYAT

Muâviye'nin bizzat ilme büyük önem vererek daima yeni şeyler öğrenmeye gayret ederdi. Bunun için sarayında her akşam ilmî toplantılar düzenlerdi. Bu toplantıların konusunu genelde tarih idi. Elbette bunda Muâviye'nin tarihe olan ilgisi yatmaktaydı. Nitekim dönemin önemli tarihçilerinden biri olan Ubeyd b. Şeriyye el-Cürhümî'yi Yemen'den getirterek onunla tarih hakkında ilmî sohbetler yapmaktaydı. Ayrıca ondan Arap tarihi ve Arapların yaptıkları savaşlarla ilgili bir kitap yazmasını istedi. Nitekim Muâviye, bu talebi üzerine Ubeyd, Kitâbu'l-Emsâl ve Kitâbu'l-Mülûk adlı eserlerini kaleme aldığı bilinmektedir.²⁴³ Muâviye, tarihe duyduğu bu ilginin bir neticesi olarak genel tarih kitaplarını Arapça'ya çeviren devlete bağlı bir kurum meydana getirmişti.²⁴⁴ Muâviye'nin Arap tarihine hakim kadın tarihçilerden de bilgi aldığı anlaşılmaktadır.²⁴⁵

Şarkı ve şarkıcıların durumu şiiirden biraz daha farklıydı. Hz. Peygamber döneminde şarkıların bir kısmı helal, bir kısmı haram görülmekteydi. Musikî Dört Halife devrinden sonra daha da gelişmeye başladı. Bu arada Muâviye, özellikle önde gelen saygın şahsiyetlerin musikiye rağbet göstermelerini pek de hoş karşılamıyordu. Öyle ki Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Talib'i musikiye olan meylinde dolayı ayıplamış ve azarlamıştı. Abdullah ise musiki ile ilgilenmede bir sakınca görmüyordu. Nitekim

²⁴² Adnan Demircan, **İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi**, İstanbul, 2015, s. 102.

²⁴³ Yâkût, **Mü'cemü'l-Büldân**, Cilt: IV, ss. 1581-1583.

²⁴⁴ Dineverî, s. 7; İbn Haldûn, Cilt: II, s. 58.

²⁴⁵ Savaş, s. 443.

bir gün Ca'fer ünlü şarkıcıları alıp Muâviye'nin huzuruna çıkmış ve şarkıcıdan Halife için bir şeyler söylemesini istemişti. Dönemin ünlü şarkıcı Bedih, ruhu okşayan tatlı sesiyle bir aşk şarkısı söylemeye başlayınca Muâviye bundan hoşlanmış, hatta ayağıyla tempo tutmaktan kendini alamamıştı. Aslında Muâviye, musikiye ve şarkıcılara pek de iyi gözle bakmamasına rağmen, gerek Abdullah'ın ve gerekse onun gibi toplumda nüfuz sahibi kişilerin musikî ve diğer zevklerle meşgul olmaları için bu konuda bazen sessiz kalmaktaydı. Onların dikkatlerini bu yöne çekmek için kendilerine ciddi paralar da ayırıyordu. Musikiye açıktan destek vererek bunun gelişmesi için insanları teşvik eden ilk halife ise Muâviye'nin oğlu Yezîd olmuştur.²⁴⁶

Bu dönemde bazı devletlerle siyasî ilişkilerde ulemalardan da yardım alındığı göze çarpmaktadır. Örneğin Bizans imparatoru Muâviye'ye bir mektup göndererek mektuptaki 60 sorunun cevaplanmasını istedi. Bu soruların içinden çıkılmaz olduğunu gören Muâviye, Dımaşk ulemâsını toplayıp onlardan cevap istedi. Fakat ulemâ, yetersiz kaldıklarını belirterek, soruların Medîne'de ikamet eden İbn Abbâs'a gönderilmesini tavsiye etti. Bunun üzerine Muâviye bu mektubu İbn Abbâs'a göndererek bu sorulara cevap vermesini istedi. İbn Abbâs soruların cevaplarını yazarak Muâviye'ye gönderdi. O da bu cevapları İmparatora ilette.²⁴⁷

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz; Muâviye devrinde ilmî ve kültürel hayat siyasî olarak şekillenmekteydi. Buna örnek olarak ise yukarıda değindiğimiz gibi Muâviye musikîyi tasvip etmemesine rağmen insanların siyasetten ziyade musikîyle oylanmaları için maddi destek dahi sağlamıştı.

2.3. İKTİSADÎ HAYAT

Muâviye döneminde Suriye, Mısır, Irak ve Hicâz bölgeleri, maddî açıdan çok büyük farklılıklar arz etmekteydi. Adı geçen bu bölgelerden Suriye, malî açıdan sıkıntı yaşamamaktaydı. Fakat Suriye bölgesinin gelir kaynakları çok fazla değildi. Çünkü artık düşman eski düşman değildi. Eskiden yerel bir yönetim ya da bir kabileyle savaşıırken artık İslam dünyasının karşısında Bizans gibi sistemli, düzenli

²⁴⁶ Zeydân, Cilt: II, ss. 393, 394.

²⁴⁷ Avcı, s. 65.

ve büyük bir ordu vardı. Böyle bir devlete karşı mücadele vermek çok ciddi masraflar gerektirmekteydi. Nitekim h.42/m.662 yılında Muâviye'nin, Farslı, Hımışlı, Kufeli ve Basralı Müslümanlara, Antakya civarında ikta arazisi vererek olası bir savaş durumunda onları burada hazır vaziyette bulundurarak askerlere maaş bağlamıştı. Kıbrıs'ta yapılan anlaşma gereğince Rumlar, Müslümanlara yılda 7.200 dinar vergi ödemekteydi. Fakat Kıbrıslı Rumlardan alınan bu vergi, askerlerin maaşlarına dahi yetmemekteydi.²⁴⁸ Buna ilaveten Muâviye tarafından, Bizans topraklarına düzenli olarak yapılan yaz ve kış seferlerinin devlet için ciddi bir maliyet arz ettiğini ilave etmeliyiz.²⁴⁹

Irak bölgesine gelince, bu coğrafya yüz ölçümü itibarıyla de devlete ekonomik açıdan katkı sağlayan en önemli ve en geniş topraklara sahipti. Bölge arazisi Hz. Osman zamanında, Horasan'ın fethedilip Irak'a bağlanmasından sonra daha da genişledi. Ancak iç karışıklıkları fırsat bilen bazı Arap kabileleri haraçlarını ödemedikleri gibi, haraç memurlarını da şehirlerinden kovma cüretinde bulundular. Fakat Muâviye devrine gelince bu bölge tekrar kontrol altına alınarak haraç ve cizyelerini düzenli bir şekilde ödemeleri sağlanmış oldu.²⁵⁰

Muâviye devrinde Mısır, önceki dönemlerden çok farklıydı. Çünkü onun zamanında, vali Amr b. el-Âs ile Mısır'ın haraçları konusunda anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre Amr, Müslüman halka atıyyelerini dağıttıktan sonra geriye kalan miktarları kendi uhdesine alıyordu. Bu uygulama h.43/m.664 yılında Amr'ın vefatına kadar (ö. 43/664) böylece devam etti. Amr'ın vefâtından sonra Mısır'ın gelirleri devlet hazinesine aktarılmaya başladı.²⁵¹ Amr'dan sonra bölgeye vali olarak atanan Mesleme b. Mühalled, divândan tahsis edilen maaşları ilgililere ödedikten sonra, tahrip olmuş köprüleri onarmak içinde bütçeden para ayırdı. Mesleme, bunların yanı sıra Hicâz'a buğday göndermekte, geri kalanı gelirleri ise Şam'a yani Beytül-mâl'a gönderiyordu.²⁵² Böylece Amr'ın vefatı ile Mısır'dan başkente gönderilen devlet gelirlerinde görece artış kaydedildiği görülür.

²⁴⁸ Belâzürî, **Büldân**, ss. 153; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VII, s. 753; İbn Haldûn, Cilt: II, s. 576.

²⁴⁹ Belâzürî, **Büldân**, s. 185; İbn Asâkîr, Cilt: 24, s. 92; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 127/ Cilt: XI, s. 421.

²⁵⁰ Halîfe b. Hayyât, Cilt: I, ss. 211, 219; İbn Sa'd, Cilt: III, s. 280.

²⁵¹ İbn Abdilhakem, ss. 108, 110; Dineverî, s. 139; Belâzürî, **Büldân**, s. 214; İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 704.

²⁵² Zehebî, **Nübelâ**, Cilt: II, s. 538; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 24, 61.

Hicâz bölgesi ise coğrafi ve iklimsel şartlar gereği elbette Irak, Suriye ve Mısır bölgesinden ayrılmaktadır. Hicaz, en erken dönemde İslamlaşması, ardından başkentin Hz. Ali tarafından h.37/m.657'de Medîne'den Kûfe'ye ardından ise Emevî devletinin kuruluşu ile Muâviye tarafından Şam'a taşınması neticesinde Medîne'nin başkent olma özelliğini yitirmesi ve yeni fethedilen topraklara uzak olması gibi nedenlerden dolayı ganimetlerden eskisi gibi payını almaktan mahrum kalmıştı. Aslında Hicâz'ın ekonomisi sadece zekât ve öşüre dayanmaktaydı. Zamanla Müslümanların atıyyeleri dahi ödenemez hale geldiği için maddi yardım Şam'dan gönderilir olmuştu.²⁵³

Muâviye henüz iktidara gelmeden önce Müslümanlar arasında meydana gelen çatışmalar, İslam devletinin mâli yapısına zarar vermeye başladığı malumdur. Bu dönemde Muâviye, daha önce değindiğimiz üzere, bir taraftan Hz. Ali'ye karşı mücadelesini sürdürürken öte yandan Rumlardan gelebilecek saldırılara karşı bir önlem olması için Rumlar ile anlaşma yaparak ciddi vergiler ödemeyi kabul etti. Yine bu dönemde devletin mâli yapısına zarar veren hususlardan biri de haraç mükelleflerinin siyasî karışıklıkları bahane ederek vergi ödememeyi ret etmeleridir. Nitekim Fâris, Kirman ve Horasan halkı, sadece vergi vermekten kalmayıp kalmayıp haraç memurlarını bile şehirlerinden kovdular.²⁵⁴

Yukarıda sayılan nedenlerle Muâviye'nin bu süreçte devletin zarar gören mâli yapısını onarmaya çalıştığı görülür. İlk iş olarak o, fetih hareketlerini yeniden başlatmasının yolunu açtı. Mesela Semerkant üzerine yürüyen Sâ'id b. Osman b. Afvân h.50/m.670 yılında bölge halkıyla yaptığı bir anlaşma sayesinde 700.000 dirhem gelir elde etti.²⁵⁵

Muâviye devrinde ekonomiye yönelik çalışmalarından bir başkası ziraatla ilgiliydi. Fırat ve Dicle kıyılarına Sasâniler zamanında yapılan setler, h.6/m.627 ve h.7/m.628 yıllarında meydana gelen sel baskınları sebebiyle yıkılmıştı. Muâviye, Irak'ın haraç âmili Abdullah b. Derrâc'ın tavsiyesi ile buralara yeniden setler yaptırarak su taşkınlarının önlenmesini sağladı. Ardından bataklıkları kurutarak

²⁵³ Aycan, **Saltanat Giden Yolda Muâviye b. Ebi Süfyan**, s. 224.

²⁵⁴ Taberî, Cilt: V, s. 137; İbn Asâkîr, Cilt: 29, s. 258.

²⁵⁵ Belâzürî, **Büldân**, s. 398; İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 568; Halîfe b. Hayyât, Cilt: I, s. 224.

araziyi ziraata elverişli hale getirdi ve bu arazilerden yıllık 5.000.000 dirhem gelir elde etti.²⁵⁶

Ayrıca Muâviye, bu dönemde yağmur sularının toplanması dağlık arazilere pek çok su bendi yaptırdı. Bu toplanan sular, ziraî sulama işlerinde kullanıldı. Medîne civarında Kâzıme ve Ezrak adı verilen kanallar aracılığıyla yılda 150.000 vesk²⁵⁷ hurma ile 100.000 vesk buğday elde edildiğini unutmamak gerekir.²⁵⁸

Muâviye devletin malî durumu hakkında insanlara “Beytûlmâlinizde, size dağıtılandan daha çok mal var. Yılsonu itibarıyla bu malda fazlalık olması halinde onu aranızda paylaşacağım. Bu malar, bizim değil, Allah’ın size ihsan ettiği fey gelirleridir.” diyerek bilgilendirme yaptı.²⁵⁹

Muâviye zamanında devletin mali yapısını, seleflerinde olduğu gibi, Fe’y içerisinde yer alan cizye, haraç, öşür, ikta arazileri ve zekâtlar oluşturmaktaydı. Biz bu bölümde yukarıda bahsettiklerimizin yanı sıra Mekke evlerini kiraya vermenin yasak olması ve Hicaz bölgesinde Muâviye’ye ait ev ve arsalar başlıkları altında ekonomik faaliyetleri ele almaya çalışacağız.

2.3.1.Fey

Fey gayrimüslimlerden alınan bir vergidir. Fey, Hz. Peygamber devrinde ilk defa Benî Nâdir Yahudilerinin Medine’den sürülmelerinden sonra ortaya çıktı. Haşr Sûresi 6-10. âyetlerinde ise bu malların savaşıla elde edilmediği için harcama yetkisinin Hz. Peygamber’e ait olduğu bildirildi. Böylece fey ve ganimet malları birbirinden ayrıldı. Hz. Ebû Bekir de bu uygulamaya göre hareket etmeyi tercih etti. Fakat Hz. Ömer devrinde ise ilk zamanlar aynı uygulama devam etmekteyken daha sonra fethedilen bölgelerdeki taşınmazların fey kapsamı dışında tutulması görüşünü savundu. Hz. Osman devrinde ise savaşlardan kalan arazilerin kullanımı halifenin tasarrufunda harcanması gerektiği kabul edildi. Aynı zamanda bu araziler halifenin kişisel ihtiyaçları içinde kullanılmaktaydı. Bunun akabinde maaşların ödenememesi gibi mali sorunlar gün yüzüne çıkmaya başladı. Fey arazilerinin devlet başkanının

²⁵⁶ Belâzürî, **Büldân**, s. 284; Yâkût, **Mü’cemü’l-Büldân**, Cilt: I, s. 319.

²⁵⁷ Hz. Peygamber döneminde kullanılan katı maade ölçüğü.

²⁵⁸ Semdûdî, Cilt: II, s. 456/Cilt: III, s. 150.

²⁵⁹ Ebû Ubeyde, s. 319.

şahsi malı gibi kullanma fikri Hz. Osman'ın valisi Muâviye tarafından ortaya atıldı. Fey Hz. Ali devrinde ise Hz. Ebû Bekir döneminde olduğu gibi insanlara eşit olarak dağıtılmaktaydı.²⁶⁰

Muâviye devrine gelindiğinde bu durum değişmiş, fey devlet başkanı ve onun akrabalarının şahsi malı gibi algılanır olmuştu.²⁶¹ Muâviye'nin bu uygulamasına fey kapsamına giren savâfî arazileri üzerinden örnek verelim. Savâfî ganimetten Beyrûlmâl'e ayrılan ve harcama yetkisi devlet başkanında olan sahipsiz arazilere denir. İlk savâfî malları Benî Nâdir Yahudilerinin Medine'den çıkarılması üzerine Fedek'te sahipsiz kalan arazilerden meydana geldi. Daha sonra ise Hayber'in fethiyle sahipsiz kalan topraklar savâfî statüsüne sahip oldu. Hz. Peygamber Fedek'te elde edilen savâfî arazilerini misafir ve yolculara ayırmış, Benî Nâdir'den kalanları ise üçte birini kendi geçimi için, geri kalanı ise Müslümanların ihtiyacı için harcamayı tercih etmişti.²⁶² Hz. Muhammed'in vefatının akabinde bu arazilerin ne olacağı da Müslümanlar arasında tartışma konusu oldu. Nitekim Hz. Fatîma, Hz. Ebû Bekir'den Fedek arazisinin kendisine tahsis edilmesini istemiş fakat Hz. Ebû Bekir bu arazinin Müslümanların ortak malı olduğu gerekçesiyle bu isteği reddetmişti.²⁶³ Fakat Muâviye, Medine valisi ve akrabası olan Mervân b. el-Hakem'e, Hz. Peygamber tarafından vakıf yani Müslümanların malı kabul edilen Fedek arazisini verdi. Mervân, bu araziden her sene 10.000 dinar kazanç elde etmekteydi.²⁶⁴

Muâviye, mevcut Savâfî arazileriyle yetinmeyerek yeni Savâfî arazileri oluşturmaya da özen göstermekteydi. Buna örnek olarak Irak Bölgesi gösterilebilir. Muâviye, dönemin Irak valisi Abdullah b. Derrâc vasıtasıyla Savâfî toprakları ortaya çıkarmıştır. Bilindiği üzere bu arazilerin gelirleri ise dihkânlar²⁶⁵ tarafından toplanmaktaydı. Böylece Sevâd ve Kûfe'den elde edilen gelirler 5.000 dirheme

²⁶⁰ Mustafa Demirci, "İlk Devir İslam Tarihinde Fey Kavramının Gelişimi Bağlamında İktisâdî Kaynakların Paylaşımı Tartışmaları", **İslami Araştırmalar Dergisi**, 2003, Sayı: 4, Cilt: 16, ss. 597-600.

²⁶¹ Demirci, s. 603; Mustafa Fayda, "Fey", **DİA**, Cilt: XII, ss. 511-513.

²⁶² Belâzürî, **Büldân**, ss. 42-48.

²⁶³ Algül, "Fedek", **DİA**, Cilt: XII, s. 294.

²⁶⁴ Belâzürî, **Büldân**, ss. 42, 44.

²⁶⁵ Sâsânîler devrinde, İran'da ve Orta Asya'da soylular sınıfına verilen isim.

ulaştı.²⁶⁶ Ayrıca Muâviye devrinde ilk defa bu arazilerinden özel vergi alınmaya başlandı.²⁶⁷

Cizye

Fey vergisi kapsamında olan cizye, toprak vergisi ve baş vergisi gibi isimlerde verilmiştir. Gayrimüslimler bu vergi sayesinde askerlikten muaf olmakla birlikte can ve mal güvenlikleri de sağlanmaktaydı.²⁶⁸ İslam'da ilk cizye uygulaması Tebük seferinden (h.9/m.630) önce Müslüman himayesine giren gayrimüslimlerden alınan vergiyle ortaya çıkmaya başladı. Fakat bu vergi sadece askerlik yapabilecek erkeklerden alınmaktaydı. Bu ekstra bir vergi olmaktan ziyade Müslümanlarla eşit olmaları sebebiyle alınmaktadır. Nitekim Müslümanlardan zekât alınmasına karşın gayrimüslimlerden herhangi bir vergi alınmamaktaydı. Cizyeyle birlikte bu adaletsizlik ortadan kaldırıldı. Nitekim gayrimüslimler savaflara dahi katılmaları isteklerine bağlı olmasının yanı sıra Müslüman beldelerinde güven içinde yaşamaktaydılar. Bunun bir karşılığı olmalıydı.²⁶⁹

Raşid Halifeler devrinde de cizye uygulamasının devam ettiğini görmekteyiz. Örneğin Hz. Ebû Bekir zamanında Hire ele geçirilmiş ve Hire halkıyla cizye konusunda bir anlaşma yapılmıştı.²⁷⁰ Hz. Ömer devrinde yine asker olma niteliklerini taşıyanlardan cizye alınması önceki dönemler gibi devam etmiştir. Fakat o, gücü yetmeyenlere işkence yapılarak ya da zor kullanarak cizye alınmasının kesinlikle karşısında durmuştur. Örneğin Şam'dan döndüğü esnada üzerlerine yağ dökülerek güneşte bekletilen insanları görünce bu uygulamayı yapanlara nedenini sormuş, "cizye vermedikleri için" cevabını almıştı. O, neden cizye vermediklerini sorduğunda, "cizye verecek birşeyleri olmadığını ifade ediyorlar" cevabını alınca Hz. Peygamber'in insanlara işkenceyi yasakladığını belirterek bu kişilerin hemen serbest bırakılmasını emretti.²⁷¹ Muâviye döneminde de zimmiler cizye karşılığında İslam

²⁶⁶ Hurdâzbih, Ebû'l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh (ö.300-280? /912-13), **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Daru Sadr, Beyrut, 1889, s. 240; Ya'kûbî, Cilt: II, s. 125; Yâkût, **Mü'cemü'l-Büldân**, Cilt: II, s. 447.

²⁶⁷ Ya'kûbî, Cilt: II, s. 125.

²⁶⁸ Belâzürî, **Büldân**, s. 82; Mehmet Erkal, "Cizye", **DİA**, Cilt: VIII, s. 42.

²⁶⁹ Cevâd Ali, Cilt: XIV, s. 164.

²⁷⁰ Mustafa Fayda, "**Hz. Ömer zamanında Gayr-ı Müslimler**", İstanbul, 1989, ss. 126-127.

²⁷¹ Fayda, "**Hz. Ömer zamanında Gayr-ı Müslimler**", s. 166.

himayesi altında varlıklarını sürdürmekteydiler. Örneğin o, Tâîf’de ticaretle uğraşan Necrânî Yahûdilerden cizye almaktaydı. Bu dönemde seleflerinden farklı bir uygulamaya rastlanmamaktadır. O da, selefleri gibi gerektiğinde cizye miktarını azaltmış ya da artırmıştı.²⁷² Genel manada Muâviye’nin cizyeyi dinarın yanı sıra buğday, zeytinyağı, sirke ve bal gibi gıda maddelerinden de aldığı nakledilmiştir.²⁷³

Muâviye dönemi Hicâz bölgesinde cizye konusuna klasik kaynaklarda çok az değinilmektedir. Bunun temel sebebi Hicâz bölgesinin diğer yönetim merkezlerinden toplumsal yönden ayrılmasıyla ilgilidir. İrfan Aycan bu konuyu şu ifadelerle özetlemektedir:

“Sadece Müslümanların verdikleri zekât ve öşür gelirlerine dayanan Hicâz ekonomisi, bazen Müslümanların maaşlarını dahi karşılayamayacak derecede zayıf kalıyor ve Şam’dan yardım talep ediliyordu.”

Haraç

Haraç gayrimüslimlere ait arazilerden alınan toprak vergisine denir. Haraç konusunda Hz. Muhammed devrinden itibaren farklı uygulamalar mevcuttu. Hz. Muhammed, haraç arazisi konusunda şöyle buyurmuştu: “Sakin onlardan anlaşmalarda belirtilen miktarlardan fazlasını almayın. Çünkü size helal olmaz”²⁷⁴ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde ise Hz. Muhammed’in uygulamalarına göre haraç alınmaktaydı. Zaten İslam dünyası bu iki halife döneminde de malî açıdan rahattı. Bunun en önemli sebebi elbette yeni fethedilen yerlerden elde edilen ganimetlerdi. Ganimetlerin yanında cizye ve haraç gelirleri de mevcuttu.

Hz. Osman devrinde, Müslümanlar arasında ortaya çıkan ciddi problemler oraya çıkmaya başlayınca fetih faaliyetlerinde bir gerileme meydana geldi. Bu süreçte Müslümanlar içişlerine yoğunlaştıkları için Hz. Osman’ın vefatından sonra (h.36/m.40) ise neredeyse tamamen durdu. Zira siyasî bir belirsizlik ortamında düzenli ordu toplamak çok zordu. Nitekim Hz. Ali, Muâviye ile mücadelesinde yeterli bir ordu hazırlamayı başaramamıştı.²⁷⁵

²⁷² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: I, s. 64/Cilt: V, s. 219.

²⁷³ Belâzürî, **Büldân**, s. 174.

²⁷⁴ Ebû Ubeyde, s. 190.

²⁷⁵ İbnü’l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 313.

Muâviye devrine gelindiğinde devletin hemen hemen her bölgesinde haraç vermek istemeyen insanlar ortaya çıkmıştı.²⁷⁶ Bu sebeple o, vergi gelirlerinde bir gelir kaybı yaşamamak için yönetim merkezlerinde müstakil haraç divânları kurulmasını sağladı.²⁷⁷ Çoğunluğu öşür topraklarından oluşan Arap yarımadası dışında, fethedilen arazilerin büyük bir bölümünü haraç toprakları oluşturunuyordu. Bu toprakların sahipleri fetihlerden sonrada bu toprakları işletmeye devam etti. Bu arazi sahiplerinin çok azı Müslüman olduğu için onların toprakları öşür arazisine dönüştü. Bu dönemde haraç arazilerinin öşür arazilerine dönüştürülmesi mâli açıdan valilerin Muâviye'den yardım istemelerine sebep oluyordu.²⁷⁸

Müslümanlar arasındaki sorunlar nedeniyle malî olarak en fazla zararı gören şehirlerin başında Medîne geldiğini belirtmiştik. Nitekim dönemin Medîne valisi Mervân, divânda kayıtlı olanların maaşlarını ödeyemeyince Muâviye'nin emriyle bu maaşları haraç gelirlerinden ödemek zorunda kaldı. Muâviye buradaki düzensizliğin farkına varınca, ölen ya da ortadan kaybolan kişilerin maaşlarını başkalarının almaması ve divân kayıtlarının tekrar gözden geçirilerek yeniden bir düzenleme yapılması için Medîne'ye özel bir memur gönderdi.²⁷⁹

Muâviye devrinde önceki dönemlerde hiç olmayan bir uygulama daha ortaya çıkmış Kıbtîlerin ödedikleri haraç vergilerinin kişi başına birer kat arttırılmıştır.²⁸⁰

2.3.2. İktâ

İktâ belli bir arazinin, gayr-ı menkûlün ya da bir hak kullanımının devlet eliyle uygun görülen bir kimseye tahsisine denilir.²⁸¹ İktâ arazilerinin en büyük kaynağını, fetihler vasıtasıyla terkedilmiş araziler oluşturunuyordu. İslam tarihinde ilk iktâlara Hz. Peygamber devrinde rastlamaktadır. Bu dönemde Hz. Peygamber hicretten sonra ilk iş olarak muhacirlerin ev edinmeleri için çabaladı. Mesela o, Benî

²⁷⁶ Batâyine, s. 212.

²⁷⁷ Kallek, "Haraç", **DİA**, Cilt: XVI, s. 79.

²⁷⁸ Semhûdî, Cilt: I, s. 290.

²⁷⁹ Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebi Süfyan**, s. 236.

²⁸⁰ Ebû Ubeyde, s. 190.

²⁸¹ Mustafa Demirci, "İktâ", **DİA**, Cilt: XXII, s. 43.

Zühre mahallesinde yer alan bir araziye, muhacirlerin ev yapmalarına imkân sağladı.²⁸²

Emevîler devrinde ise iktâ anlayışı önceki dönemlere nazaran çok farklı bir boyut kazandı. Bu dönemde iktâ arazilerinde ciddi artışlar görülmekteydi. Ama bu artışlar halktan ziyade Ümeyyeoğullarının lehine artış gösterdi. Bu araziler Emevîlerin şahsi malları gibi kullanıldı.²⁸³ Fey başlığı altında da bahsettiğimiz gibi Muâviye, Medîne valisi ve akrabası olan Mervân b. el-Hakem'e, Müslümanların malı kabul edilen Fedek arazisini verilmesi bunun en tipik örneklerindendir.²⁸⁴

Muâviye döneminde Ümeyyeoğulları dışında farklı kesimlere de araziler hibe edildiği görülür. Örneğin tarih konusunda derinliği olan bazı kadınlara “iktâ” verilmişti. Temim kabilesine mensub Cürve bint Mürre adlı bir kadın hem kendi hem de başka kabileler hakkında Muâviye'nin isteği üzerine ona bilgiler vermiştir. Nitekim bu sohbetin sonunda Muâviye, Cürve'ye geliri on bin dirhem olan bir arazi verilmesini emretti.²⁸⁵

Savâfî arazilerinden başka Muâviye'nin kendi parasıyla satın aldığı araziler de mevcuttu. Medîne ve Yemen'den çıkarılan, Tâif şehrinin ücra köşelerinde yaşayan ve ticaret yapan Yahudilerden de araziler satın aldığını ifade edebiliriz.²⁸⁶

2.3.3. Zekât

Muâviye devrinde elde edilen zekâtların dağıtımında öncelik, zekâtın toplandığı bölge halkının idi. Eğer o bölge halkından ihtiyaç sahipleri az ise kalan kısım en yakın bölge halkından ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktaydı.²⁸⁷

Muâviye'nin siyasî çıkarları için zekât gelirlerini verilmesi gereken yerler dışında harcama girişiminde bulunduğu dair örnekler mevcuttur. Nitekim Mervân b. Hakem, Medînelilere ödenen atiyyelerin Medîne gelirlerinden ödenmesi yetersiz olduğu bir zamanda Muâviye, Mervân'a Yemen'den gelecek zekâtla bu açığı kapatmasını emretti. Mervân bu durumu açıkladığında Medîneliler, Yemen'den

²⁸² İbn Sa'd, Cilt: I, s. 74.

²⁸³ İbnü'l-Kesîr, Cilt: X, s. 117.

²⁸⁴ Belâzürî, **Büldân**, ss. 42, 44.

²⁸⁵ Savaş, ss. 443-444.

²⁸⁶ Belâzürî, **Büldân**, ss. 63-64.

²⁸⁷ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204/820), **el-Ümm**, Cilt: II, s. 18.

gelen malların zekât geliri olduğunu ve öksüz ve yetimlere verilmesi gerektiğini, bu sebeple ondan bir dirhem dahî almayacaklarını, kendilerine verilen maaşların fey gelirlerinden karşılanmasını, Muâviye'ye bu durumu yazarak ödeneklerin hemen gönderilmesini ifade ettiler. Bunun üzerine Mervân, ise bu taleplerini Muâviye'ye ilettikten sonra o, ödemelerin geri kalanını derhal Mervân'a gönderdi.²⁸⁸ Muâviye burada nabız yoklayarak insanların geri kalan ödemelerini almak istemeyeceklerini düşündüğü için böyle bir yola başvurmuş olabilir. Muhtemelen gelen tepkiler üzerine geri adım atmış ve hemen maaşları yollamıştı.

Muâviye devrinde bazı kadınların, yukarıda bahsettiğimiz üzere, zekât gelirlerinden maaşların karşılanmaya çalışılması sebebiyle Muâviye'yi eleştirdiklerini görmekteyiz. Akraşa adlı kadın Muâviye'nin vergi politikasını tenkit ederek, zenginlerden toplanan zekât ve sadakanın görevliler tarafından fakirlere ulaştırılması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Muâviye, kadına “Bizim yardımcılarımız, bizi temsil eder” diyerek memurunu savunmak zorunda kalmıştı. Kadın bu duruma çok şaşırdı. Bu konuşmalardan sonra Muâviye bu kadının gönlünü almak için ödediği zekâtının kendisine iade edilmesini emretti. Üstelik zekâtı haricinde bazı hediyelerin verilmesini emretti.²⁸⁹

Bu dönemde en dikkat çeken uygulamalarından biride daha önce hiç görülmemiş olan zekâtın, yılda iki kez alınmasıdır. Muâviye bu uygulamayı başlatan ilk kişidir.²⁹⁰ Bu muhtemelen devletin gelirlerinin yetersiz gelmesi ya da daha da artırılması için başvurulmuş bir uygulamadır.

Muâviye devrinde zekâtın devlete mi hak sahiplerine mi verileceği tartışma konusu olmuştu. Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra bazı Müslümanlar zekâtın kime verileceği konusunda bir yol bulamadıkları için, zekâtın tam manasıyla toplanamaması devletin ekonomik dengesinin bozulmasına sebep oldu. Bu sorunun Muâviye devrinde de devam ettiği görülür. Çünkü mesele, dînî sebeplerden ziyade siyasî sebeplerle ortaya çıkmıştı. Nitekim Muâviye devrinde zekâtın doğrudan devlete değil, direkt ihtiyaç sahiplerine verilmesini savunan kişiler, zaten Emevî yönetimine karşı rezervi olan kimselerdi.²⁹¹

²⁸⁸ Ebû Ubeyde, s. 330.

²⁸⁹ Savaş, ss. 494-495.

²⁹⁰ Ebû Ubeyde, s. 465.

²⁹¹ Ayca, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebi Süfyan**, s. 226.

Muâviye'nin zekât memuru olarak kabilesine mensup kişileri görevlendirdiği dikkatlerden kaçmaz. O, genellikle ailesinden birilerini önemli görevlere getirmemeyi tercih etmekteydi. Fakat Kelb kabilesine zekât toplaması için kardeşinin oğlu Amr b. Utbe'yi âmil olarak göndermişti.²⁹² Bu görevlendirme mâlî konularda kendi ailesinden yaptığı nadir görevlendirmelerden biri kabul edilir.

Maaşlar

Muâviye halife olduğunda Medîne divan kayıtlarında bir düzensizlik fark edince, vefat eden ve nerede olduğu bilinmeyen şahsiyetlerin maaşlarını başka kişilerin almaması için divan kayıtlarının yeniden gözden geçirilmesi amacıyla Medîne'ye özel bir memur görevlendirdi. Böylece devlet gelirlerinin yoktan yere kaybolmasının önüne geçilmiş oldu.²⁹³

Muâviye döneminde çeşitli nedenlerle maaş/atiyye verilmekte ve bu verilen maaşların çoğu siyasî çıkarlara göre eksiltilmekte ya da artırılmaktaydı. Fakat o, çıkarlarına uygun olduğu için genellikle maaşların artırılmasını tercih etmişti. Nitekim Hz. Ali oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin'in atiyeleri Hz. Ömer zamanında 5.000 dirhemdi. Muâviye bu miktarları 200 kat artırarak 1.000.000 dirheme yükseltti. Böylece, en büyük muhalifini siyasetten uzaklaştırma yoluna gitmiş oldu. Bu hususa başka bir örnek olarak, Hz. Peygamberin amcasının oğlu olan Abdullah b. Abbas'a ve Medîne de oturan diğer büyük sahabe çocuklarına yüksek miktarda maaş bağlaması verilebilir. Medine halkından bazılarının Muâviye'den aldıkları atiyeleri zevk ve sefâ sürmek için Medîne halkına dağıttıklarına dair rivayetlere rastlamak mümkündür. Hatta bazılarının bütün maaşını şarkıcı ve şairlere verdikleri, bunların başında cömertliğiyle tanınan Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in çektiği nakledilmiştir. Nitekim onun, Şam'da Muâviye'yi ziyarete gittiğinde maaşını alır almaz Medîne'ye döndüğü ve bu maaşının tamamını Medîne halkına dağıttı rivayet edilir.²⁹⁴

²⁹² İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Beyrut, 1414, Cilt: XI, s. 464.

²⁹³ Zübeyrî, s. 154.

²⁹⁴ Zeydân, Cilt: II, ss. 318-320.

Muâviye tarafından kendilerine maaş verilen bir başka grup da şairlerdir. Şairlerin hicivlerinin kendine ve yönetimine yönelmesini istemeyen Muâviye, daima şairlerin gönüllerini yapmaya çalışmış ve onlara maaş bağlamıştı.²⁹⁵ Fakat kendine muhalif olmayan hatta akrabalığı bulunan Kays kabilesine mensup kişilere de maaş vermemeyi tercih etmişti.²⁹⁶ Görüleceği üzere Muâviye kendisini destekleyenlerden ziyade ona karşı cephe alanlara maddi yardımlarda bulunmuştur.

Mevâlîye maaş verme konusuna gelince, bu konuda ilk uygulama Muâviye tarafından yapıldı. O düzensiz de olsa mevâlîye ilk defa maaş tahsis eden devlet başkanıydı. Devlet ordusunda yer alan ve savaşılan her mevâlîye aylık on beş dirhem tahsis etmiş; ama söz konusu maaşlar kendilerine düzenli olarak değil, çok nadir k verilmişti. Zira çoğunlukla valiler, onları aynî ve nakdî yardımda bulunmadan istihdam etme yolunu tercih etmekteydi.²⁹⁷

Yine bu dönemde devlet maliyesinin önemli gelir kaynaklarını ziraat oluşturduğu için maaşların yerlerine ulaştırılması ve akabinde bu ödeneklerden gerekli harcamaların yapılabilmesi, vergilerin ve zirâî mahsullerin toplanmasıyla elbette doğrudan ilişkiliydi.²⁹⁸

Muâviye döneminde çocuklara tahsis edilen ödemeler, önceki dönemlerden farklılık göstermiştir. Hz. Ömer devrinde çocuk doğduğu anda ve sütten kesilinceye kadar ailelerine, düzenli olarak divândan atıye ödeniliyordu. Bu maaşlar Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde de aynen devam etmişti. Fakat Muâviye başa geçince bu ödemelerin kaldırılmasına karar verdi.²⁹⁹

Bu dönemde Aynı zamanda siyasî amaçlarla bazı şahısların maaşlarının artırıldığı, şairlere, küçük çocuklara ve düzensizde olsa Mevâlîye maaş verildiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemde memur, kadı, fakîh, kârîler ve imamların maaşları bağlı bulundukları valilik tarafından karşılanarak yürütülmekte olduğu sonucuna varmaktayız.³⁰⁰

²⁹⁵ İbn Asâkîr, Cilt: 34, s. 190; Zeydân, Cilt: II, s. 323.

²⁹⁶ Zeydân, Cilt: II, ss. 318-320.

²⁹⁷ İbn Abdîrabbih, Cilt: V, s. 148; Zeydân, Cilt: II, s. 349.

²⁹⁸ Fâsî, Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 832/1429), **Şifâ'ü'l-Garâm bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm**, I-II, Beyrût, 2000, Cilt: I, s. 419.

²⁹⁹ Ebû Ubeyde, ss. 303-306.

³⁰⁰ Batâyine, s. 213.

2.3.4. Mekke (Kâbe) Evlerini Kiraya Vermenin ve Satın Almanın Mekruh Olması Hususunda Uygulamalar

İslam'da Kâbe civarındaki evlerin kiraya verilmesi konusunda farklı uygulamalar mevcuttur. Hz. Peygamber bu evlerin kiralanmamasını ve buralara yeni ev inşa edilmemesini insanlara öğütlüyordu. Bu tavsiye, Kâbe'nin hac merkezi olması hasebiyle korunmak istenmesinden ileri gelmektedir.³⁰¹ Hz. Peygamber'in uygulamalarına örnek olarak şunu verebiliriz; Hz. Âişe bir gün Hz. Peygamber'den Mekke'de kendisi için bir bina yapmasını istemiş Hz. Peygamber ise, "Mekke, buraya ilk yerleşenler için aydınlanmış bir yerdir. Kim Mekke'deki evlerin kirasını yerse ateş yemiş olur" diyerek karşılık vermişti.³⁰² Bu yasakla ilgili birçok rivayet nakledilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- "Kim Mekke evlerinin kira gelirini harcarsa karnını ateşle doyurmuş olur.

- Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Mekke'nin halkı Araplardan bir kabileydi. Onlar gölgelikleri dahî kiraya verirler bunun yanında suyu da satarlardı. Allah onların yerine Kureyş kabilesini getirdi. Onlar gölgeliklerde insanları ücretsiz gölgelendirir ve su dağıtırlardı.

- Peygamber Mekke'nin evlerinin satılmasını ve kiraya verilmesini yasaklamıştı."³⁰³

Hz. Muhammed'in, Hac merkezinin korunması amacıyla Mekke evlerinin kiraya verilmesi/satın alınması yasağı Raşid Halifeler devrinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem Mekke evlerinin kiralanmasının yasak olmasıyla ilgili rivayetlerden bazıları ise şunlardır:

- "Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Mekke'deki evler kiraya verilmez ve satılmazdı. İhtiyacı olan evinde oturur, evine ihtiyacı olmayan evini başkasına verirdi.

- Hz. Ömer, Mekke evlerinin kapılarının, gelen misafirlere kapatılmasını yasakladı.

³⁰¹ Kister, s. 34.

³⁰² Belâzürî, **Büldân**, s. 51; Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 427/1035), **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, Cidde, 2015, Cilt: 18, s. 334.

³⁰³ İbn Habîb, s. 181; Ezrakî, Cilt: II, s. 163; Belâzürî, **Büldân**, ss. 51,53.

-Hz. Ömer, hac mevsiminde kölelerle hayvanları Mekke'den çıkartarak, Mekke'de evinin kapısını kapatma ihtimali olan hiç kimseyi burada bırakmazdı.³⁰⁴

Hz. Peygamber ve Râşid Halifelerin aksine Muâviye, Mekke ve Medîne civarında pek çok ev satın aldı.

Muâviye Hicâz'da bazen yeniden inşa ettirerek bazen de satın almak suretiyle ev sahibi olmaktaydı. Onun, 4.000 işçinin çalıştığı Hicâz'da toprakları vardı.³⁰⁵ Şimdi bu mülkleri ele almaya çalışacağız.

Mekke'de Bulunan Mülkleri

Dâru'n-Nedve: Muâviye b. Ebî Süfyân halife iken Ebû'r-Ruheyn el-Abderî'den 100.000 dirheme burayı satın aldı. Daha sonra Şeybe b. Osman burada hakkı olduğunu ve evin ortağı olduğunu iddia etmiş, Muâviye de gerekli parayı getirmesi karşılığında burayı vereceğini söyledi. Şeybe akşam sana parayı getireceği söyleyerek oradan ayrıldı. Şeybe parayı getirdiğinde ise Muâviye biraz düşünmek için zaman istemiş ve satın aldığı bu eve girdikten sonra arka kapıdan çıkarak Mekke'den ayrılmıştı.³⁰⁶

Beldah Duvarı: Mekke'de "Beldah" olarak bilinen duvarın çevrelediği arsayı Muâviye satın almıştır. O, bu arazinin yanında bulunan İbnü'l-Âs ve Süfyan Duvarı olarak bilinen arazilerdeki su kaynaklarını da satın aldı.³⁰⁷

Dâru'l-Beyza: Beyaz ev manasına gelmekteydi. Bu ismin verilme sebebi evin dış kısmının kireçle sıvanmasıdır. Bu evin kapısı Merve Tepesine bakmaktaydı. Bu evin Muâviye tarafından inşa ettirildiği rivayetin yanında satın aldığı da zikredilir.

Dâru'r-Rakta: Kırmızı tuğlalar ve alçı ile inşa edildiği için bu ismi almıştı.

³⁰⁴ Ezrakî, Cilt: II, s. 164; İbnü'l-Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm**, Riyad, 1999, Cilt: V, s. 410; İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126), **el-Beyân ve't-Tahsîl**, XX, Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut-Lübnan, 1988, Cilt: III, s. 405.

³⁰⁵ Umar Abû'n-Nasr, **Umar b. al-Khattab**, Beyrut, 1935, s. 147'den aktaran S.M. Hasanuz Zaman, **Economic Functions of an Islamic State**, The Islamic Fondation, Leicester, 1991, s. 360.

³⁰⁶ Ezrakî, Cilt: II, s. 253/Cilt: III, s. 267; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: I, s. 53; Hasanuz Zaman, s. 318.

³⁰⁷ Ezrakî, Cilt: II, s. 230; Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî (ö. 733/1333), **Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb**, Kahire, 1423, Cilt: 33, s. 210.

Dâru'l-Beyza'nın hemen bitişiğinde bulunmaktadır. Sittü'l-Mütekâtıra'nın hemen yanında yer almaktaydı. Bu evi Muâviye, İbrâhim b. Zekvân adlı kişiden satın aldı.

Dâru'l-Merâcil: Buraya Muâviye'ye ait sarı kazanların bulunması sebebiyle merâcil ismi verilmişti. Bu kazanlarda hacılara yemek pişirilirdi. Bunun yanı sıra ramazan ayında da yemek pişirilmekteydi. Darü'l-Rakta'nın hemen yanında yer almaktaydı. Bu ev Muâviye tarafından Adiy b. Ka'b'ın ailesinden satın aldı.

Dâr-u Bebbe: Darü'l-Merâcil'in yanında yer almaktaydı. "Bebbe" ismi Abdullah b. Hâris b. Nevfel'e denilmekteydi. Bu ev Muâviye tarafından inşa ettirildi.

Dâr-u Seleme b. Ziyâd: Dâr-ı Bebe'nin yanında yer almaktaydı.³⁰⁸ Muâviye'ye ait evdi. Bu ev hakkında klasik kaynaklar çok kısa bahsetmektedirler.

Dâr-u Evs: Muâviye, ayakkabıcılar sokağında yer alan bu evi Huzaâ Kabilesinden satın aldı. Burada kasaplar ve demirciler vardı. Burası "Dâr-u Ümmü İbrahim" ismiyle de bilinmekteydi.³⁰⁹

Dâr-u Sa'd: Muâviye burayı Sa'd b. Ebû Talha'dan satın aldı. Bu kişi Muâviye'nin azatlısıydı. Evin içerisinde yer alan duvarlarda resimler vardı.³¹⁰

Dâr-u Şi'b: Seniyye'de bulunan bu ev Benî Cumah'ın idi. Bu evi onlardan Muâviye satın aldı.

Dâr-u Ca'fer: Seniyye'de bulunan bu ev Benî Adî'nin idi. Bu evi Muâviye satın aldı.

Dâru'l-Haddâdîn: Demirciler konağı anlamına gelmektedir. Dâr-u Malillah da denilmekteydi. Sûkulleyl'de bulunan bu ev, hastaların kalması ve fakirlerin yemek ihtiyaçları için kullanılırdı.³¹¹

Dâr-u Ziyâd: Serât, Tâif veya başka bir yerden bir kafilé geldiği zaman buğday, arpa, yağ ve bal ürünleri bu evin önünde indirilerek satışa sunulurdu. Muâviye, Ziyâd b. Sümeyye'yi kendi nesebine kattıktan sonra, ona Mekke'nin en şerefli konağını vereceğini ifade ederek burayı kendisine vermişti.

Dâru'd-Deylemî: Deylemî dağı üzerinde yer almaktadır. Muâviye'nin kölesi Deylemî tarafından inşa edildiği için bu isimle anılıyordu.

³⁰⁸ Ezrakî, Cilt: II, s. 237; Fâkihî, Cilt: III, s. 254; Fâsî, *El- 'İkdü's-Semîn Fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, I-VII, Beyrut, 1998, Cilt: I, s. 17.*

³⁰⁹ Ezrakî, Cilt: II, s. 234; Fâkihî, Cilt: III, s. 250; Fâsî, *El- 'İkdü's-Semîn Fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn, Cilt: I, s. 16.*

³¹⁰ Ezrakî, Cilt: II, s. 238; Fâkihî, Cilt: III, s. 254; Fâsî, *El- 'İkdü's-Semîn Fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn, Cilt: I, s. 18.*

³¹¹ Ezrakî, Cilt: II, s. 239; Fâsî, *El- 'İkdü's-Semîn Fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn, Cilt: I, ss. 12, 18.*

Dâr-u Hamza: Süveyka kuyusunun yakınındaydı. Bu evi Muâviye, Âl-i Ebû'l-A' ver es-Sülemî'den satın aldı.³¹²

Dâr-u Hammâm: Abdullah b. Âmir b. Kureyz'e ait olan bu ev Muâviye'ye intikal etti. Bu ev elma ağacından yapılmıştı.³¹³

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz kayda değer bilgilerin yanında Fakîhî (h.278/m.891)'de geçen bir diğer önemli bilgi ise Muâviye'nin Mekke'de ateşte kızartılmış tuğla ve alçılarla ev inşa eden ilk şahıs olmasıdır.³¹⁴ Aynı zamanda bir rivayette Kâbe yakınında bulunan evlerin kapılarının olmadığı, buraya ilk kapı inşa ettirenin Eymen b. Hatîb b. Ebî Beltea olduğu, başka bir rivayette ise ilk kapı inşa ettirenin Muâviye olduğu nakledilmektedir.³¹⁵ Bunlara ilaveten Mekke'de ilk defa kuyu kazan ve meyve bahçeleri oluşturmaya çalışan şahıs da Muâviye olmuştu. O, kazdığı bu kuyular içerisinde meyveler ve bitkiler yetiştirmekteydi. Bu konuyu özetle Abdullah b. Abbas Muâviye'nin bu kuyuları için “Biliyorum, bir vadi altın ile dolup taşmaktadır” demiştir.³¹⁶

Tüm bu gelişmeler yaşanmaktayken Muâviye'nin bina yapma ve bahçe sahibi olma girişimlerine şehrin çehresinin değişmesine karşı çıkan dindar insanlar tarafından, buranın hac ve binek hayvanlarının rahatça ikame etmeleri için korunması gerektiği düşüncesi ile karşı çıkılmaktaydı.³¹⁷ Ona tepki gösterenlerden biri ise Hz. Âişe idi. O, Muâviye'yi inşa ettiği gösterişli yapılar sebebiyle azarlayınca, Muâviye, Hz. Âişe'ye insanların barınacak yer bulamadıkları için buna ihtiyaç duyduğunu ve bunun onlar için bir sadaka niteliğinde olduğunu belirtti.³¹⁸ Muâviye'yi meyve bahçeleri oluşturmaya nedeniyle Abdullah b. Safvân'da eleştirenler arasındaydı.³¹⁹ Bu insanlar tepkilerini temelde “...bütün insanlara eşit ve ibadet yeri olarak bahşettiğimiz Mescid-i Haram'dan insanları alıkoyanlara ve adaletten ayrılanlara şiddetli bir azap vardır...” ayetine dayandırmaktaydılar.³²⁰

³¹² Ezrakî, Cilt: II, s. 240; Fâsî, *El-'İkdü's-Semîn Fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, Cilt: I, ss. 16, 26.

³¹³ Fakîhî, Cilt: III, s. 252.

³¹⁴ Fakîhî, Cilt: III, s. 198.

³¹⁵ Kister, s. 38.

³¹⁶ Kister, s. 40.

³¹⁷ Kister, ss. 35-36.

³¹⁸ Fakîhî, Cilt: III, s. 254; Kister, s. 39.

³¹⁹ Kister, s. 41.

³²⁰ *Hac Sûresi*, 22/25; Kister, s. 37.

Medine’de Bulunan Mülkleri

Hall Köşkü: Buranın arazisi Hz. Peygamber’e hibe edildi. Hz. Peygamber ise burayı Hassân b. Sâbit’in kardeşlerine vermek istemiş fakat onlar bu teklifi kabul etmeyince arazi Hassân b. Sâbit’e kalmıştı. Hassân ise burayı Muâviye’ye 100.000 dirheme sattı. Muâviye, Mervân b. Hakem ve Numân b. Bişr’i görevlendirerek bir rivayete göre Medîneliler, bir başka rivayette ise Ümeyyeoğulları için korunma amaçlı bir kale yapılmasını emretmiş ve akabinde burası inşa edilmişti. Burası yol kenarında bulunduğu için Hall Köşkü olarak anılmaktaydı. Aynı zamanda Beni Cedîde Kalesi olarak da bilinmekteydi.³²¹

Şerîd Tepesi: Burada hurma ağaçları ve üzümler bulunmaktaydı. Muâviye, Medîne’ye gelip bu araziye sahibinden istemiş, fakat arazi sahibi bu talebi kabul etmemişti. Fakat daha sonra mülk sahibi kararından vazgeçerek araziye Muâviye’ye sattı.³²²

Muâviye, Medîne’de 180.000 dirheme Hz. Safiyye’nin, 180.000-200.000 dirhem arasında da Hz. Âişe’nin hücrelerini satın aldı.³²³ Bunun yanında, Hz. Hatice’nin doğduğu ve vefat ettiği, Hz. Peygamber ile yaşadığı ve Medîne’ye hicret edince Akîl b. Ebî Tâlib’e sattığı evi, Muâviye halife olunca Muâviye’ye sattı. O ise burayı mescit yaptı.³²⁴ Aynı zamanda Muâviye’nin, Medine pazarı yolunda Hakîm b. Hizâm el-Esedî adlı kişinin evinin yakınında bir eve³²⁵; Hz. Peygamberin Osman b. Ebî’l-Âs es-Sekafî’ye ikta edip daha sonra Osman’ın oğluna devrettiği Âli Hurâş adlı evin yanında bulunan arsaya³²⁶ ve Hz. Ömer’in vefatından sonra borçlarından dolayı satılan Dâru’l-Kazâ adlı eve sahip olduğu anlaşılmaktadır.³²⁷

Muâviye’yi lüks binalar inşa etmesi sebebiyle eleştirenlerden bir diğeri de Hz. Ömer’in oğlu Abdullah idi. O, Muâviye’ye şöyle diyordu: “Eğer bu binalar hazine

³²¹ İbn Zebâle, s. 238; Semhûdî, Cilt: III, 133/Cilt: IV, s. 133.

³²² İbn Zebâle, s. 225; Semhûdî, Cilt: III, 206.

³²³ İbn Sa’d, Cilt: VIII, s. 131; Semhûdî, Cilt: II, s. 55.

³²⁴ Ezrakî, Cilt: II, s. 246; İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), **Müsîrû’l-Garâmi’s-Sâkin İlâ Eşrefi’l-Emâkin**, y.y., 1995, Cilt: II, s. 83; Fâsî, **Şifâ’ü’l-Ğarâm bi-Ahbârî’l-Beledi’l-Harâm**, Cilt: I, s. 360; Fâsî, **El-‘İkdü’s-Semîn Fî Târîhi’l-Beledi’l-Emîn**, Cilt: VI, s. 95.

³²⁵ Koçyiğit, s. 112.

³²⁶ Koçyiğit, s. 123.

³²⁷ Koçyiğit, s. 111.

parasıyla yapılmışsa sen ihanet edenlerdensin, eğer kendi paranla yaptırdıysan sen israf edenlerdensin”³²⁸

Tâif’de Bulunan Mülkleri

Ümeyyeoğulları ile Tâif’te yönetimde söz sahibi Sakiflilerin ilişkileri çok eski zamana dayanmaktaydı. Ümeyyeoğulları’ndan bazı kişiler, Tâif’te Sakiflilere ait arazileri satın almışlardı. Yine Hz. Osman ve Ebû Süfyân gibi önemli şahsiyetler Mekke’de bulunan arazilerini Tâif’teki arazilerle değiştirmek suretiyle orada arazi sahibi oluyorlardı.³²⁹ Muâviye de Tâif’den arsa satın almıştı. O, Medîne ve Yemen’den sürülen şehrin ücra köşelerinde yaşayan ve ticaretle geçimini sağlayan Tâiflilerden de mal ve mülk satın almıştı.³³⁰

Muâviye’nin buradaki arazilerin zamanla Kureyş’e geçtiği ve bunun bir sonucu olarak satın aldığı bu yerlere istediği insanları yerleştirmesi görülmektedir. Kister’in kitabında bu durumu özetleyen şu ifadeler yer almaktadır: “O da babası gibi Tâif’in topraklarını ele geçirmek için, arazilerini çepeçevre kuşatmak ve burada Kureyş’in etkin olması için uğraştı.”³³¹

Kâbe civarında bulunan evlerin kiralanması ve alınıp satılması konusu İslam âlimleri tarafından tartışılmış ve görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili çeşitli çalışmalar mevcuttur.³³²

Sonuç olarak rivayetlerden Muâviye’nin Hicâz bölgesinde birçok mülk sahibi olduğu anlaşılmaktadır. O, bu malları satın alma ya da yeniden inşa ederek elde etmişti. Bu arazi ve evlerin bazılarının ne amaçla kullanıldığını klasik kaynaklar bize aktarmış olsa da bazıları hakkında sadece isimlerini zikretmekle yetinmişlerdir. Satın alınan mülklerin özelliklerine bakıldığında, bu malikânelerin meslek atölyeleri, dükkânlar ve kârı artırmak amacıyla ticaret mallarının stoklanması için satın alındığı görülmektedir.³³³ Muâviye’nin Hicâz bölgesinde bu kadar arazi sahibi olmaya

³²⁸ Yeniçeri, s. 363.

³²⁹ Aycan, **Saltanat Giden Yolda Muâviye b. Ebi Süfyan**, s. 155.

³³⁰ Belâzürî, **Büldân**, s. 64.

³³¹ Kister, s. 153.

³³² Ayrıntı için bkz. Hasan Eryılmaz, **Mekke Evlerinin Satışı ve Kiralanmasına Dair Hadislerin Kaynak Değeri ve Bu Hadislere Fıkhi Mezheplerin Yaklaşımı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Eskişehir, 2018.

³³³ Kister, s. 35.

çalışması elbette boşuna değildir. O, Taîf'te babasının mal ve mülk sahibi ve ticarî ilişkileri vasıtasıyla Tâiflilerin desteğini almayı başarmıştı. Muhtemelen o, aynı stratejiyi Mekke ve Medîne şehirlerinde uygulayarak taraftar sayısını artırma gayreti içine düşmüştür.

Son olarak bu dönemde devlet maliyesinin istikrarlı olduğu ve devletin ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olduğundan şüphe yoktur.³³⁴

2.4. SİYASÎ HAYAT

Muâviye dönemi fetihler sonucunda ülke sınırları Buhâra'dan Kayravan'a, Güney Yemen'den İstanbul sınırlarına, Hicâz'a, Şam'a, Mısır'a, Fas'a, Irak'a, Cezire'ye, Ermenistan'a, Anadolu'ya, İran'a, Horasan'a ve Ceyhun Nehrini'nin daha da ilerisine kadar genişledi.³³⁵

Bu dönemde İslam dünyası dört ana bölgeye ayrılarak yönetiliyordu. Bu bölgeler Hicâz, Irak, Mısır ve Suriye idi. Buraları yöneten kişilerin en önemlileri, elbette “Dühât-ı Arab” ismiyle adlandırılan Amr b. el-Âs, Muğîre b. Şu'be, Ziyad b. Ebîh gibi şahsiyetlerdi. O, halifeliği boyunca daha önce de belirttiğimiz üzere isimlerini zikrettiğimiz bu şahsiyetleri yanına çekerek daima memnun etmeye çalıştı. Bu kişiler yönettikleri bölgelerde her türlü sorunla baş edebilecek siyasî yeteneklere ve dehaya sahiplerdi. Mesela Mısır'ın bütün gelirleriyle beraber Amr b. el-Âs'a devretmesi bunun en güzel örneğidir. Nitekim Amr, Mısır içerisindeki atamaları kendi başına yapmaktaydı. Böylece Muâviye Mısır gibi büyük bir bölgenin kontrolünü rahat bir şekilde elinde tutmaktaydı.³³⁶ Şimdi bu bölgenin genel olarak güvenlik, valilik, genel siyaset ve hac emirleri gibi konularının yanı sıra bölgede en önemli şahsiyetler olan Hz. Hasan'nın, Mervân b. Hakem'in, Saîd b. el-Âs'ın ve Ebû Hüreyre'nin, Muâviye'nin siyasi hayatındaki yerine değineceğiz.

³³⁴ Batâyine, s. 218.

³³⁵ Dîneverî, s. 139.

³³⁶ Halîfe b. Hayyât, Cilt: I, s. 204.

Güvenlik

Muâviye'nin yönetim anlayışına baktığımızda onun güvenlik konularını önceki halifeler gibi çok önemseydiği görülmektedir. Burada Muâviye'nin ordu, maksûre, hâciblik ve istihbarat uygulamalarını siyasî bağlamda ele alacağız.

Muâviye halifeliği boyunca orduya çok önem verdi. Bunun nedeni devletin temelini ordunun oluşturduğunu çok iyi bilmesiydi. Örnek olarak İslam tarihinde profesyonel orduya ilk olarak Muâviye ile birlikte geçildiği gösterilebilir.³³⁷

Günümüze ulaşan tarihî camilerde görülen maksûre de Muâviye'nin kendini korumak için aldığı tedbirlerden biridir. Halka fiziki olarak çok yakın durmak istemeyen Muâviye, Mescidlerde “Maksûre” olarak bilinen yeri ilk inşa ettiren halife oldu.³³⁸

Güvenlikle ilgili olan bir diğer kavram ise “Hâciblik”tir. İslam'da, gelen elçileri belli kurallara göre karşılamakla görevli “Hâciblik” olarak adlandırılan kurumun ilk temelleri Hz. Muhammed devrinde atılmıştı. Râşid Halifeler devrinde ise kapıda hâcib bulundurulmakla birlikte bir sistem mevcut değildi. Muâviye ile birlikte sistemleşerek “Hâciblik” adı verilen kurum meydana getirildi. Muâviye'den sonra ise bütün Emevi halifeleri kapılarında bir Hâcib görevlendirmekteydiler.³³⁹

Yine emniyetle ilgili bir diğer konu istihbarattır. Emevilerde Sâhibu'l-Haber yani istihbaratla görevli kişilerin de görevlendirildiğini kaynaklarda görmekteyiz. Elbette bu devlet için çok önemli bir meseleydi. İstihbarat görevlileri bazen halifeler bazen de valiler tarafından atanmaktaydı. Bunlar olayları doğrudan en yetkili kişiye ulaştırmakla görevlendirilmekteydiler.³⁴⁰ Buna çok önem veren Ömer b. el-Hattâb, Ziyad b. Ebîh ve Muâviye b. Ebî Süfyân, istihbarat teşkilatından çok iyi yararlanmasını bilmişlerdi.³⁴¹

Valiler

Muâviye valilerini seçerken çok ihtiyatlı davranmıştır. Halifelğe geldiğinde “Arabın Dört Dâhisi” olarak kabul edilen, Muğire b. Şu'be, Amr b. el-Âs ve Ziyad b.

³³⁷ Mustafa Zeki Terzi, “Emevilerde Kara Ordusu Teşkilatı”, **OMÜİFD**, 1995, s. 15.

³³⁸ İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 127.

³³⁹ İbn Haldûn, Cilt: I, s. 359; Avcı, s. 36.

³⁴⁰ Ramazan Altınay, **Emevilerde Günlük Yaşam**, Ankara, 2006, ss. 121, 122.

³⁴¹ Altınay, s. 122.

Ebîh'den aktif bir şekilde yararlanarak böylece halifeliğine güç kattı. Burada takip ettiği ince çizgi göze çarpmaktadır. Nitekim o her kesimin gönlünü almaya çalıştı. Örneğin Irak bölgesini Sakif Kabilesi'nin (Ziyâd b. Ebîh'in mensubu olduğu kabilenin) Mısır'ı da Amr b. el-Âs ve Hicâz bölgesini de Ümeyyeoğulları uhdesine verdi.³⁴² Bu şahsiyetlerin siyâsi yetenekleri de meşhurdur. Örneğin Ziyad, bütün meseleleri çözmedeki kabiliyeti ve sertlikle işlerini halletmesi; Amr b. el-Âs, hazır cevap ve pratik zekâlı olması; Muğire b. Şu'be ise sorunları politik yol takip ederek çözme gibi kişisel özelliklere sahip birer devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴³

Yukarıda belirttiğimiz üzere Muâviye vali seçiminde çok dikkatlidir. O, valilerini daha önceden çok iyi tanıma fırsatı bulduğu kişilerden seçmeyi tercih etmekteydi. Örneğin halife olmadan önce dahî daima görüşleri ve yardımlarını aldığı Amr b. el-Âs Muâviye gibi babasının işi gereği ticaretle içli dışlı olmuş ve Ebû Süfyân liderliğindeki ticarî kervanlara katılmıştı.³⁴⁴ Buna ilaveten Amr, Uhud Savaşı'nda (h.3/m.625) yine Ebû Süfyân'la birliktedir. Mekke'den hareket eden ordunun süvâri birliklerine Safvan b. Ümeyye ve Amr b. Âs komutanlık ederken, başkomutanlık görevinde ise Ebû Süfyân vardı.³⁴⁵ Uhud Savaşı'nda önemli görevlerde bulunan Amr, Hendek Savaşı'nda (h.5/m.627) da Ebû Süfyân'la birlikte ordu komutanlığında görev yaptı.³⁴⁶ Görüleceği üzere babası vasıtasıyla çok iyi tanımaktadır. Elbette o, Amr'ı sadece babasıyla olan münasebeti vasıtasıyla değil, aynı zamanda kardeşi Yezîd b. Ebû Süfyân münasebetiyle de tanıma fırsatı bulmuştu. Bu iki şahsın karşılaşması daha önce de bahsettiğimiz üzere Ecnâdeyn Savaşı'nda (h.13/m.634) meydana geldi. Bizans'a karşı yapılan bu savaşta Yezîd b. Ebû Süfyân ve Amr b. el-Âs ordu komutanı olarak görev yapmışlardı.³⁴⁷ Ecnâdeyn Savaşı'nın yanı sıra Amr ve Yezîd Suriye'nin merkezi olan Dımaşk'ı müslümanlar ele geçirdikleri vakit ordu komutanı olarak görev almışlardı.³⁴⁸

Burada dikkat çeken bir husus Muğire b. Şûbe, Amr b. el-Âs ve Ziyad b. Ebîhi, Muâviye ile aynı anda ilk olarak Hz. Ömer zamanında görevlendirilmeleridir.

³⁴² İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 245.

³⁴³ İbn Sa'd, Cilt: II, s. 351.

³⁴⁴ Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, Cilt: I, s. 132; İbn Hişâm, Cilt: I, s. 606.

³⁴⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: I, s. 220.

³⁴⁶ İbn Sa'd, Cilt: II, s. 67.

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 260.

³⁴⁸ İbnü'l-Kesîr, Cilt: VII, ss. 20-22.

Bu insanların siyasî dehasının farkında olan Hz. Ömer onları her hac döneminde Mekke'ye çağırmakta ve halkın şikâyetlerini göz önünde bulundurarak bu kişileri hesaba çekmekteydi.³⁴⁹ Mesela Mısır valisi Amr b. el-Âs'ın, valiliğe geldikten sonra malının ciddi oranda arttığı şikâyeti kendisine ulaştığında Amr'ın mal varlığının yarısına el koyması için Muhammed b. Mesleme'yi görevlendirdi.³⁵⁰ Görüleceği üzere Muâviye de vali seçiminde Hz. Ömer'e benzer uygulamalarda bulunmuştu.

Hicâz bölgesine baktığımızda klasik kaynaklar, Muâviye'nin halifeliği devrinde Hicaz'daki siyasî uygulamalardan ziyade, Irak ve Şam bölgesi uygulamalarından daha çok bahsetmektedir. Bunun en önemli nedeni olarak Hicâz'ın siyasî açıdan Irak ve Şam bölgesine göre daha durgun olması gösterilebilir. Nitekim bu dönemde özellikle Irak'da siyasî olaylar bitmek bilmiyordu.

Hicâz bölgesi Muâviye devrinde Medîne merkezli tek bir elden yönetilmekteydi. Medîne'nin başkent olması Hz. Peygamber ile başlayıp Hz. Osman dönemine kadar devam etti. Fakat Hz. Ali'nin halifeliğe geçmesiyle beraber 36/656 yılında başkent Kûfe şehrine taşındı(h.36/m.656). Kûfe ise İslam devletine kısa bir süre başkentlik yaptıktan sonra Muâviye'nin halife olmasıyla birlikte yönetim merkezi Şam'a nakledildi.³⁵¹

Muâviye, Halife olduktan sonraki süreçte devlet yönetiminde, Hz. Osman'ın yaptığı gibi önemli görevlerde akrabalarını istihdam etmeyi tercih etmedi. Fakat yakın akrabalarını tamamen yönetimden de uzaklaştırmadı. O, Mervân b. el-Hakem, Sâid b. el-Âs ve Abdullah b. Âmir gibi Hz. Osman döneminde görev alan önemli şahısları genelde sembolik olarak görevlere getirdi. Örneğin Mervân b. el-Hakem ve Sâid b. el-Âs, önceki dönemlerde olduğu kadar siyasî bir ağırlığı olmayan Hicâz valiliğine tayin edilmişti.³⁵²

Muâviye, yukarıda değindiğimiz gibi yönetimi boyunca Hicâz'ı kendi akrabalarının kontrolüne bıraktı. Yine Hac Emirlerinin tamamını da Ümeyyeoğullarından seçti. Onun böyle bir politika izlemesinin temel sebeplerinden biri Araplar arasında nüfuz sahibi kişilere görevler vererek onları kontrol altında tutmak; diğeri ise kendi ailesinden gelecek tepkileri bertaraf etmektir. Aynı zamanda

³⁴⁹ İbn Sa'd, Cilt: III, s. 293; İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 13.

³⁵⁰ Taberî, Cilt: IV, ss. 112, 121, 122.

³⁵¹ Semhûdî, Cilt: II, s. 10.

³⁵² İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 245.

Hicâz bölgesine atadığı valileri bu görevde fazla tutmamıştır. İlk olarak Hicâz bölgesi valiliğine Mervân b. el-Hakem'i atamış, sonra ise Mervân'ı azlederek yerine Sâid b. el-Âs'ı getirmiş, sonra tekrar Said'i azlederek yerine Mervân'ı atamış, aradan dört yıl geçince ise Velid b. Utbe b. Ebû Süfyân'ı valiliğe getirmişti.³⁵³ Muâviye'nin vefat ettiği vakit de Medîne valisi Velid b. Utbe b. Ebû Süfyân idi.³⁵⁴

Muâviye'nin vali seçiminde yukarıda da değindiğimiz gibi Hz. Ömer'in takip ettiği siyasete yakın bir yol takip ettiğini görmek mümkündür. Nitekim Hz. Ömer, on yıllık halifeliği boyunca, kendi kabilesine mensub kişileri valilik ve ordu komutanlığı gibi üst düzey bir göreve getirmedi. Hicâz'da ki vali seçiminde akrabalarını görevlendirmesini de hesaba kattığımızda Muâviye'nin, aslında Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın takip ettiği siyasetin orta yolunu seçerek hem kendi kabilesi olan Ümeyyeoğullarını hem de Hz. Osman'ı eleştiren grupları yatıştırmak istediği söylenebilir. Nitekim Muâviye halifeliğini, Hz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırma üzerine bina etmişti.

Muâviye'nin vali seçiminde dikkatimizi çeken bir husus, valilerini ya Mekke fethedildiği zaman ya da Mekke'nin fethedilmesine çok kısa bir zaman kala Müslüman olanlardan seçmiş olmasıdır. Bu valilerin İslâm'a giriş zamanları şöyledir:

Basra valisi Ziyâd b. Ebîh h.9/m.630 yılında (h.14/m.635 yılında Müslüman olduğu da zikredilir),³⁵⁵ Kûfe Valisi Muğîre b. Şu'be h.6/m.628 yılında,³⁵⁶ Mısır valisi Amr b. el-Âs h.6/m.629 yılında,³⁵⁷ Hicâz valisi Mervân b. el-Hakem 9/m.630, Sâid b. el-Âs ise müslüman olmuştu.

Hicâz Genel Siyâseti

Muâviye halife olduktan sonra Medînelilere hitaben hilafete onların isteğiyle değil kılıçla geldiği ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yolundan gitmeyi istemediği ifade etmişti. Yine o, Hz. Osman gibi olmak istemesine rağmen gönlünün tam olarak buna razı olmadığını, onları en iyi yönetebilecek kişinin kendisi olduğunu, kendisine kılıçla gelmeyene kılıçla gitmeyeceğini ve sadece dillerinde olanı görmezlikten

³⁵³ İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 106; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 212; İbn Haldûn, Cilt: III, s. 19.

³⁵⁴ Dineverî, s. 227.

³⁵⁵ İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", **DİA**, Cilt: 44, s. 480.

³⁵⁶ İrfan Aycan, "Muğîre b. Şu'be", **DİA**, Cilt: 30, s. 376.

³⁵⁷ Ahmet Önkâl, "Amr b. el-Âs", **DİA**, Cilt:3, s. 79.

geleceğini ifade söylemişti. Maddî konuda ise Medînelilere haklarının tamamını vermeyeceğini dile getirerek şu sözü söyledi: “Sel çok olursa zarar, az olursa yarar sağlar.”³⁵⁸

O, Hilafet merkezini Şam’a nakledince Medîne’de varolan Hz. Peygamber’e ait birtakım eşyaları yeni yönetim merkezine taşımayı arzulamaktaydı. Bu amaçla, h.50/m.670 yılında Hz. Peygamber’in en önemli miraslarından biri olan minberini ve esasını Şam’a götürmeye kalkıştı. Fakat minberin Şam’a nakledilmesine sahabeler şiddetle karşı çıkmaktaydı. Buna rağmen niyetini gerçekleştirmeye koyulan Muâviye, bu esnada güneş tutulması meydana gelmesi ve sahabelerin tepkilerinin daha da artması sonucu bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Elbette Muâviye’nin bu uygulamadaki amacı siyasî olarak elinde bulundurduğu nüfuzunu dinî olarak da taçlandırmaktı.³⁵⁹

Tâif’e gelince ise bu bölgenin halkı başlangıçta İslam’ı, kendilerine bazı imtiyazlar verilmesi şartıyla kabul etmişti. Hz. Peygamber’in vefatından (h.8/m.632) sonra bu imtiyazlar ellerinden alınıp diğer Arap kabileleriyle eşit kabul edilmeye başlandığında ise yönetimden daima şikayeci bir Tâif ortaya çıktı. Râşid Halifeler devrinde bu durumdan rahatsızlık duyduklarını halifelere hissettirdiler. Emevi Devleti kurulduğunda ise Tâif halkı, Ümeyyeliler ile siyasî ilişkilerinin eskiden beri iyi olması ve Emevilerin, devlet kademelerinde kendilerine önemli görevler vermeleri hasebiyle bu dönemde isyan faaliyetleri yok denecek kadar azalmıştı.³⁶⁰ Örneğin Muâviye’nin Kûfe valisi Muğire b. Şu’be ile Basra valisi Ziyâd b. Ebîh verilebilir. Bu şahıslar Muâviye’nin en önemli yöneticileri arasında yer alıyordu. Bunlardan Muğire, önceleri Hz. Ali’nin yanında yer almak istemiş fakat Hz. Ali onu fazla önemsemeyince Muâviye tarafına geçmişti. Muğire’nin yanı sıra Ziyad b. Ebîh’de Muâviye’nin yanına geçti. Bu iki kişi Tâif’de hüküm süren Sakif Kabilesine mensuptu.

³⁵⁸ İbn Abdirabbih, Cilt: V, s. 113.

³⁵⁹ Semhûdî, Cilt: II, s. 10.

³⁶⁰ İbn Şebbe, Cilt: III, s. 1034.

2.4.1. Medine’de Hz. Hasan Meselesi

Hz. Hasan, Muâviye ile anlaşarak (h.41/m.661) halifeliği devrettikten sonra Kûfe’den ayrılmış ve Medîne’ye yerleşmişti. Burada halifeliği Muâviye’ye bırakmasını eleştirenlere kulak asmayarak Müslümanlar arasında ayrılıklar yaşanmaması için siyasetten uzak kalmaya özen göstermekteydi.³⁶¹ Muâviye ise Hz. Hasan’ın siyasetle olan bağıını daima kontrol altında tutuyordu. Bunu bizzat kendisi değil, Medîne’den gelenler vasıtasıyla yapmaktaydı. Nitekim Muâviye’nin Medîne’de ikamet eden Kureyşli bir şahıstan Hz. Hasan hakkında bilgi istemesi ilginçtir. Bu şahıs Muâviye’ye, Hz. Hasan’ın genel olarak ibadetle meşgul olduğunu ve mü’minlerin annelerini ziyaret ettiğini ifade edince Muâviye de “bizim onunla bir sorunumuz yok” sözlerini sarf etmişti.³⁶²

Muâviye şahısların yanı sıra Medine valisi aracılığı ile Hz. Hasan hakkında rapor almayı ihmal etmiyordu. Medîne’de o dönemin valisi Mervân b. Hakem, Hz. Hasan’ın tavırlarını daima kontrol etmeye çalışmakta, nasıl bir tavır takınacağını merak ettiği için de çeşitli uygulamalara başvurmaktaydı. Bunun için ara sıra Cuma günleri minberden Hz. Ali’ye hakaretler ederdi. Hz. Hasan bunları duyar, arkasında namaz kılar ve cevap vermeden mescidden ayrılırdı.³⁶³ Bununla da yetinmeyen Mervân Hz. Hasan’a, annesinin peygamber kızı olduğundan övünmesinden dolayı bir kişi vasıtasıyla “Sen katır gibisin. Katıra baban kimdir?” diye sorarlar, katır da “Anam kısraaktır.” cevabını verir” ifadesini kullanarak çirkin bir benzetmede bulunmuş, Hz. Hasan ise bu kadar ağır bir hakarete rağmen fitne çıkmasını istemediği için “Sana cevap vermeyeceğim, bende senin gibi iftira atmayacağım. Hesabımız ahirette olacaktır”³⁶⁴ diyerek karşılık vermişti. Görüleceği gibi her şeye rağmen Müslümanlar arasında birlik için Hz. Hasan hakaretler karşısında sakin olmaya çalıştığı görülmektedir.

³⁶¹ İbnü’l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 19; Ayrıntı için bkz. Adnan Demircan, Hz. Hasan ve Halifeliği, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları**, Sayı:2, Şanlıurfa, 1995.

³⁶² İbn Sa’d, Cilt: IV, s. 374.

³⁶³ Süyûtî, Celâleddin es-Süyûtî, **Târîhu’l-Hulefâ**, nşr. Hamdî Demirdağ, Suûdi Arabistan: Mektebet-ü Nizâr, 2004/1425, s. 146.

³⁶⁴ Süyûtî, s. 146.

2.4.2. Muâviye'nin Halifeliği Döneminde Mervân b. Hakem

Mervân b. el-Hakem, Mekke fethedildiğinde Müslüman olan bir şahsiyetti. Babası Hakem, Hz. Peygamber'e hakaret ve alay ettiği için Hz. Peygamber tarafından Tâif'e sürgün edildi.³⁶⁵ Hakem aynı zamanda İslam'a karşı en çok düşmanlık edenlerin başında yer almaktaydı.³⁶⁶ Hakem, Hz. Osman'ın amcası olması sebebiyle Hz. Osman burada da hilmini göstererek amcasının sürgünden affını istemiş, fakat Hz. Ebû Bekir ve Ömer buna izin vermemişti. Hz. Osman başa geçince amcasını Tâif'den getirtti. Bu olay onun Müslümanlar tarafından çok fazla eleştiri almasına sebep oldu.³⁶⁷ Bunun yanı sıra Hz. Osman, Mervân'ı kendisine kâtib olarak atadı.³⁶⁸ Hz. Osman katledildikten sonra ise Hz. Ali'den eman dileyen Mervân, Medîne'ye giderek Hz. Ali'ye biat ederek Muâviye halifeliğe gelinceye kadar siyasetten uzak kalmak suretiyle Medine'de yaşadı.³⁶⁹

Muâviye halife olduktan bir yıl (h.42/m.662) sonra Mervân'ı merkezi Medîne olan Hicâz valiliğine getirdi. Fakat bundan önce Mervân'ın Tâif ve Bahreyn valiliği yaptığı ardından Mekke, Medine ve Tâif'in tek yönetimde birleştirilerek Hicâz (Medîne) valiliği hüviyeti kazandığı görülmektedir.³⁷⁰ Aynı zamanda bu görevlendirme Emevî Devleti'nde Medîne'ye yapılan ilk atamaydı. O, burada h.42-49/m.662-669 arasında valilik yaptıktan sonra görevinden azledildi.³⁷¹ Ardından Saîd b. el-Âs vali tayin edildi. O ise h.50-54/m.670-674 yılları arasında görev yaptıktan sonra azledilerek tekrar Mervân göreve geldi. Mervân h.54-56/m.674-676 yılları arasında görev yaptıktan sonra tekrar azledilerek Saîd göreve getirildi. Görüleceği üzere Muâviye tarafından Saîd ile Mervân sürekli birbirlerinin yerine atanmaktaydı.³⁷² İrfan Aycan, onun bu yolu takip etme sebebi olarak bu kişileri halkın gözünde yıpratmak istemesi olarak ifade etmektedir. Başarılı bir valinin Medîne gibi bir yerde uzun süre görev yapması elbette sonrasında kendisine büyük

³⁶⁵ İbnü'l-Esîr, Cilt: II, 124; Cilt: III, s. 275.

³⁶⁶ İbnü'l-Kesîr, Cilt: III, s. 134; Ünal Kılıç, **Mervân b. el-Hakem**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı, İstanbul, 1995, s. 5.

³⁶⁷ İbnü'l-Esîr, Cilt: II, 124.

³⁶⁸ İbn Habîb, s. 377; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 257.

³⁶⁹ İbnü'l-Kesîr, Cilt: VII, s. 226; Kılıç, s. 39.

³⁷⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt: IX, s. 386; Kılıç, s. 41.

³⁷¹ Halife b. Hayyât, s. 210; İbn Haldûn, Cilt: III, s. 169.

³⁷² Mes'ûdî, **Et-Tenbîh ve'l-İşrâf**, Kâhire, ty, s. 263; İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed (ö. 421/1030), **Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem**, I-VII, Tahran, 2000, Cilt: II, s. 163.

sorun teşkil edebilirdi. Nitekim bunun en önemli örneği yirmi yıl Şam valiliği yapıp taraftar topladıktan sonra halifenin otoritesini tanımayan Muâviye'nin ta kendisidir. İlerleyen süreçte Mervân'ın halife olması bu görüşü destekler niteliktedir.³⁷³

Mervân'ın valiliği döneminde daha önce bahsettiğimiz üzere Muâviye tarafından kendisine Fedek arazisi tahsis edildi. O, buradan heryıl on bin dinarlık mahsul almaktaydı.³⁷⁴ Nitekim Muâviye maddi olarak da Mervân'ın gönlünü hoş tutmaktaydı.

Mervân Dönemi Bazı Uygulamalar

Bu dönemde önceki valilerde var olan uygulamaların yanısıra bazı tartışmalar ve yenilikler görülmektedir. Önceki uygulamalara örnek olarak valiliği esnasında sahabeleri toplayarak onlarla istişare yapması ve onların görüşlerini dikkate alarak işleri idare etmesi verilebilir.³⁷⁵

Mervân zamanında önceki dönemlerden farklı bir uygulama olarak mescidde bulunan minberin basamak sayısı gösterilebilir. Mescid-i Nebevi'nin minberi Hz. Peygamber devrinde üç basamaklıydı. Bu, Muâviye'ye kadar böyle devam etti. Fakat Muâviye'nin Medîne valisi Mervân zamanında altı basamak daha ilave edilerek dokuz basamaklı oldu.³⁷⁶

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer farklı uygulama vali maaşı hususunda karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Mervân önceki valilere göre çok yüksek maaş almaktaydı. O, aylık bin dinar maaş alan ilk valiydi. Vali maaşının yüksek olmasını yanında Mervân'ın, aile fertlerine kişi başı yüz dinar ödeme yaptığı anlaşılmaktadır.³⁷⁷

Mervân'ın, bazı durumlarda Muâviye'ye şikayet edildiği görülmekteydi. Örneğin o, Mezhic kabilesinden Ümmü Sinân adlı kadın tarafından adaletle hükmediği, Müslümanların kusurlarını araştırıp gizliliklerini de açığa çıkardığı

³⁷³ Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebi Süfyan**, s. 165-166.

³⁷⁴ İbn Sa'd, Cilt: V, s.388.

³⁷⁵ İbn Sa'd, Cilt: V, s. 265; Kılıç, s. 43.

³⁷⁶ Kalkaşandî, **Subhu'l-Aşâ fi Sınââtî'l İnşâ**, I-XV, Beyrut, 1987, Cilt: IV, s. 293.

³⁷⁷ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 198, 199.

konularında şikayette bulunmuştu. Muâviye bu konu üzerine kadının isteklerinin yerine getirilmesi için Mervân'a yazmıştı.³⁷⁸

Görüleceği üzere doğduğu çevre içerisinde yer alan Mekke, sürgün vesilesiyle Tâif ve Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra yerleştiği Medine halkını ve kültürünü çok iyi tanıma fırsatı bulmuştu. Aynı zamanda Hz. Osman'ın katillerini cezalandırma sloganıyla hilafet mücadelesinde bulunan Muâviye'nin Hz. Osman'ın amcaoğlu olan Mervân'ı vali seçmesinin sebepleri arasında gösterilebilir.

Araştırmamız boyunca Mervân'ın valiliği devrinde yaptığı icraatların klasik kaynaklarda çok az yer aldığı görülmektedir. Bu konuda "Mervân b. el-Hakem" adlı çalışmasında Ünal Kılıç, şu ifadeleri kullanmaktadır:

*"Valiliği boyunca Mervân'ın hangi tür icraatlarda bulunduğu nasıl bir yönetim anlayışı içerisinde hareket ettiğinin ayrıntılarına henüz rastlanılamamıştır. Bunda Medîne'nin o dönemde siyasî yönden ikinci plana itilmiş olması, bir başka deyişle gözden uzak bir mekân haline dönüşmüş olmasının rolü olmalıdır."*³⁷⁹

2.4.3. Muâviye'nin Halifeliği Döneminde Sâid b. el-Âs

Sâid b. el-Âs, Hz. Osman zamanında Kûfe'ye vali olarak görevlendirildi. Burada geçen beş yıl valilik sürecinden sonra halk tarafından halifeye şikâyet edilerek görevinden uzaklaştırıldı.³⁸⁰

Hz. Ali halife sıfatıyla insanlardan biat almaya başladığı sırada Saîd, diğer önde gelen Ümeyyeoğulları gibi Bedir Savaşı'nda akrabalarını kaybetmesini gerekçe göstererek biatten geri durdu.³⁸¹ Sâid, Cemel ve Sıffin savaşlarına katılmadığı gibi, Hz. Osman'ın öldürülme olayında da Yemen'e giderek kendisini olaylardan uzak tuttu.³⁸² Muâviye'nin Mervân'ı azletmesinden sonra Muâviye'nin ikinci defa Medîne valisi olarak göreve başlamıştı. Saîd de daha önce bahsettiğimiz üzere Mervân'la birlikte Muâviye'nin vefatına kadar Medîne valiliğini üstlendi.³⁸³

Medîne valiliği esnasında şahısların karakterleri yönetim anlayışlarında şekillenmesinde etkili idi. Örneğin Mervân b. Hakem ve Sâid b. el-Âs'ın

³⁷⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt: VIII, s. 95; Savaş, s. 500.

³⁷⁹ Kılıç, 43.

³⁸⁰ İbnü'l-Kesîr, Cilt: XII, s. 160.

³⁸¹ Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan**, s. 97.

³⁸² İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 82, 83.

³⁸³ İbn Sa'd, Cilt: V, s. 265; Mes'ûdî, **Et-Tenbîh ve'l-İşrâf**, Kâhire, t.y., s. 263; İbn Miskeveyh, Cilt: II, s. 163.

karakterlerinin çok farklı olduğunu görmekteyiz. Mervân mescide elinde bir sopayla gelirdi. Mervân'ın valiliği dönemi çok ciddi tedbirler uygulanırken Said'in valiliği döneminde ise daha müsamahakâr bir politika izlenmekteydi. Öyle ki Mervân zamanında Medîne'den çeşitli suçlar sebebiyle sürgüne gönderilenler Said'in valiliği esnasında Medîne'ye tekrar geri gelmekteydiler.³⁸⁴

Bu dönemde ortaya çıkan önemli bir sorun Hz. Hasan'ın defni meselesinde meydana gelmişti. Hz. Hasan vefat edince Hz. Peygamberin yanına, eğer bu Müslümanlar arasında sorun teşkil edecek olursa annesinin yanına Bâki mezarlığına defnedilmeyi vasiyet etmişti. O, vefat ettiği zaman, Hz. Peygamberin yanına defnedilmesine Mervân b. Hakem önderliğinde Ümeyyeoğulları tarafından karşı çıkıldı. Bu tartışmalarda Hz. Âişe'nin takındığı tavır da etkili oldu. Hz. Hasan, Hz. Âişe'den sağlığında Hz. Peygamber'in yanına defnedilme sözü almıştı. Fakat vefat edince, Hz. Âişe onun buraya defnedilmesini istemedi. Hz. Hüseyin de ısrarla onun Hz. Peygamber'in yanına defnedilmesini istemekteydi. Defin konusu artık daha da büyüyerek siyasî malzeme haline getirilmiş hatta Ümeyyeoğulları olayı savaşa kadar sürüklemeyi göze almıştı.³⁸⁵ Yaşanan bu gelişmeler üzerine Ebû Hureyre'nin arabuluculuğu sayesinde olaylar daha da ileri gitmeden, Hz. Hasan'ın Bâki mezarlığına defnedilmesi hususunda Hz. Hüseyin ikna edildi.³⁸⁶ Böylece Müslümanlar arasında ortaya çıkabilecek başka bir sorunun daha da büyümeden önüne geçilmiş oldu. Hz. Hasan vefat ettiğinde cenaze namazını, o zaman Medîne valisi olan Saîd kıldırdı.³⁸⁷

Bu iki vali arasında ortaya çıkan bir sorun ise şöyledir;

Muâviye Sâid b. el-Âs'a, Mervân'ın evini yıkmayı ve kendisine verilen Fedek arazisinin elinden alınmasını emreden bir mektup göndermiş fakat Sâid bunu yerine getirmemişti. Aynı taktiği Mervân vali olunca da kullanarak ona, Sâid'in evini yıkmasını emretti. Fakat Mervân Said'in evini yıkmaya gittiğinde O, Mervân'a bunun aralarını bozmak için Muâviye tarafından yapıldığını söylemesine rağmen

³⁸⁴ İbn Abdirabbih, Cilt: I, s. 299.

³⁸⁵ İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 44.

³⁸⁶ Belâzurî, **Ensâb**, Cilt: III, ss. 61, 64.

³⁸⁷ İbn Asâkîr, Cilt: 13, s. 299; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, Cilt: IV, s. 40.

Mervân Sâid'e inanmadı. Bunun üzerine Sâid Muâviye'den gelen eski emirnameyi gösterince Mervân da olayın farkına vararak evini yıkmaktan vazgeçti.³⁸⁸

2.4.4. Muâviye'nin Halifeliği Döneminde Ebû Hureyre

Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde Bahreyn'e atanan vali A'lâ b. Hadramî'nin yanında tebliğ, imamlik ve kazâ konularında yardımcı olarak görevlendirilmişti. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde ise devlet tarafından görev verilmeyen Ebû Hüreyre'ye Muâviye ile birlikte bazı görevler verildiği bize anlaşılmaktadır. O, Hz. Ali ile hilafet mücadelesinde Muâviye'nin Hicâz bölgesini ele geçirmekle görevli komutanı Büsr b. Ertât tarafından Medîne'ye Muâviye adına vali olarak görevlendirdi.³⁸⁹ Daha sonraları ise, Muâviye'nin Medîne valisi Mervân'ın ikinci valilik döneminde (54-56/674-676) yerine vekil bırakıldı. Bunun yanı sıra Muâviye, Ebû Hüreyre'yi Mervân'la birlikte dönüşümlü olarak Medîne valiliğine getirdiği de anlaşılmaktadır. Bu görevlendirme sırasında Hz. Âişe vefat ettiği için onun namazını da Ebû Hüreyre kıldırmıştır.³⁹⁰

Muâviye'nin siyasî hayatında Ebû Hureyre'nin en dikkat çeken yanı Muâviye'yi öven hadisler nakletmesidir. Buna örnek olarak şu hadis(?) verilebilir:

“Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Allah nezdinde güvenilen şahıslar üç kişidir. Bunlar; Ben, Cebail ve Muâviye”³⁹¹

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden Ebû Hüreyre'nin Muâviye yanlısı bir tavır takındığı anlaşılmaktadır.

2.4.5. Muâviye'nin Siyasî Hayatında Tâif ve Sakif Kabilesi

İslam'ın daha ilk yıllarında amcasını kaybetmesinin ardından Mekke'de ihtiyacı olan desteği bulamayan Hz. Peygamber, Mekke'ye yakın olan Tâif şehrine siyasî destek bulma ümidiyle hicret etti. Fakat burada istediği desteği bulamadı.

³⁸⁸ İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 66.

³⁸⁹ İbn Hibbân, Cilt: II, s. 550.

³⁹⁰ Rıdvan Yarba, *Sünnete Lafzî/Şeklî Yaklaşım İddiaları Bağlamında Ebû Hüreyre'nin Sünnet Anlayışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2018, ss. 49-51.

³⁹¹ Zehebî, *Nübelâ*, Cilt: III, s. 130.

Bunun nedeni Tâif’de siyasî gücü elinde bulunduran Sakif Kabilesinin cahiliyye döneminden beri Kureyş ile ciddi ticaret bağlarına sahip olması idi. Mekkelilerden çekinen Sakifliler Hz. Peygamber’e destek olmaktan imtina ettiler. Hatta bu da yetmiyor gibi bazı kabile mensupları Hz. Peygamber’in üzerine saldırımları için insanları teşvik etti. Hz. Peygamber, bu saldırılardan Kureyşli Utbe ve Şeybe b. Rebia adlı kişilerin Tâif sınırları dışında bulunan bahçelerine sığınmak suretiyle kurtulabildi. Hz. Peygamber, bu saldırıdan sonra Mekke’ye dönmekten de çekinmekteydi. Çünkü biliyordu ki Tâifliler bu durumu Mekke’li müşriklere haber verecekti. O, ancak Nevfeloğulları kabilesinin başkanı Mu’tim b. Adî himayesinde Mekke’ye dönebildi.³⁹²

Hız. Peygamber’e, yukarıda bahsettiğimiz davranışları sergileyen Tâif halkı, Dört Halife devrinde de yönetime karşı pek müsamaha göstermiyordu. Mesela, onlar Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde kendilerine verilmekte olan maaştan hiç de memnun değillerdi.

Her şeye rağmen Tâif halkı hilafetin önemine binaen kendilerini hilafet merkezi olan Medîne ile yakın tutmaya çalışmaktaydılar. Bunun en önemli kanıtı ise kendileriyle yakın ilişkileri bulunan Ümeyyeoğullarına mensub Hz. Osman’ın halifelîğe geldiğı zaman memnuniyetlerini açıktan ortaya koymalarıdır.³⁹³

Burada dikkat çeken bir husus ise Emevi taraftarları oldukları bilinen Sakiflilerin, Hz. Ali-Muâviye çatışmasında kendilerini olaya müdahil etmeyerek -çok azı hariç- daima geri planda durmayı tercih etmeleridir.³⁹⁴ Fakat daha önce de değindiğimiz gibi Muâviye halifelîğe gelince Muğire b. Şu’be, Ziyad b. Ebîh gibi Sakif’in önemli şahsiyetlerine valilik görevleri verdi.³⁹⁵ Aynı zamanda Ümeyyeoğulları Sakif Kabile ile akraba idi. Ebû Süfyân’ın kızları ve kız kardeşlerinden bazıları Sakifliler ile evliydi. Muğire b. Şu’be ise Ebû Süfyân’ın damadıydı.³⁹⁶

Tâif, Muâviye’nin diğer yönetim merkezlerine vali seçiminde çok önemli bir yere sahipti. O, bir şahsı yönetici olarak atamadan ilk önce Tâif şehrine, orada başarılı olduğı takdirde Tâif’in ve Mekke’nin idaresine, ikisinde de başarılı olması

³⁹² İbnü’l-Kesîr, Cilt: III, s. 137.

³⁹³ Taberî, s. 2795.

³⁹⁴ Belâzürî, **Büldân**, Cilt: I, s. 64.

³⁹⁵ Aycan, “**Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü**”, Cilt: 36, s. 121.

³⁹⁶ İbn Hişâm, Cilt: II, s. 483.

durumunda Tâif, Mekke ve Medîne şehirlerinin valiliklerine getirirdi. Muâviye'ye göre Tâif, valilerin yetişmesi bağlamında acemilik, Mekke ile birlikte düşünüldüğünde kalfalık, Mekke ve Medîne ile birlikte ise ustalık dönemi idi.³⁹⁷

2.5. DÎNÎ HAYAT

Muâviye, siyasi mücadelelerin yanısıra Mekke'de bulunan Kâbe'nin bakımını ihmal etmeyerek kendinden önceki dönemlerde yapılan bazı uygulamaları o da sürdürdü. Örneğin Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Kâbe'ye tek tip kumaş örtülmekteyken Hz. Osman zamanında ise ilk defa iki çeşit kisve³⁹⁸ örtüldüğü görülür. Hz. Ali döneminde ise kisveye dair bilgi mevcut değildir. Muâviye devrinde de Hz. Osman gibi Kâbe'ye, iki kisve giydirilmişti. Fakat Hz. Osman devrinde ipekten olan örtü arefe gününden bir gün önce ve Mısır'dan gelen ve "Kıbtiyye" adı verilen kisve ise Ramazan ayının 27. günü örtülmekte iken Muâviye devrinde örtü tarihleri değiştirilmiştir. Onun zamanında, İpek kisve Aşûre Günü'nde, "Kıbtiyye" örtü ise ramazanın sonunda bayram gününde Kâbe'ye giydirilmeye başlandı.³⁹⁹

Muâviye, örtü giydirmenin yanı sıra her namazdan önce, Kâbe'ye güzel kokular sürülmesi için yeni bir görev alanı ihdas etti. O, hac mevsiminde ve Recep ayında, Kâbe'nin güzel kokması için koku ve buhurdanlıklar temin ederek bu görevi yerine getirebilecek hizmetçiler görevlendirirdi.⁴⁰⁰ Muâviye aynı zamanda Kâbe'de zeytinyağı ile yanan lambayı ilk kullanan şahıstı.⁴⁰¹ Yukarıda bahsettiğimiz Kâbe'ye hoş koku sürme ve buhurdanlıklar satın alma işini ilk başlatan Muâviye idi. Bunlara ilaveten o, Mescid-i Haram'a devlet hazinesinden zeytinyağı tahsis eden ilk şahıstı.⁴⁰²

³⁹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, Cilt: II, s. 28.

³⁹⁸ Kâbe örtüsü.

³⁹⁹ Muhammed Ekrem Şahin, *Kâbe Örtüsünün Tarihsel Gelişimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı Türk İslam Sanatları Bölümü, Diyarbakır, 2018, ss. 23-25.

⁴⁰⁰ Ezrakî, Cilt: 1, s. 254.

⁴⁰¹ Ezrakî, Cilt: 1, s. 286.

⁴⁰² Ezrakî, Cilt: 1, s. 255.

Muâviye döneminde Kâbe’de yapılan başka bir değişiklik ise minber konusundaydı. Hz. Peygamber ve sonraki halife ve valiler, Kâbe’nin önünde ayağa kalkarak hutbe veriyorlardı. Fakat Muâviye bir ilke imza atarak Kâbe’ye Şam’dan getirttiği minberi yerleştirdi. Böylece Mekke’de minber üzerinde ilk hutbe veren şahıs oldu. Bu minber, eskidikçe tamir ediliyor bir ilavede bulunulmuyordu.⁴⁰³

Kâbe’nin bakımına ilaveten çevresinde de önceki uygulamalar varlığını korumuştur. Haremin sınırları kaybolmaması amacıyla her yıl kontrol edilmekteydi. Raşid Halifeler devrinde Harem’in sınırlarına taşlar dikmek suretiyle bir grup veya bir şahıs tarafından her yıl yenilenmekteydi. Muâviye de bu uygulamayı aynen devam ettirdi. O, halifeliği geldiği dönemde Mekke valisine haremin sınırlarını belirlemesi ve sınırların yenilenmesi için “Gürz b. Alkame”yi görevlendirmesini emretti.⁴⁰⁴

Mekke’de en önemli görev elbette hac emirliği idi. Muâviye’nin hac emirleri şöyledir:

H.40 yılında Muğire b. Şu’be es-Sekafî; h.41 ve h.56 yıllarında Utbe b. Ebû Süfyan; h.42 yılında Anbese; h.43, 45-48, 53 ve 55 yıllarında Mervân b. el-Hakem; h.44, 50 ve 52 yılında Muâviye; h.49 ve 54 yılında Saîd; h.51 yılında Yezid veya Saîd; h.57 yılında Velid b. Utbe; h.58 yılında Osman b. Muhammed b. Ebû Süfyan; h.59 yılında Velid ya da Osman idi. Görüleceği üzere Muâviye halifeliği boyunca, Muğire hariç tüm Hac emirlerini akrabalarından seçmişti.⁴⁰⁵ Bunun yanında şunu da ifade etmek gerekir, Hac emirliği görevi valilerin uhdesindeydi.

Kâbe ile ilgili bir başka konu ise Kâbe’nin içinde bulunan ziynetlerdir. Bu ziynetlere Mekke fethedilince Hz. Peygamber herhangi bir müdahalede bulunmayarak öyle kalmıştı. Bu ziynetlere Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Muâviye de dokunmamıştı.⁴⁰⁶

Muâviye döneminde Mekke’nin yanı sıra Medîne’de de “ilk” ler mevcuttu. Buna örnek olarak Bâki Mezarlığı hakkında geçen bir olayı zikredebiliriz. Osmân b. Maz’ûn, Bakî Mezarlığına defnedilen ilk şahıstı. Hz. Peygamber, insanların onun etrafına defnedilmesi için mezarının başına işaret olarak küçük bir taş dikmişti.

⁴⁰³ Ezrakî, Cilt: 1, s. 100.

⁴⁰⁴ Ezrakî, Cilt: II, s. 129.

⁴⁰⁵ İbn Habib, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860), **el-Muhabber**, Beyrut, ty, ss. 20-21.

⁴⁰⁶ Ezrakî, Cilt: I, s. 221.

Muâviye ise Bâki mezarlığına defnedilmesine izin verilmeyen Hz. Osman'ın kabrinin de bulunduğu Bakî mezarlığının doğusunda bulunan el-Huşş denilen yeri, Bakî Mezarlığına dâhil etmiş, Hz. Peygamberin dikmiş olduğu bu taşı da oraya taşıyıp Osmân'ın kabri başına koyarak bundan sonra vefat edenlerin de Hz. Osman'ın etrafına defnedilmesini sağlamıştı.⁴⁰⁷ Halifeliğini Hz. Osman'ın katledilmesi ve katledenlerin cezalandırılması siyasetine dayandıran Muâviye, muhtemeldir ki siyasî amaçla bu uygulamayı yapmıştır.

Muâviye'nin siyasî uygulamalarında da bahsettiğimiz gibi dinî değişikliklerden bir diğeri Medîne'den Mescid-i Nebvî'nin hutbesinin basamak sayısının üçten dokuza çıkarılmasıdır.⁴⁰⁸

Sonuç olarak Muaviye devrinde kutsal kabul edilen Kâbe ihmal edilmemiştir. Bu dönemde eski uygulamaların yanında bazı yeniliklerde karşımıza çıkmaktadır.

2.6. VEFÂTINA DOĞRU MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN'IN HİCÂZ'DA SALTANAT SİYÂSETİ

2.6.1. Muâviye'nin Yezid'e Biat Çağrısında Mervan'ın Tavrı

Muâviye, Hz. Hasan'ın vefatından çok kısa bir süre sonra Şam'da Yezîd için insanlardan biat almaya başladı. O, Şam dışında kalan vilayetlerin Yezîd'e biat etmeleri isteğiyle bütün valilerine mektup yazdı. Biat almaya başladığı dönemde Medine valisi Mervan b. el-Hakem idi. Muâviye, Mervân'dan Medîne'de bulunan Kureyşlileri ve diğer halkı toplayarak Yezîd için kendilerinden biat almasını emretti. Mervân b. Hakem ise Muâviye'ye bu konuda acele etmemesini tavsiye ederek bu emri yerine getirmekten imtina etti. O, Muâviye'nin mektubuna cevaben insanların biat etmeye yanaşmadığını yazdı. Sorunun kaynağının Mervân olduğunu düşünen Muâviye, bu olay üzerine ona, görevinden alındığını ve yerine Saîd b. el-Âs'ı görevlendirdiğini belirten bir mektup yazdı.⁴⁰⁹ Bunun üzerine Mervân, ailesine ve akrabalarına durumu anlattı. Akabinde dayıları olan Kinâneoğullarına giderek olaydan duyduğu rahatsızlığı ilettiler. Onlar Mervân'a yanında olduklarını ifade ederek

⁴⁰⁷ İbn Zebâle, s. 155.

⁴⁰⁸ Kalkaşandî, Cilt: IV, s. 293.

⁴⁰⁹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 198, 199; Makdisî, Cilt: I, s. 17.

şu sözleri sarfettiler: “Biz senin elinde olan ok ve kınında bulunan kılıcıız. Bizi kime yöneltirsen ona isabet eder ve kime vurursan onu keseriz. Biz senin fikrine bağılıyız, sana karşı boynumuz kıldan incedir. Daha sonra Mervân akrabaları ve etrafına topladığı kalabalık bir grupla Şam’a giderek Muâviye’nin huzuruna çıktı. Muâviye’ye selam vererek Allah’ın büyüklüğü ve O’nun yeryüzünde halifeleri olduğu, bu halifeler vasıtasıyla da sorunları ortadan kaldırdığını ifade etti. Akabinde ise “Ey Süfyân’ın oğlu! Bu durumdan vazgeç ve çocukları yönetici yapmaktan kaçın” diyerek sert çıktı. Muâviye, Mervân’ın sarf ettiği bu sözlere çok kızmasına rağmen hilmile bunu gizledi. Mervân’ın elinden tutarak şöyle dedi: “Ey amcamın oğlu! Sen de Yezîd’in veliahdısın. Seni kavminin sorumlusu yaptım. Malî olarak destek sağladım. Senin ihtiyaçlarını karşılamak benim sorumluluğumdur.”⁴¹⁰ Muâviye’nin ilk yanına geldiği anda çok sert bir tavır sergileyen Mervân bu görüşmenin ardından kızgınlığı gitti. Muâviye böylece bu tepkiyi bertaraf etmeyi başardı

2.6.2. Muâviye’nin Yezid’e Biat Çağrısında Saîd’in Tavrı

Mervân’ın azledilmesi üzerine Medîne’ye vali olarak Saîd b. el-Âs getirildiğine daha önce değinmiştik. Muâviye Saîd vali olunca ona bir mektup yazarak, Hicâz halkından Yezid’e biat almasını istedi. Bunun yanı sıra, kabile reislerine ek mektuplar yazarak bu mektupların cevaplarını kendisine göndermesini istemiş; olayların seyrine göre ne yapacağına karar vereceğini ifade etti. Muâviye mektubunda Saîd’e azimli, iyi niyetli ve hilm sahibi olması gibi bazı nasihatlerde bulundu. Ayrıca o, özellikle Hz. Hüseyin’i yaralı bir aslana benzeterek ona zarar vermemesini istemiş; ayrıca Abdullah b. Zübeyr’e de çok dikkat etmesini tembihlemişti.⁴¹¹

Muâviye’nin isteği üzerine Saîd Yezid adına biat almaya başladı. Fakat halkın çoğunun buna yanaşmaması hatta büyük tepkiler vermeleri üzerine durumu Muâviye’ye bildirdi. Saîd, mektubunda insanların biat etmek istemediklerini, özellikle Hâşimoğullarından ve Ehl-i Beyt’ten hiç kimsenin biate yanaşmadıklarını hatta onlardan hoşlanmayacağı şeyler de duyduğunu aktardı. Yine bu konuda

⁴¹⁰ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 198, 199; Makdisî, Cilt: VI, s. 6; İbnü’l-Esîr, Cilt: III, s. 217.

⁴¹¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 200; İbnü’l-Kesîr, Cilt: VII, s. 146.

düşmanlığını açıktan belli edenin ise Abdullah b. Zübeyr olduğunu ve biat etmeyenlere ancak atlarla ve askerlerle güç yetirebileceğini ya da kendisinin gelip bu kişilere ne yapacağına karar vermesini aktardı.⁴¹²

Görüleceği üzere Saîd Muâviye'ye karşı gelmekten ziyade olayların üzerine daha fazla gitmeyi tercih etti. Muhtemeldir ki Mervân ve Saîd arasında Yezid'e biat hususunda ciddi fark olmasının temel sebebi, Mervân'ın siyasî olarak nüfuz sahibi olmasıyla ilgilidir. Zira Mervân'ın, Muâviye'den sonra bir halifelik beklentisi içinde olduğu aşîkârdır. Buna kanıt ise Mervân b. Hakem'in ilerleyen zamanlarda halife seçilmesi gösterilebilir. Saîd ise Mervân gibi, halife olma arzusunda olmaması nedeniyle davranışları ve beklentileri de ona göre şekillenmekteydi. O, Muâviye ile aynı yolda yürümeyi tercih etmişti.

Saîd Zamanında, Muâviye'nin Yezid'e Biat Çağrısına Olumsuz Yanıt Veren Medînelilere Mektubu

Saîd b. Âs'ın insanların Yezid'e biat etme konusunda geri durmalarından bahseden mektubu Muâviye'ye ulaşınca Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ca'fer ve Hüseyin b. Ali'ye ulaştırılmak üzere tekrar Saîd'e mektup yazdı. O, Saîd'den bu mektupları adı geçenlere ulaştırmasını, daha sonra ise onların cevaplarını tekrar kendisine göndermesini emretti. Şimdi bu mektupların içeriklerini ele almaya çalışacağız.

Muâviye'nin İbn Abbâs'a Mektubu ve Bu Mektuba Onun Cevabı

Muâviye, İbn Abbas'a mektubunda Yezid'e biatte geç kaldığını ve Hz. Osman'ın öldürülmesinde muhalifleri kışkırttığı ve onları Medîne'ye çağırdığı için, kendisinin de suçlu olduğunu belirtmiş, onu öldürmenin kendisinin hakkı olmasına rağmen öldürmediğinden bahsetmişti. Bunun yanında Muâviye, İbn Abbas'tan mektubu kendisine ulaştığı zaman mescide giderek Hz. Osman'ın katillerini lanetlemesini ve valisine biat etmesini istedi. Mektubun sonunda ise kendisi için

⁴¹² İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 200; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, Cilt: IV, s. 170.

neyin daha hayırlı olacağını bileceğinden bahsederek psikolojik baskı yaparak bir nevi onu tehdit etti.⁴¹³

İbn Abbas'ın Muâviye'nin mektubuna çok sert cevap verdiğini görmekteyiz. O, Hz. Osman'ın öldürülmesi meselesinde insanları kışkırttığı suçlamasını kesinlikle reddetmiş, Muâviye'nin kendisini öldürdüğü takdirde ise Hz. Peygamber'in ahirette onun karşısında olacağını ve asla kurtulamayacağını ifade etti. Hz. Osman'ın katillerinin mescidde lanetlenmesi konusunda ise bu şahısların kendi evlatları ve akrabaları olduğunu, kendi isterse onları lanetleyeceğini ifade ederek Muâviye'nin bu isteğini de reddetti.⁴¹⁴

Muâviye'nin Abdullah b. Ca'fer'e Mektubu ve Bu Mektuba Onun Cevabı

Muâviye Abdullah b. Ca'fer'e onun için iyi kanaat beslediğini belirtti. Fakat Yezid'e biat etmemesinden dolayı duyduğu hoşnutsuzluktan bahsederek ona biat etmesini, aksi takdirde zorla biat ettirileceğini dile getirdi.⁴¹⁵

Abdullah kendisi için iyi kanaat beslemesinden memnuniyetini dile getirmişti. Zorla biat ettireceği konusunda ise "Biz de seni ve babanı İslam'a girmeye mecbur ederek gönüllü olarak değil zorunlu olarak sizi İslam'ı girdirdik. Selamlar" diyerek cevap verdi. Böyle yazarak İslam'ı zorla kabul eden Muâviye'nin nasıl duygu beslediyse, kendisinin de aynı duygu içerisinde olacağını ifade etti.⁴¹⁶

Muâviye'nin Hz. Hüseyin'e Mektubu ve Bu Mektuba Onun Cevabı

Hz. Hüseyin'e kendisinden beklemediği haberler aldığını ifade ederek, bu kadar şeref sahibi birinin biatını almanın kendisi için onur olacağını ifade etti. Yine Muâviye, Yezid'e biat etmediği takdirde kendisine iyi davranmayacağını ifade eden sözler sarf etti. Hz. Hüseyin'den Müslümanları fitneye sürüklememesi; kendini ve dinini düşünmesini istedi.⁴¹⁷

⁴¹³ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 201; İbnü'l-Kesîr, Cilt: VIII, s. 151.

⁴¹⁴ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 202.

⁴¹⁵ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 201.

⁴¹⁶ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 202.

⁴¹⁷ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 201.

Hız. Hüseyin cevabında beklemediğı haberler aldığı konusunda insanların ara açmaya çalıştıklarını ifade etti. Mektubun devamında ise Hucr ve ibadete çok düşkün olduğu bilinen Amr b. Humk isimli sahabeler gibi birçok kişinin ölümünden Muâviye'nin sorumlu olduğunu ifade etti. Muâviye'nin kendisine Müslümanları fitneye sürüklememesi tavsiyesine ise "Ben senin halifeliğın kadar büyük bir fitne bilmiyorum." diyerek sert bir cevap verdi. Muâviye'nin Hız. Hüseyin'e, kendisini ve İslam'ı düşünmesi hususunda ise "Sana karşı mücadele etmekten daha üstün bir şey bilmiyorum." dedi. Hız. Hüseyin, mektubunda Yezid'e biat etme hususunda "Allah, şarap içen ve köpeklerle oyun oynayan bir çocuğı hilafete getirmeni unutmaz. Seni, kendini helak eden ve dinini tehlikeye atan biri olarak görüyorum." diyerek mektubunu sonlandırdı.⁴¹⁸ Görüleceğı üzere Hız. Hüseyin, Muâviye'nin yanlışlarını ifade etme fırsatını ele geçirince, onun yanlışlarını sıralayarak Muâviye'ye sert bir cevap verdi.

Muâviye'nin Abdullah b. Zübeyr'e Mektubu ve Bu Mektuba Onun Cevabı

Muâviye'nin Medinelilere yazdığı mektuplardan en ağırı Abdullah b. Zübeyr'e yazdığı ifade edilebilir. Bu mektubun içeriğinde Muâviye onun sadece insanları kandırdığını, şeytanında Hız. Âdem'i kandırdığını fakat aslında kendini kandırmış olduğunu izah etti. Bunun yanı sıra ona ceza vermeyi istediğini ama bu kadar zalim birini zaten Allah'ın cezalandıracağını ifade etti. Abdullah da aynı sertlikte cevap vererek eğer tehditleri fiile geçerse karşısında kükreyen bir aslan bulacağını eğer ona daha önce biat etmemiş olsaydı kendisinden, Muâviye'nin sağ salim kurtulamayacağını belirtti.

Mektuplardan açıkça anlaşıldığı üzere Muâviye istediğı desteğı bulamamıştı.

2.6.3. Muâviye'nin Yezîd'i Veliahtlığı Meselesinde Medîne Ziyaretleri

Medîne'nin önde gelen kişileriyle yazışmalardan net bir sonuç alamayan Muâviye, Medîne'ye bir ziyarette bulunmaya karar verdi. Çünkü biliyordu ki Medîne

⁴¹⁸ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 203-204.

karşı çıkarsa olayların sonunun hiç beklenmedik yerlere gitme ihtimali çok yüksekti. O, Medîne'ye varınca insanların çoğu onu güzel bir şekilde karşılayınca o da aynı hoşgörüsüyle mukabele etti. Muâviye, Medînelilere “Ey Medîne ehli! Sizi görme hasretiyle yolun yorgunluğumu üzerimden atıyorum.”⁴¹⁹ sözlerini sarf etti. Şimdi ise burada yaptığı görüşmelerden bazılarına değinmeye çalışacağız.

H. Aîşe ile Görüşmesi

Muâviye ve beraberindekiler, Medîne'ye ulaşınca, H. Aîşe'yi ziyarete giderek içeri girmek için izin istediler Fakat H. Aîşe sadece Muâviye'nin yanına girmesine izin verdi. O, Muâviye'ye H. Peygamberin, H. Ebû Bekir'in ve H. Ömer'in yolundan gitmesini tavsiye etti fakat Muâviye'nin, Yezid'e biat konusunda ısrarlı olduğunu anlayınca ona aceleci davranmamasını tavsiye etti.⁴²⁰

Hüseyin b. Ali ile Görüşmesi

Muâviye, H. Hüseyin'le bir araya gelerek insanların çoğunun biat ettiğini, sadece beş kişi kaldığını ifade etti. Bunun üzerine H. Hüseyin, bu beş kişi de biat ederse kendisinin de biat edeceğini dile getirdi. Muâviye biat sözü aldıktan sonra onun yanından ayrıldı.

Muâviye bir süre biatten söz etmemeye başlamıştı. Bu sükût h.50 yılında tekrar Medîne'ye gelinceye kadar devam etti. Medîne'ye geldiğinde oradaki evine giderek Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. ez-Zübeyr'e haber göndermiş ve onlardan huzuruna gelmelerini talep etmişti. Bu şahsiyetler evine geldiklerinde, Muâviye görevlilere onlar dışarıya çıkıncaya kadar içeri kimsenin alınmamasını emretti. Adını zikrettiğimiz bu şahıslar oturduktan sonra Muâviye Allah'a hamd ederek sözlerine başladı. O, yaşının ilerlediğini, kemiklerinin zayıfladığını ve ecelinin yaklaştığını belirtti. Daha sonra kendisinden sonra Yezîd'i halife olarak bırakmayı düşündüğünü tekrar söyledi. Onların da Kureys'in seçkinleri ve seçkinlerinin oğulları olduğunu sözlerine ekledi. Ardından kendisini Hasan ve Hüseyin'i çağırmaktan alıkoyan nedenin sadece Ali'nin

⁴¹⁹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 204.

⁴²⁰ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 206.

oğulları olmaları, onlar hakkındaki güzel duyguları ve onlara olan büyük sevgisi olduğunu ifade etti. Konuşmasının sonunda ise Müminlerin Emîri'ne güzel bir cevap vermelerini umduğunu sözlerine ekledi.

Abdullah b. Abbas'ın Sözleri

Muâviye'nin kendisine cevap verilmesini istemesinin ardından Abdullah b. Abbas Allah'a hamd ederek konuşmasına başladı. O, Halifeliğe en layık olanın Hz. Peygamber'e en yakın olan kimselerin olduğunu ve onun ümmetinin Hz. Peygambere sadık olması gerektiğini ifade etti. Sözünü fazla uzatmadan kendisi ve onun için Allah'tan af dilediğini sözlerine ekleyerek konuşmasını sonlandırdı.⁴²¹

Abdullah b. Ca'fer'in Sözleri

Abdullah b. Abbas'ın konuşması bitince Abdullah b. Ca'fer söze başlayarak Muâviye'ye Hilafet makamı eğer Kur'an'a göre değerlendirilecekse, Allah'ın kitabında akrabaların birbirlerine karşı öncelikleri olduğu, eğer Hz. Peygamber'in sünnetine göre değerlendirilecekse onun yakınlarının öncelikli olduğunu belirtti. Sözlerinin devamında Allah adına yemin ederek şu ifaderi sarfetti:

“İnsanlar Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den sonra seçmiş olsalardı, bu işte sadık olduğu için işi yerli yerine koyan, Allah'a itaat eden ve şeytana uymamış olacaktı ve insanlar arasında çatışma olmayacaktı. Ey Muâviye! Allah'tan kork! Sen hâkim biz sana tâbi olduk. Sana uyanlara iyi bak. Bunun yarın hesabı senden sorulacak. İki amcamın oğluyla ilgili söylediklerin ve onları buraya davet etmemen konusuna gelince, Allah'a yemin ederim ki senin yaptığın yanlıştır. Onlar olmadan bunu yapman senin için dinen uygun değildir. Biliyorsun ki onlar ilmin ve keremin kaynağıdır. Artık söyleyeceğini ya söyle ya da sus. Benim ve sizin için Allah'tan af dilerim.”⁴²²

düşüncelerini ifade etti.

⁴²¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 194.

⁴²² İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 195.

Abdullah b. Ömer'in Konuşması

Abdullah b. Cafer'den sonra Abdullah b. Ömer Allah'a hamd ederek konuşmaya başladı. O, İslam'da var olan hilafetin Bizans İmparatorluğu gibi oğulların babalardan miras aldıkları uygulama gibi bir şey olmadığı, böyle olsaydı babasından sonra kendisinin halife olması gerektiği, ama kendisinin babası tarafından Şûrâ'ya dâhil edilmediğini dile getirdi. Yine o, hilafetin, Kureyş'in hakkı olduğunu, bununla beraber Müslümanlar kendileri için kime razı iseler hilafet o şahsın hakkı olduğunu sözlerine ekledi. Buna ilaveten Kureyş'in gençlerini halifelğe layık görüyorsa Yezîd'in de Kureyş'in gençlerinden olduğunu, ancak Yezîd'in, Allah katında ona bir faydası olmayacağını ifade ederek sözlerine son verdi.

Abdullah b. ez-Zübeyr'in Sözleri

Abdullah b. ez-Zübeyr Allah'a hamd ederek sözlerine başladı. O, Muâviye'ye hilafetin Kureyş'in hakkı olduğu ve bu hakkın sahibi olmasının Kureyş'in erdemlerinden, toplumda kabul gören eylemlerinden, babaların şerefi ve oğulların kereminden ileri geldiğini ifade etti. O, konuşmasının devamında Muâviye'nin Allah'tan korkmasını ve şahsına karşı adaletli olmasını istedi. Yine o, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ca'fer'in Hz. Peygamber'in amcasının oğulları olduğu, kendisinin ise Hz. Peygamber'in halasının oğlu olduğunu belirtti. Hz. Ali'nin ise kendisinden sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i halef bıraktığını, Muâviye'nin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in kim olduklarını iyi bildiğini de sözlerine ekleyerek konuşmasına devam etti. Abdullah, Muâviye'ye "Nefsinle bizim aramızda hüküm verecek sensin" diye hitap etti. Abdullah b. Zübeyr ile Muâviye arasında konuşma yukarıdakilerle sınırlı kalmayarak şöyle devam etti:

Abdullah, Muâviye'ye kendisinden sonra seçilecek halifenin ya Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'in uygulamaları ya da Ömer'in uygulamalarına göre belirlemesini talep edince Muâviye onların ne yaptığını sormuş; Zübeyr ise Hz. Peygamber'in kimseyi halife olarak tayin etmediğini ve Müslümanların Hz. Ebû Bekir'i seçtiğini ifade etti. Muâviye ise Zübeyr'e aralarında Hz. Ebû Bekir gibi kimsenin olmadığını ve fitne çıkmasından korktuğunu söyledi. Bu defa Zübeyr ona,

doğru söylediğini o halde ya Ebû Bekir ya da Ömer gibi yaparak ailesinden kimsenin halife adayı olmamasını istedi.⁴²³

Muâviye'nin Sözleri

Muâviye cevap istediği şahsiyetlerin konuşmalarından sonra orada bulunanlara “Ben konuştum siz de konuştunuz. Babalar gitti oğullar kaldı.” dedi. Ardından oğlunun, kendisine, orada bulunanlardan daha sevimli geldiğini; Yezîd ile tartışılırsa oğlunun onlara söyleyecek bir cevabı olduğunu; aslında hilafetin Hz. Peygamber'in akrabaları olan Abdi Menâf oğullarının hakkı olduğunu lakin Hz. Peygamber vefat edince insanların Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i halife seçtiğini dile getirdi.⁴²⁴ Sonrasında adı zikredilen bu iki halifenin güzel bir şekilde insanları yönettiklerini, onlardan sonra ise halifeliğin Abdi Menâf oğullarına geri döndüğünü ve kıyamete kadarda onlarda kalacağını iddia etti. Daha sonra İbnü'z-Zübeyr ve İbn Ömer'e dönerek Allah'ın onları hilafetin dışında tuttuğunu, ama orada bulunan diğer iki –Muâviye'nin- amcaoğlunun bu işin dışında olmadığını söyledi.

Tüm bu konuşmaların ardından Muâviye, Allah'a yemin ederek bu konuda artık kim kendisine bir şey söylerse kellesinin uçurulacağını ifade etti. Ardından başka bir sözü olanın olup olmadığını sorunca oradakiler hayır diyerek cevap verdiler.⁴²⁵ Bundan sonra Muâviye, Medîne'den gitmek üzere hazırlık talimatı verdi. Onların maaşlarını ve akrabalık bağlarını da kesmedi.⁴²⁶

Muâviye artık Yezîd'in sahaya inmesi amacıyla onu Hac Emirliği göreviyle Mekke'ye gönderdi. Yezîd Mekke ve Medîne'de insanlara bol miktarda para dağıtarak onların gönüllerine girmeye çalıştı. Elbette bu Muâviye'nin muhalifleri kendi tarafına çekmede en sık kullandığı yöntemlerden biriydi.⁴²⁷ Fakat parayla bu işi hemen halledebilmiş değildi. Tam olarak Yezîd'e biat alma işi yedi yıl kadar sür. Muâviye her Hac mevsiminde insanlardan Yezîd'e biat etmelerini istemekteydi. H.55 ve h.56 yıllarında o, Yezîd'e biat hususunun büyük bölümünü halletti. Fakat hala toplumda nüfûz sahibi kimseler bu işe yanaşmıyordu. Bunlardan bazıları Abdullah b.

⁴²³ İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 103.

⁴²⁴ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 196.

⁴²⁵ İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 103.

⁴²⁶ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, s. 197.

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, Cilt: II, s. 727.

Abbas, Abdullah b. Ca'fer, Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebû Bekr idi. Muâviye'nin bu kişileri ikna etme çabalarının tamamı sonuçsuz kalmıştı. Bunun üzerine bu şahıslara nasıl davranması gerektiği ve bunlardan nasıl korunacağı konusunda Yezîd'e tavsiyelerde bulunmakla yetindi. Çünkü artık yapabileceği hiçbir şey kalmamıştı.⁴²⁸

Muâviye'den korktuğu için Yezîd'e biat meselesinde tamamen sessiz kalan bazı insanlar da mevcuttu. Örneğin toplumda doğruyu söylemekten asla çekinmeyen biri olarak tanınan Ahnef b. Kays, Yezîd'in veliaht tayini meselesinin konuşulduğu bir ortamda, bu işe karşı çıkmak istemiş fakat ortamı uygun görmediğinden susmayı tercih etmişti. Bunun farkına varan Muâviye, Ahnef'e sükût etmesinin sebebini sorduğunda ise o, "Yalan söylersem Allah'tan, doğruyu söylersem sizden korkarım"⁴²⁹ diyerek insanların Muâviye'den ne kadar çekindiğini ortaya koymuştu.

Görüleceği üzere vefatına yakın bir zamanda Yezîd'e biât çalışmalarını sıklaştıran ve bunu açıktan ifade eden Muâviye, genelde sakin kalmaya gayret göstermiş fakat bazı zamanlarda toplumun ileri gelenlerini tehditten de geri durmamıştı. Hayatının son zamanlarını Ümeyyeoğullarının iktidarının devam etmesine adanmıştı. Bu çabaları genelde Hicâz bölgesinde devam ettirmişti. Çünkü Muâviye'nin halifeliğinin başından itibaren en önemli şahsiyetler burada ikamet etmekte ve muhalefetlerini sürdürmekteydiler.

2.6.4. Muâviye'nin Vefatı

H. Peygamber ile birlikte devlet kademelerinde önemli görevlerde bulunmaya başlayan Muâviye'nin valilik ve halifelik serüveni Yezîd'i Halef bıraktıktan yaklaşık dört yıl sonra vefat etmesiyle (h.60/m.680) son buldu.⁴³⁰ O, vefat etmeden önce Yezîd Şam dışındaydı. Muâviye, hastalandığı vakit Yezîd'in gecikmesi üzerine kendisine tebliğ etmeleri için vasiyetini Dahhâk b. Kays el-Fihri ile Müslim b. Ukbe'ye aktardı. Bu vasiyetin konuları; Muâviye'nin Yezîd'in işlerini kolaylaştırdığı, düşmanlarını yumuşattığı, kendisine biat hususunda Arap toplumuna boyun eğdirttiği, Hicâzlıların hakkını daima gözetmesi, Kûfe halkına dikkat ederek

⁴²⁸ Halîfe b. Hayyât, Cilt: I, ss. 213-217; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt: I, ss. 204-213.

⁴²⁹ Zeydân, Cilt: II, ss. 635, 636.

⁴³⁰ İbnü'l-Esîr, Cilt: III, s. 120.

isteklerini yerine getirmesi, Şamlılara karşı ise Ümeyyeoğullarının en samimi destekçileri olmaları hasebiyle daha çok saygı duyması gerektiği tavsiyelerinden oluşmaktaydı.⁴³¹

Muâviye b. Ebû Süfyân, h.60/m.680 yılında recep ayının ortasında yetmiş sekiz yaşında vefat etti. Onun Cenaze namazını İbn Kays el-Fihri kıldırdı. Kabri Şam'da Bâbüssağır kabristanındadır.⁴³²

⁴³¹ Dineverî, ss. 225, 226.

⁴³² İbn Hibbân, Cilt: II, s. 554.

SONUÇ

İslam'ın en büyük düşmanlarından Ebû Süfyan'ın oğlu olarak Hicâz bölgesinde dünyaya gelen Muâviye, babasının konumu vasıtasıyla gençlik yıllarından itibaren siyasetçi bir şahsiyet olarak yetişti. Mekke fethedildikten sonra babasıyla birlikte İslam'ı kabul etti. İslam'ı kabul ettikten sonra daha önce uhdelinde olan Mekke reisliği ellerinden gitmiş oldu. Bunun eksikliğini daima hisseden babası toplumda kaybolan nüfuzunu yeniden elde etmeye çalışmaktaydı. Elbette bunu oğulları aracılığıyla arzulamaktaydı. Bu amaçla Hz. Peygamber'den oğlu Muâviye'yi yanına kâtib olarak almasını rica etmiş Hz. Peygamber de bu isteği kabul etmişti. Hz. Peygamber'in vefatına kadar bu görevi sürdüren Muâviye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife Hz. Ebû Bekir tarafından kardeşi Yezîd ile birlikte İslam fetihlerinde görev almaya başladı. O, bu seferlerde gösterdiği başarılar sonrası Hz. Ömer devrinde daha da ön plana çıkmaya başlamış; bunun neticesinde ise onun tarafından Şam valiliğine getirilmişti. O, bu görevi Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın halifelikleri süresince başarıyla yerine getirmişti. Bu dönemde Kıbrıs'ın fethi gibi büyük bir başarıya imza atmasını bilmişti.

Hz. Ömer'den sonra başa gelen Hz. Osman'ın katledilmesi üzerine Hz. Ali halife seçildi. Fakat Muâviye Hz. Ali'ye biatı reddediyor ve onu Hz. Osman'ın katillerini korumakla suçluyordu. Hz. Ali ise Muâviye'ye biat etmesini tekrarlıyordu. Tüm bunlar olurken Hz. Âişe ve taraftarları tarafından Hz. Ali'ye karşı yeni bir muhalefet başlamış ve sonrasında Cemel Savaşı meydana gelmişti. Bu savaşın galibi ise Hz. Ali olmuştur. Bu savaştan sonra ise olayları uzaktan takip eden Muâviye ve Hz. Ali taraftarları arasında Sıffin Savaşı meydana gelmiş, Hz. Ali savaşı kazanmak üzereyken Amr'ın Kur'an sayfalarını mızrakların ucuna takarak Allah'ın hükümlerini uygulama iddiası üzerine savaş durmuş ve İslam tarihinde tahkim olarak bilinen bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşma sonrası ise Hz. Ali'nin Muâviye ile anlaşması hasebiyle Hâriciler olarak adlandırılan bir grup ortaya çıktı. Tüm bu mücadeleler devam ederken Hz. Ali'nin Müslümanlar tarafından katledilmesinden sonra Halife olarak Hz. Hasan halife seçildi. Fakat Hz. Hasan'a itaati reddeden Muâviye Hz. Hasan'dan halifeliği anlaşma yoluyla devraldı. Böylece Muâviye b. Ebî

Süfyân ile birlikte Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra ilk defa İslam dünyasında birlik sağlanmış oldu.

Muâviye halifelîğe geldiği sırada İslam tarihinde en büyük dînî ve sîyasî çekişmeler onu beklemekteydi. Tüm bunları kontrol etmeye başarak tekrar istikrarı sağlayan Muâviye, bunun yanı sıra durmuş olan fetihleri de yeniden başlatarak İslam coğrafyasını en geniş sınırlarına ulaşmasını sağladı. Muâviye'nin bu birliği sağlamada en önemli etken, rakiplerinin ya da toplumda nüfuz sahibi kişilerin gönüllerini almasını bilmesiyle doğrudan ilgilidir. O, işlerini genellikle parayla yürütmekteydi. Bunun yanında siyasî evliliklerde yapmıştı. Bunlara ilaveten o, çok sabırlı bir halife idi. Ona göre söz fiile geçmediği sürece tehlike arz etmiyordu.

Muâviye devleti Hicâz, Irak, Mısır ve Şâm gibi bölgelere ayırarak yönetmiştir. Halifelîğinin temelini Hz. Ömer'e benzer şekilde en güçlü şahıslarla atmış, kendine rakip olabilecek olan kişilerin gönüllerini hoş tutmuştur. Halifelîğini en fazla destekçilerinin olduğu Şam'da sürdürerek Hilafet merkezini de Şam'a taşımıştır. Zira burayı seçme sebebi elbette yirmi yıl kadar valilik yapması ve babası Ebû Süfyân'ın Şam'da ki güçlü nüfuzuyla doğrudan ilgiliydi. Ebû Süfyân'ın bu gücü İslamiyetten önce başlayan ticarî bağlarından ileri gelmekte idi.

Muâviye halifelîğe geldiği sırada sosyal, ilmî/kültürel dînî, siyasî, iktisadî ve konularda önceki dönemlerle karşılaştırıldığında devam ettirdiği eski uygulamaların yanı sıra birçok farklı uygulamalarda da bulunmuştu.

Onun döneminde Hicâz'da sosyal alanda pazarlara vergi getirilmesi, eğlence hayatının yaygınlaşması, hapisanelerin kurumsallaşması ve imar faaliyetlerinin artışı karşımıza çıkmaktadır.

İlmî ve kültürel alanlara gelince, Muâviye'nin ilme büyük önem verdiği karşımıza çıkmaktadır. O, sarayında daima tarihçi bulundurmakta ve eski dönemlerde yaşamış hükümdarların hayat hikayelerini dinlemekteydi. Tarih ilminin yanında şarkı ve şarkıcıları tasvip etmemekle birlikte siyasî amaçlarla onlara büyük meblağlar ödemekteydi. Yine ihtiyaç anında dönemin alimlerinden fikir alış verişinde bulunulmaktaydı.

Muâviye dönemi Hicâz bölgesinde iktisadî hayata göz attığımızda bu bölgenin başkentin değişmesiyle gelirlerinde bir azalma meydana geldiği görülmektedir. Buranın gelirleri zekât ve ticaretten ibaretti. Zaten Hicâz bölgesine

baktığımızda cizye ve haraç gibi gayrimüslümlerden alınan vergilerin kaybolduğu aşırıdır. Zekât konusunda ise ilk defa zekâtın yılda iki defa verilmesi uygulaması bu dönemde ortaya çıkmıştı. Hatta Hicâz halkının maaşlarını ödemeye bölgenin kendi kaynakları yetemeyince bu maaşların zekâtтан verilmesi gündeme gelmiş fakat halkın tepkisi üzerine bundan vazgeçilmişti. Bu dönemde zekâtın kime verileceği tartışmaları da başladığı için zekât gelirlerinde önceki dönemlere nazaran bir azalma da meydana gelmişti. Yukarıda bahsettiğimiz maaşlar siyasî amaçlarla bazen artırılmakta ya da azaltılmaktaydı. Maaş verilen gruplardan bazıları şairler, yeni doğan çocuklar ve kadılar idi. İktisadî olarak Muâviye döneminde en göze çarpan ve tartışma yaratan uygulama Mekke (Kâbe) civarında yeni evlerin inşa edilmesi ya da satın alınması yoluyla Muâviye'nin mülküne geçmesi idi. Muâviye Mekke'de ev ve arsalar satın almaktaydı. Yine o bu bölgede kuyular kazmak suretiyle meyve bahçeleri oluşturan ilk kişiydi. Bu uygulamalar ne Hz. Peygamber ne de Raşîd Halifeler döneminde görülmekte idi. Muâviye'nin hicâz bölgesinde sadece Mekke'de değil aynı zamanda Medîne ve Mekke'de de ev ve arsa sahibi olduğu görülmektedir. O, özellikle Tâif'de Kureyş hâkimiyetini tamamen sağlamak amacıyla bu uygulamalarını sürdürmekteydi. Aynı zamanda genel meslekler ve hacıların ihtiyaçları içinde bina satın aldığı görülmektedir.

Muâviye'nin Hicâz'daki siyasî faaliyetleri daha çok valileri aracılığıyla ilerlemekteydi. O, bu bölge valiliklerine genellikle Ümeyyeoğullarını getirmeyi tercih etmişti. Valilerini seçerken tecrübeli kişilerden yararlanmıştı. Aynı zamanda burada valilerinin güçlenerek kendisine başkaldırmaları endişesiyle sürekli vali değişikliklerine gitmekteydi. Yine o güvenliği sağlamak için tedbirler almaktaydı. Örneğin yöneticilerin güvenliği için camilerde maksure adı verilen bölüm onun döneminde ortaya çıkmıştı.

Hicâz'da dinî uygulama olarak ise Kâbe'nin bakımının ihmal edilmediği, daha önce yılda bir kez değişen örtünün artık iki kez değiştirildiği, hac emirlerinin ise Muğire hariç tamamının mensubu olduğu Ümeyyeoğullarından seçildiğini görmekteyiz. Yine onun döneminde Medîne'de bulunan Hz. Peygamber'e ait âsası ve onun mescidde üzerinde hutbe okuduğu minberi Şam'a nakledilmek istenmiş fakat halkın tepkisi sebebiyle bu işten vazgeçilmişti.

Muâviye Hz. Hasan'ı daima kontrol altında tutmaya çalışarak Medîne'den gelenler ya da valileri aracılığıyla onun hakkında bilgi almayı ihmal etmiyordu. Daha sonra ise Hz. Hasan'ın eşi aracılığı ile onu zehirletmişti.

Halifeliği döneminde devleti ciddi problemler çıkmadan idare ettirmeyi başaran Hz. Osman devrinden itibaren Muâviye için halifeliğe ulaşma arzusu artık yerini oğlu Yezîde biat alma uğraşlarıyla geçmeye başlamıştı. O, bu amaç uğruna Medîne valileri ve buranın önde gelen isimleri Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ca'fer gibi insanlara Yezid'e biat çağrısında bulunmuştu. Fakat mektuplarına ciddi tepkilerle cevap verilen Muâviye, insanların Yezid'e biat etmeleri amacıyla Medîne'ye ziyarette bulunarak nüfuz sahibi kişilerle birebir görüşme yapmıştı. Fakat henüz amacına ulaşmış değildi. Lakin yapacak bir şeyi kalmamıştı. Olayları zamana bırakarak Yezid'e bazı kişilere dikkat etmesini tavsiye etmişti.

Halifeliğini Hz. Osman'ın kanını talep ederek elde eden ve halife seçiminde daima şura sistemini savunan Muâviye ölmeden evvel Yezîd'e biat alma çalışmalarıyla bize aslında şura sistemini çok da önemsemediğini göstermişti. Ama artık iş işten geçmişti. Sonunda Yezîd'i kendi yerine devlet başkanı olarak bıraktıktan sonra yirmi yıllık Şam valiliği ile yine yirmi yıllık Şam merkezli halifeliğinin sonuna gelerek yetmiş sekiz yaşında bu dünyadan göçmüştü. O, babası Ebû Süfyân'ın, Mekke'nin fethiyle beraber kaybettiği nüfuzunu, Hz. Ali'nin ölümüyle birlikte tekrar elde etmiş, bununla da yetinmeyerek oğlu Yezîd'i veliaht tayin ederek hilafetin bir ailenin tekelinde kalmasına sebebiyet vermişti. Böylece İslam tarihinde "Saltanat" kavramının mimarı olarak adını tarihe yazdırmıştı.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (ö. 241/855), **Fadâilü's-Sahabe**, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbas, I-II, Beyrut, 1989.

Akyüz, Vecdi, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler**, İstanbul, 1996.

Algül, Hüseyin, “Fedek”, **DİA**, XII, ss. 294-295.

Algül, Hüseyin, “Haram Aylar”, **DİA**, XVI, ss. 105-106.

Ali, Cevâd, **el-Mufasssal fî Târîhi'l-‘Arab Kable'l-İslâm**, I-XX, Beyrut, 2001.

Alparslan, Ali, “Kitâbe”, **DİA**, Cilt: XXVI, ss. 76-81.

Alpaslan, Ali, **İslam Yazı Sanatı (Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi)**, İstanbul, 1989.

Altınay, Ramazan, **Emevîlerde Günlük Yaşam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.

Avcı, Casim, **İslam-Bizans İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Aycan, İrfan, “Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü”, **AÜİFD**, XXXVI, 1997.

Aycan, İrfan, **Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Aycan, İrfan, “Ziyâd b. Ebîh”, **DİA**, Cilt: 44, ss. 480-482.

Ayhün, Erşahin Ahmet, **İslâmın İlk Yıllarından Emevîlerin Sonuna Kadar Deniz Seferleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, İstanbul, 1989.

Batâyine, Dayfullah, “Muâviye b. Ebî Süfyân Devrinde Devletin Mâlî Yapısı”, çev. A. Nedim Serinsu-Adnan Demircan, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Cilt: III, Sayı:4, Ankara, 1989, ss. 208-217.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892-93), **Fütûhu'l-Büldân**, Beyrut, 1988.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892-93), **Fütûhu'l-Büldân**, çev. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892-93), **Ensâbü'l-Eşrâf**, nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâz Ziriklî, I-XIII, Beyrut, 1417/1996.

Demircan, Adnan, “Hz. Hasan ve Halifeliği”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları**, Sayı: 2, Şanlıurfa, 1995.

Demircan, Adnan, **İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.

Demirci, Mustafa, “İlk Devir İslam Tarihinde Fey Kavramının Gelişimi Bağlamında İktisâdî Kaynakların Paylaşımı Tartışmaları”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 4, 2003.

Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (ö. 282/895), **el-Ahbâru't-Tivâl**, nşr. Ömer Faruk Tabbâ, Kâhire, 1960.

Durî, Abdülaziz (ö. 248/862), **İlk Dönem İslam Tarihi**, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul, 1991.

Ebû Ubeyde, Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), **Kitâbu'l-Emvâl**, thk. Muhammed Halil Harrâs, Beyrut, 1986.

Ebû Ubeyde, Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), **Kitâbü'l-Emvâl**, çev. Cemaleddin Saylık, Ankara, 2016.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm (ö. 182/798), **Kitâbu'l-Harâc**, Mısır, t.y.

Erkal, Mehmet, "Cizye", **DİA**, Cilt: VIII, ss. 42-45.

Erul, Bünyamin, "Zeyd b. Hârîse", **DİA**, Cilt: 44, ss. 319-320.

Eryılmaz, Hasan, **Mekke Evlerinin Satışı ve Kiralanmasına Dair Hadislerin Kaynak Değeri ve Bu Hadislere Fıkıhî Mezheplerin Yaklaşımı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Eskişehir, 2018.

Ezrakî, Ebu'l-Velid (ö. 250/864), **Ahbâru Mekke**, Beyrut, t.y.

Ezrakî, Ebu'l-Velid (ö. 250/864), **Ahbâru Mekke** (Mekke Tarihi), çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Fayda, Mustafa, "**Hız. Ömer zamanında Gayr-ı Müslimler**", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1989.

Fayda, Mustafa, "Fey", **DİA**, Cilt: XII, ss. 511-513.

Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs (ö. 278/891-92), **Ahbâru Mekke**, Beyrut, 1414.

Fâsî, Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 832/1429), **Şifâ'ü'l-Garâm bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm**, I-II, Beyrut, 2000.

Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 832/1429), **El-‘İkdü’s-Semîn Fî Târîhi’l-Beledi’l-Emîn**, I-VII, Beyrut, 1998.

Halîfe b. Hayyât, Ebü Amr b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), **et-Târîh**, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, I, Beyrut, 1397.

Hasan, Hasan İbrâhim (ö. 1968), **Siyasî, Dînî, Sosyal, Kültürel İslâm Tarihi**, I-VI, çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, İstanbul, 1991.

Hasanuz Zaman, S.M., **Economic Functions of an Islamic State**, The Islamic Fondation, Leicester, 1991.

Hurdâzbih, Ebü’l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh (ö.300-280?/912-13), **Kitâbü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik**, Daru Sadr, Beyrut, 1889.

İbn Abdilberr, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh Nemirî, (ö. 463/1071), **el-İstî’âb fi Ma’rifeti’l-Ashâb**, I-IV, Beyrut, 1992.

İbn Abdilhakem, Ebü’l-Kasım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Kureşî (ö. 257/870), **Fütûhu Mısır ve’l-Mağrib ve’l-Endelüs**, Kâhire, 1995.

İbn Abdirabbih, Ebü Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 328/940), **el-İkdü’l-Ferîd**, I-VIII, Beyrut, 1404.

İbn Asâkir, Ebü’l-Kasım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176), **Târîhu Medîneti Dimaşk**, I-LXXX, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1995.

İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem (ö. 320/932), **Kitâbü'l-Fütûh**, I-VIII, Beyrut, 1991.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), **Müsîrû'l-Garâmi's-Sâkin İlâ Eşrefi'l-Emâkin**, y.y., 1995.

İbn Habîb, Muhammed b. Habîb el-Hâşimî (ö. 245/860), **el-Muhabber**, Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, Beyrut, t.y.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406), **Kitâbü'l-İber**, Beyrut, 1988.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân (ö. 354/965), **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ** (Hz. Peygamber ve Halifeler), çev. Harun Bekiroğlu, Ankara, 2017.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân (ö.354/965), **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, Beyrut, 1417.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), **Vefeyâtü'l-A'yân**, I-VII, Beyrut, 1990.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm (ö. 218/833), **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, nşr. Mustafa es-Sekkâ, I-IV, Kâhire, 1375/1955.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XV, Beyrut, 1986/1407.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), **el-İmâme ve's-Siyâse**, thk. Ali Şiri, I-II, Beyrut, 1410/1990.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), **el-İmâme ve's-Siyase**, çev. Cemalettin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), **Kitâbü Uyûnü'l-Ahbâr**, I-IV, Beyrut, 1418.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), **el-Ma'ârif**, thk. Servet Ukkâşe, Kâhire, 1992.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), **Lisânü'l-'Arab**, I-XV, Beyrut, 1414.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed (ö. 421/1030), **Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem**, I-VII, Tahran, 2000.

İbn Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb (ö. 385/995), **el-Fihrist**, Beyrut-Lübnan, 1997.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126), **el-Beyân ve't-Tahsîl**, Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut-Lübnan, 1988.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib (ö. 230/845), **Tabakâtü'l Kübrâ**, I-VIII, Dâru'l-Sadr, Beyrut, 1968.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe (ö. 262/876), **Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere**, nşr. Fehîm M. Şeltût, I-IV, Cidde, 1979.

İbn Zebâle, Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen (ö. 199/814), **Ahbâru'l-Medîne**, y.y., 2003.

İbn Zebâle, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen (ö. 199/814), **Ahbâru'l-Medîne**, çev. F. Mehmet Yılmaz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed (ö. 630/1233), **el-Kâmil fi't-Târih**, I-X, Beyrut-Lübnan, 1997/1417.

İbrahim, Mahmood, **The Social and Economic Background of The Umayyad Caliphate: The Role of Mu'awiya İbn Abi Sufyan**, University of California, Los Angeles, 1981.

İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî (ö. 356/967), **Eğânî**, XXV, Beyrut, 1863.

İstahrî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed (ö. 340/951-52), **Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Kâhire, t.y.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), **Subhu'l-Âşâ fi Sınâati'l İnşâ**, I-XV, Beyrut, 1987.

Kallek, Cengiz, **Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Kallek, Cengiz, "Pazar", **DİA**, Cilt: XXXIV, ss. 194-203.

Kılıç, Ünal, **Mervân b. el-Hakem**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı, İstanbul, 1995.

Kindî, Muhammed b. Yusuf (ö. 350/961), **Kitâbü'l-Vülât**, thk. Hüseyin Nassâr, I, Kâhire, 1959.

Kister, Meir Jacob, **İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler**, Der. Prof. Dr. Ali Aksu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273), **el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, I-XX, Kâhire, 1964.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Hicâz”, **DİA**, Cilt: XVII, ss. 432-437.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Medîne”, **DİA**, Cilt: XXVIII, ss. 305-311.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Mekke”, **DİA**, Cilt: XXVIII, ss. 555-563.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Tâif”, **DİA**, Cilt: XXXIX, ss. 443-447.

Koçyiğit, Tahsin, **İslâm Tarihinin İlk Yıllarında (h. 1-41 / m. 622-661) İskân**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İzmir, 2006.

Koçyiğit, Tahsin, “Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Bayındırlık Hizmetleri”, **İSTEM: İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 24, Konya, 2014, ss. 13-41.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (ö. 355/966), **el-Bed ve't-Târîh**, I-VI, Kâhire, t.y.

Makrızî, Takıyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), **el-Hıtatü'l-Makrîziyye**, I-II, Bağdat, 1970.

Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen b. Ali b. Hüseyin b. Ali, (ö. 345/956), **Et-Tenbîh ve'l-İşrâf**, Kâhire, t.y.

Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen b. Ali b. Hüseyin b. Ali, (ö. 345/956), **Murûcû'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher**, I-IV, Beyrut, t.y.

Minkârî, Ebu'l Fadl Nasr b. Müzâhim (ö. 212/827-28), **Vak'atu Sıffin**, thk. Abdüsselâm Hârûn, I, Beyrut, 1990.

Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî (ö. 733/1333), **Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb**, Kâhire, 1423.

Önkâl, Ahmet, "Amr b. el-Âs", **DİA**, Cilt: III, ss. 79-81.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 427/1035), **el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, Cidde, 2015.

Sarıçam, İbrahim, **Emevî-Haşimi İlişkileri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011.

Savaş, Rıza, **İslâm'ın İlk Asrında Kadın**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2017.

Semhûdî, Ali b. Abdullah (ö. 911/1506), **Vefâ'ü'l-Vefâ' bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ**, I-II, Beyrut, 1419.

Seyf b. Ömer, Seyf b. Amr ed-Dabbi (ö. 180/796), **el-Fitne ve Vak'atü Cemel**, thk. Ahmet Ratib Armus, Beyrut, 1975.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî (ö. 654/1256), **Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân**, I-XXIII, Dımaşk, 2013.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), **Târîhu'l-Hulefâ**, nşr. Hamdî Demirdaş, Mektebet-ü Nizâr, Suûdi Arabistan, 1425/2004.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs (ö. 204/820), **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Beyrut, 1990.

Şahin, Muhammed Ekrem, **Kâbe Örtüsünün Tarihsel Gelişimi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı Türk İslam Sanatları Bölümü, Diyarbakır, 2018.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, thk. M.J. de Goeje, I-XV, Leiden, 1879-1965.

Tartûşî, Muhammed bin el-Velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleymân, **Sirâcü'l-Mülûk**, Mısır, 1872.

Terzi, Mustafa Zeki, “Emevilerde Kara Ordusu Teşkilatı”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 1995.

Tevfik Berrû, **Târihü'l-Arabî'l-Kadîm**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001.

Uyanık, Mehmet Zeki, **İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2017.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö. 207/823), **Kitabu'r-Ridde**, thk. Yahya el-Ceburî, Beyrut, 1990.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö. 207/823), **Kitâbü'l-Meğâzî**, thk. Marsden Jones, I-III, Beyrut, 1989.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö. 207/823), **Futûhu's-Şam**, I, Beyrut, t.y.

Vekî, Muhammed b. Halef (ö.306/918), **Ahbâru'l-Kudât**, I-III, Beyrut, 2001.

Ya'kubî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb (ö. 292/905), **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Beyrut, 2010.

Yâkut, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-Büldân**, I-VII, Beyrut, 1995.

Yâkut, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-Üdebâ**, I-VII, Beyrut, 1993.

Yarba, Rıdvan, **Sünnete Lafzî/Şeklî Yaklaşım İddiaları Bağlamında Ebû Hüreyre'nin Sünnet Anlayışı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2018.

Yeniçeri, Celâl, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, İstanbul, 1984.

Yılmaz Gömbeyaz, Melek, "Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIX, Sayı: 1, Bursa, 2010, ss. 301-332.

Yüksel, Ahmet Turan, **İslâm'ın İlk Döneminde Ticarî Hayat**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, thk. Şuayb el-Arnâvût, I-XXV, Beyrut, 1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, I-LII, Beyrut, 1993.

Zeydân, Corcî, **İslam Uygarlıkları Tarihi**, çev. Nejdî Gök, İstanbul, 2015.

Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh (ö. 236/851), **Kitâbü Nesebi Kureys**, Kâhire, t.y.

Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim (ö. 124/742), **Meğazi'n-Nebiyye**, I, Dımâşk, 1981.

